

600 Ft

2022-09
LX. évfolyam

Életünk

2022-09

SZERZŐINK:

Bobory Zoltán (1946), Székesfehérvár ■ Borbély László (1968), Budapest ■ Fábri Anna, Budapest ■ Horváth Júlia Borbála, Budapest ■ Pelle János (1950), Budapest ■ Radnai István (1939), Budapest ■ Saitos Lajos (1947), Székesfehérvár ■ Tóth Csaba (1959), Szombathely ■ Turczi István (1957), Budapest

irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat

Lapszámunkat Tóth Csaba műveivel illusztráltuk.

ÉLETÜNK

TARTALOM

TURCZI ISTVÁN ■ versei / 1

TÓTH CSABA ■ A mi Sziklás Madonnánk teológiai megközelítése (értekezés) / 5

BOBORY ZOLTÁN ■ verse / 22

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA ■ Várhosszúrét (avagy a szociográfia) / 23

SAITOS LAJOS ■ versei / 41

FÁBRI ANNA ■ A kastély – Szirák (Fejezet egy művelődéstörténeti nagyesszéből) / 45

BORBÉLY LÁSZLÓ ■ Viszlát, feketerigó! (novella) / 62

RADNAI ISTVÁN ■ versei / 66

PELLE JÁNOS ■ Juszuf, akit sem Rákosi, sem Kádár nem mert lecsukatni

(Egy sors a „történelem második vonalából”) / 68

A FOLYÓIRAT KIADÁSÁT A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
TÁMOGATTA

ÉLETÜNK

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat • LX. évfolyam

Kiadja: Berzsényi Dániel Könyvtár – Szombathely MJV Önkormányzata • Felelős kiadó:
Dr. Baráthné Molnár Mónika, tel.: 94/513-530, mobil: +36-30/953-2300 • Főszerkesztő: Alexa
Károly, e-mail: karoly.alex@gmail.com, tel.: 06-30/583-0302 • Előfizetésben terjeszti: BDK
9700 Szombathely, Dr. Antall József tér 1., Tel.: 94/513-537; elofizetes@bdk.hu • Előfizetési
díj egy évre: 6800 Ft, egyes számok ára: 600 Ft, dupla számok ára: 1200 Ft. Megjelenik havonta,
460 példányban. • Nyomdai előkészítés, nyomtatás: Papírmanufaktúra Kft. • ISSN–0133–4751

TURCZI ISTVÁN

Czesław

Úgy képzelem
elmúltál hetven éves
meglehet száz is sőt többezer
mindegy: végülis kortársak vagyunk
együtt kell túlélnünk rögeszméinket
SZÓLJ MÁR gyűrd le konok némaságodat
Varsó bolondja – mondják pedig ha tudnák
hogy hívásodra minden megmozdul
ujjaid köré tekerednek a fák
hegyek vonulnak tapintásod nyomán
kalapod karóján csüngnek a csillagok
arcod: egy marék hamuba oltott szürke csend
mennyi megíratlan vers bujkál a szemeidben
mennyi tárgyilagos szomorúság
Homérosz töprengtetett így
útban Naxosz felé
egy rozzant matrózkocsmá ajtajában

Lawrence Olivier naplójából

1965. február 27.

A Maison Rouge Studio

folyosóján a várakozás geometriája. Ketten futva jöttek, úgy látom, leszünk néhányan. Valaki mégis hiányzik. Már megint, nem lesz ez így jó. Kimérten krákogok, hadd higgyék, zsebemben a bölcsek köve. Csak semmi közeledés, súlya van a levegőnek. Pláne este tíz után. Izzadtságzagú fény, toporgás, végre ajtó csikordul. Állok, lábujjaimban a lépés indulatával. Bekukkantok: a teremben tizenkét szék egymástól alig érzékelhető távolságban. Terítéken tizenkét étetem – ÉS EGY HALÁL. Művész úr, szíveskedjen... csapó... próba indul! Csaknem fellöknek, de végül minden rendben, és megkezdődik a második bevonulás az utolsó vacsorára.

Két Perc Gyűlölet

Villanófény, óra indul.
Arcizom se rezdül;
allűrmentes koncentráció.
Betartani a játékszabályt.
Az üldözés célja az üldözés.
A kínzás célja a kínzás.

Egy a cél, s a célkereszt.
A mozdulat a szándékra
merőleges.
A tekintet is aláaknázva.
Itt te nem lehetsz
szőke és kékszemű.
Ép a múltad, más a logikád,
öntörvényeid szerint élsz
és gondolkozol,
tehát átmenetileg
bevégeztetett.

A kör
az esetek többségében
bezárul.
Menekülésed útját elzárja
a bomló lelkiismeret.
Elkárhozni kellene.
El, nagyon messzire.
A bűn,
ó,
hogyan összezsugorítja a szívet.

Az ősz vallatása

Nehezen tűröm az októbert.
Impresszionisták és gerontológusok évada.
Ez a sok szín-kelepce, a zöldből kibuggyanó
sárga, a rejtekszürke s a fáradtvörös.
Az átmenetek és megtorpanások.
Mikor felszisszennek a kígyótojás-fényekben
tobzódó álnok esték, és érzem: semmi vagyok.

Idegeim higanyba mártva; mintha
történne valami bennem, mintha rágást hallanék.
Agysejtek halálugrása, önpusztító; értelmetlen
tülekedés. Szemem két párasziget.
Megrémít a tekintetből gúnyosan kiforduló
félmozdulat, a szüntelen távolodás.
Emlékeim angyalködébe immár hiába burkolódnék.

Hatvanhárom leszek. Ez a töredék teljessége.
Ez az Időből előkorcsolyázó, felszentelt pillanat.
Talán még megkaphatom, ami a teremtésből
kimaradt. Talán a nyolcadik nap
megspórolt mítoszát, hozzá új színeket,
utcák nyolcadiknap-szagát, prolongált arcomat.
Kilábolhatnék végre ünneplő hazugságaimból.

Ez lesz az utolsó pesszimista versem.
Ezután már csak rólad írok, gyöngetea-szemedről,
hajadról, tested földszagáról és jobb őszökről is.
Kellenek az átmenetek és megtorpanások.
Most megnyugtat a zöldből kibuggyanó
sárga, a rejtekszürke és a fáradtvörös.
Mintha történne valami bennem: ösztönpárbaj ez.
„Uram, nevezze meg a segédeit!”

Jöjjön el a Te országod (Isten csendes jelenléte az életünkben)

TÓTH CSABA

A mi Sziklás Madonnánk teológiai megközelítése¹

„... csak nagyon kevés hiteles műve maradt ránk, s a körülötte felmerülő attribúciós és kronológiai kérdések a művészettörténet legkényesebb problémái közé tartoznak.”²

A Szépművészeti Múzeum *Madonna a gyermekkel és a kis Keresztelő Szent Jánossal* festményéről eddig már több szempontból és megközelítésből írtunk,³ ahol részben érintettük már annak teológiai értelmezéseit is, elsősorban a képen szereplő motívumok, szimbólumok kapcsán, melyeket most nem ismételünk meg.

Ezekben az írásokban azt próbáltuk bizonyítani, hogy Leonardónak a New York-i Metropolitan Múzeumban őrzött *Tanulmányok a Gyermek születéséhez* rajzvázlata a Szépművészeti Múzeum újárendezett állandó kiállítására került festményéhez készülhetett, és így a téma más rajzváltozatai, mint a *Gyermek imádása* (Windsor Könyvtár), az *Alaktanulmányok a királyok imádásához* (Bonnat Gyűjtemény) és a *Gyermek születését röpködő angyalok figyelik* (Velencei Akadémia) is e festmény előtanulmányainak tekinthetők.

Ezeket a rajzokat eddig a *Háromkirályok imádásához*⁴ és a *Sziklás Madonnához* kötötték, ezért datálták az 1480-as évek elejére, közepére azokat. A rajzok közös jellemzője az, hogy Mária térdre borul az előtte földön fekvő-, játszó gyermek/gyermekek előtt. Nem ismert, hogy miért redukálta le Leonardo a többalakos kompozíciót (Bonnat Gyűjtemény) három figurára (Mária, a gyermek Jézus és a kis Keresztelő Szent János), ha csak nem azért, mert a Bonnat Gyűjteményben őrzött rajz lehet a téma legelső felvetése, és amint erre már többször utaltunk, valószínűleg a *Szent Bernát oltár* megrendeléshez készült. Azonban a firenzei Palazzo Vecchio Priorok kápolnájába kerülő oltárkép esetében csak álló formátumú kompozícióban gondolkodhatott Leonardo, így a későbbi változatokon már túl kellett lépnie a Mária előtt adoráló ciszterci szerzetesközösség megjelenítésén (a csoportkompozíció ugyanis a *Háromkirályok imádása* mellett ekként is értelmezhető).

Így később a kompozíciót a függőleges képformának megfelelően már csak Máriára, a gyermek Jézusra és a kis Keresztelő Szent Jánosra szűkítette, ahol Keresztelő Szent János⁵ a bernáti, világtól elvonuló, szigorú aszkézisre, egyszerűsége épülő monasztikus életmodellre (mint ennek az előképre) utal.

A Metropolitan Múzeum kompozíciós vázlatának jobb alsó sarkában egy vonalzóval kiserkesztett ábra is látható, ami ennek a jelenetnek geometrikus képlete. Az álló téglalap képmezőt egy függőleges tengely osztja ketté, melyet balról jobbra, egy pontba tartó két ferde egyenes metsz át. A Szépművészeti Múzeum festményén ez a találkozási pont a félköríves záródású kép azon pontja, ahol a háttérben lévő fatörzs függőlegese eléri a kép félköríves záródását az életfa a menny boltívét). A füg-

gőleges tengelyen megerősített három pont pedig alulról felfelé haladva, a két vörös barátságfűt jelöli (ami a két gyermek vértanúságának szimbóluma),⁶ Mária arca, és a mögötte lévő szikla (Péter=szikla), mindkettő a keresztséget és megváltást kiszolgáltató anyaszentegyházra utal.⁷ A balról jobbra tartó két ferde vonal Mária és a gyermek Jézus kezének irányát adja ki, melyek a Mária mögötti fa (életfa) irányába vezetnek a szemet,⁸ a gyermek Jézusé oda, Máriáé pedig tőle vissza. Tehát e kis geometrikus ábra egyben a festmény teológiai vázát is adja.⁹

Leonardo első firenzei korszaka koherens egységet alkot, a két *Angyali üdvözlés*, a *Szekfűs Madonna* és *Benois Madonna*,¹⁰ a *Háromkirályok imádása*, (a budapesti festmény is), mind összefügg a *Szeplőtelen fogantatás* tanával, amit 1476-ban hirdetett ki IV. Szixtusz pápa bullája.¹¹

A Szeplőtelen fogantatás teológiáját közvetve épp Szent Bernát alapozta meg a nyugati egyházban¹². Mivel egy korábbi tanulmányunkban elég részletesen foglalkoztunk ezzel,¹³ most Mária közvetítő, közbenjáró szerepét¹⁴ vizsgáljuk meg Bernátnál, hogy ezáltal is kimélyítsük a Szépművészeti Múzeum festményének jelentéstarományát. Az idézett részekben kurzívval szedtük a festmény és bernáti gondolatok közti hasonlóságokat.

Clairvauxi Szent Bernát Szent Ágostontól sajátította el „a Mária-tisztelet áhítatát”¹⁵. „És, hogy röviden befejezzem róla, érette, miatta készült az egész Szentírás; miatta lett a világ, ő az Isten kegyelmével teljes, általa nyert az ember megváltást, általa lett az Isten Igéje testté, az Isten alázatossá, az ember fölségessé.”¹⁶

Oly nagy volt köztük a szellemi rokonság, hogy az alábbi Mária imádságot sokáig Ágostonnak tulajdonították, holott Bernáthoz kötik ma a szerzőséget: „Emlékezzél, ó legkedvesebb Szűzanya, Mária, hogy sohasem lehetett hallani, hogy te bárkit is gyámoltalanul magára hagyta volna, aki pártfogásodat kérte és segítedért könyörgött.”¹⁷

*„A Szűz szépsége foglyul ejtett, azé, akit mindig szerettem... Ő az én egyetlen szerelmem, őt keresem, őt kívánom látni, ő az én barátnőm és drága reménységem.”*¹⁸

„Mária ugyanis a te Közvetítőd. Általa kapod Isten irgalmasságát. Őáltala fogadhatod az Úr Jézust a te házádba. Közvetítőre van szükség a Közvetítőhöz, és nem alkalmasabb erre senki Máriánál.”¹⁹ „Ezért esedeznek az egész világon, *térded elé borulva*. Méltán, mikor a Te ajkadtól függ a nyomorultak vigasztalása, a foglyok szabadulása, az elítéltek fölmentése, és az egész világ üdvössége. Ő Úrnőm, mond ki a szót! Erre vár a föld, a pokol és a mennyország. Maga a mindenség Ura és Királya is kívánja válaszat, hiszen ettől tette függővé a világ üdvösségét.”²⁰ „Általa nyerj bebocsátást a Fiú színe elé, a kegyelem ez áldott Megnyerője által, az Élet Szülője, az Üdvösség Anyja által. *Mária sértetlensége* mentse Szent Fia előtt romlottságod vétékét. *Mária alázata* nyerje el a te emberi gögöd vétkének bocsánatát. *Szeretetének nagysága* borítsa be bűneid sokaságát, és dicsőséges termékenysége termékenyítse meg érdemeidet. Mária, az Úrnő, a Közbenjáró és Szószóló, engesztelje meg Szent Fiát neked, Szent Fiának ajánljon téged, Szent Fiának mutasson be téged! Az áldott Szűz eszközölje ki számodra a kegyelem által, melyet kapott; kiváltsága által, melyet

érdemelt; az irgalom által, melyet szült: hogy aki Átala emberi gyöngeséged és nyomorúságod részese lett, közbenjárására dicsősége és boldogsága részesevé is tegyen... Fontold meg tehát mélyen: milyen odaadó szeretettel kell Máriát tisztelned, annak akarata szerint, *ki minden jó teljességét Máriának adta*. Tudatában kell lenned, *ha van remény, kegyelem és üdvösség számodra, az mind Mária által árad beléd... Tiszteld Máriát egész lelkedből, érzelmeid bensőségével, és teljes odaadással*, Ő akarja így, mert Mária által akar mindent neked adni. Miattad akarja így. *Mária mindenben gondoskodik rólad, nyomorultról. Vigasztal reszkető félelemben, ébresztgeti benned a hitet, erősíti a reményt, elúzi a bizalmatlanságot, felemel a kishitűségből.*²¹ „A Szent Szűz égbevezető létra a bűnösök számára... Mária mindenkinek mindene lett. Kiaradó szeretetével adósává tette a bölcseket és az oktanokat egyaránt. *Mindenki előtt megnyitja az irgalom ölet*, hogy teljességéből mindenki erőt merítsen.”²²

„És miként a Nap megkülönböztetés nélkül felkel jók és gonoszok fölött, Mária sem kutat hosszan az érdemek után. Mindenki számára megkérlhetőnek, mindenki számára a legkegyesebbnek mutatja magát. *Mindenki szükségén ajándékozó szeretettel könyörül*. Minden fogyatékoságot és gyarlóságot, vagy romlottságot a *lába elé tesz*. *Egészen rendkívüli nagyságával minden más teremtményt felülmúl, és messze túlhalad... Öleld át a Szent Szűz lábnyomát! Ájtatos imádsággal borulj le színe előtt. Tartsd szorosan, ne engedd el, amíg meg nem áld: mert Mária hatalmas! Ő a nap és a hold között álló Asszony, aki Krisztus és az Egyház közt áll*. Barátságban áll Krisztussal, benső kapcsolatban lehet Vele, nagy kegyelmet talál Nála!”²³

„Fölsége újra felépíti a *mennyei várost*. Mélysége megváltást szerez azoknak, akik a sötétségben, a halál árnyékában vannak. (Zsolt 106,10) Általad megtelt a mennyország, kiürül a pokol tornáca. A *mennyei Jeruzsálem* romjai újraépültek, a nyomorúságban tévelygők elvesztett életét visszaadtad. A leghatalmasabb és legjóságosabb szeretet túlárad a részvét érzelmeitől és a segítség eredményétől egyaránt: egyformán gazdag mindkettőben. Ehhez a *forráshoz* siessen tehát szomjazó lelkünk. Az irgalmasságnak ehhez a *hegyéhez* meneküljön nyomorúságunk, minden aggodalmával. Ó, áldott Szűz, legalább távolból követünk Téged! Most azután, kegyességed dolga, hogy a kegyelmet Istennél, melyet találtál, megismertesd a világgal. Azáltal, hogy szent közbenjárásoddal a bűnösöknek bocsánatot, a betegeknek gyógyulást, a veszélyben forgóknak segítséget és szabadulást nyersz.”²⁴

„Mint minden idők nagy eseményére, Máriára tekintenek, kik a mennyben, kik a pokol tornácán lanknak, akik most a földön élnek. Azok, akik a mennyben vannak, hogy pótolják a veszteséget. Akik a pokol tornácán vannak, hogy megszabaduljanak. Akik a most élők előtt jártak, hogy hűséges próféták lehessenek. Kik utánuk jönnek, hogy megdicsőüljenek. Valóban boldognak hirdeti Máriát minden nemzedék. (Lk 1,48) Minden nemzedék, Isten Szülője, Világ Királynője, mennynek Királynője, nemzedék a mennyben, nemzedék a földön. Mária minden nemzedéknek a Dicsőséget szülte. Benne az angyalok örömet, az igazak kegyelmet, a bűnösök bocsánatot nyertek mindörökké. Méltán tekint Máriára minden teremtmény szeme, mert Benne, *Átala és Belőle a Mindenható jóságos keze megújítja, amit egykor teremtett.*”²⁵ „Az Úr

akarta, hogy semmink se legyen, ami *Mária kezén* ne ment volna keresztül. S ugyanígy: ez az *Ő* akarata, hogy egészen *Márián keresztül legyünk az Ővéi.*²⁶

„Ha bűneid nagysága zavarba ejt: ha szíved nyomorúsága szégyenpírt von arcodra; ha az utolsó ítélettől való félelem megrettent; ha attól tartasz, hogy alámerülsz a gyász és vigasztalanság örvényében, gondolj Máriára. A veszedelmek, aggodalmak s kétségek között gondolj Máriára, hívd segítségül Máriát. Az ő neve ne távozzék el ajkadról, ne távozzék szívedből! Hogy az ő közbenjárását kiérdemelhesd, ne mulasztd el, hogy utánozd az ő életét! Ha őt követed, nem jutsz tévutakra; ha hozzá folyamodol, nem kell elcsüggedned; *ha rá gondolsz, nem fogsz eltévelyedni.* Ha ő támogat, nem esel el; ha ő oltalmaz, nincs okod félelemre; ha ő kegyes hozzád, szerencsésen célhoz jutsz, és akkor magad fogod tapasztalni mennyire igaz szó: a Szűznek neve *Mária* vala.”²⁷

„Dicsérjük a te szüzességedet, csodáljuk alázatodat, ám a te irgalmasságod minekünk, könyörületre szorulóknak, mégis csak jobban tetszik. *Az irgalmasságot bensőségebben karoljuk át,* gyakran fontolgatjuk és sűrűbben hívjuk segítségül. Ez érdekelte ki a világ számára a megújulást, ez biztosította minden ember számára az üdvösséget. Ki tudná felmérni, óh, áldott Asszony, *a te irgalmad hosszúságát és szélességét és mélységét?* Ehhez a forráshoz siessen oda a mi szomjazó lelkünk; *az irgalmasságnak ezen hegyéhez* meneküljön bizalommal a mi nyomorúságunk!”²⁸ „Ó, Mária, az összes asszonyok között te vagy az egyetlen, akiben az Üdvözítő nyughelyet talált, és öledbe tette le mérhetetlen kincseit. Ezért *az egész világ Isten templomának* tekinti tisztaságos méhedet, amelyben elkezdődött a világ üdvössége. Ott kezdődött Isten és az ember kiengesztelődése. Te vagy a *bezárt kert,* ó Isten Anyja, ahova bűn be nem léphetett, hogy leszakítsa *virágaidat.* Te vagy a *szépséges kert,* melybe Isten elültette az Egyházat ékesítő virágokat mind, többek között az alázatosság violáját, a tisztaság liliumát és a szeretet rózsáját. Kihez tudnálak hasonlítani téged, ó kegyelmes és szépséges Anya? Te vagy Isten *Paradicsomkertje.* Belőled fakad az *élő víz forrása,* mely *megöntözi az egész földet.* Ó, mennyi jót tettél a világnak azzal, hogy kiérdemelted, hogy az *üdvösség ilyen patakja légy.*”²⁹

„Legyen gondod reá, hogy Máriának ajánld, akármit adsz, hogy a hála ugyanazon az úton jusson el a kegyelmek osztogatójához, amelyen ezek hozzád érkeztek. Isten megteheti, hogy ezen kegyelmi csatorna nélkül is, tetszése szerint, osztogassa az ő égi ajándékait. De segítséget akar nyújtani neked. Szolgáltasd tehát azt a keveset, amit felajánlani kívánsz *Mária kedves s tisztelettel övezett kezeibe* s azok közvetítésével ajánld fel, ha visszautasításban nem akarsz részesülni... A te segítségeddel járulhatunk a Fiú színe elé, te *áldott közvetítője a kegyelemnek,* megújítója az életnek, *anyja az üdvösségnek,* hogy az, aki általad szállott le hozzánk, általad vegyen föl bennünket az ő hajlékaiba. A te szeplőteleniséged mentse ki nála a mi vétkes romlottságunkat, a te Isten előtt kedves alázatod eszközöljön ki elnézést a mi kevélységünk számára, a te szereteted teljessége takarja el a mi bűneink sokaságát s a te dicsőséges termékenységéged tegye gazdaggá érdemekben a mi életünket: Ūrnőnk, közbenjárónk, szószólónk, békíts ki minket Fiaddal, ajánl minket Fiadnak, mutass be minket Fiadnak!

Óh, áldott Asszony, eszközöld ki számunkra a kegyelem által, amelyet találtál, a kiváltság által, melyet kiérdemeltél, az irgalmasság által, melyt szültél, hogy a te közbenjárásod által az tegeyen bennünket részévé az ő dicsőségének s boldogságának, aki lealázkodott, hogy a te közvetítéssel megossa a mi gyengeségünket, s nyomorúságunkat...”³⁰

„Ne beszéljen a te irgalmasságodról az, ó boldogságos szent Szűz, ki azt állítja, hogy segítségért könyörgött hozzád és nem hallgattad meg... Neve sohase hiányozzék ajkadról, sohase távozzék szívedből. Ha őt követed, nem tévedsz, ha őt hívod segítségül, nem fogsz kétségbeesni, ha őrá gondolsz, nem követsz el ballépést. Ha ő tart, nem esel el, ha ő támogat, nem kell félned, ha ő vezet, nem fáradsz ki, ha *kegyes hozzád*, eléred célodat és így önmagadon tapasztalod majd, milyen jogosan mondatott: És a Szűz neve Mária.”³¹ „*Nem lehet kétség benne, hogy minden, amit Mária tiszteletére cselekszünk, a Fiú dicsőítésére szolgál*, és hogy az Anya tiszteletén nem ejtünk csorbát, ha a Fiút dicsőítjük... Ahol Mária van, ott van Isten szíve.”³²

Szent Bernátnak azonban néhány esztétikai vonatkozású megnyilvánulására is oda kell figyelni. Már csak azért is, mivel abban némi rokonságot lehet felfedezni Leonardóéval. Ilyen pl. az arany mellőzése. „Mondjátok meg szegények (mert nem törődöm a versemértéssel, csak az értelemmel), feleljetek, mondom, szegények, ha csakugyan szegények vagytok, mit keres az arany a szentélyben?”³³ Szent Bernát itt a szerzetesi templomok szentélyeinek indokolatlan díszítését rója fel Guillelmus apáthoz írt levelében. Más indokkal, de ugyanennyire idegenkedett Leonardo az arany háttértől, szerinte a kép magasztosságát fenséges hatását festői eszközökkel, nem arany háttérrel kell kifejeznie a festőnek. Szent Bernát esztétikája erkölcsi alapú, Leonardóé inkább esztétikai és mesterségbeli alapú, a puritánságra való törekvésben azonban megegyezők.

Bernát Mária-rajongása kortársára, III. Ince pápára is hatott: „Ki hívta őt segítségül úgy, hogy nem talált meghallgatásra? És ki imádkozott hozzád úgy, hogy nem hallgattad meg és nem segítettél? Elveszett-e valaha is valaki, aki hozzád menekült?”³⁴

A következő században Szent Ferenc és Szent Bonaventúra is Bernát nyomdokain jár: „Üdvözlégy szentséges Asszonyunk, legszentebb királyné, Istennek Anyja, Mária, ki örökké szűz vagy, kit kiválasztott a szentséges mennybéli Atya, akit *megszentelt az ő szerelmes szent Fiával* és a Vigasztaló Szentlélekkel, akiben minden kegyelemnek telje és minden jó volt és megvan. Üdvözlégy te, az ő palotája. Üdvözlégy te, az ő lakóhelye. Üdvözlégy te, az ő háza, üdvözlégy, az ő ruházata. Légy üdvözölve te, az ő szolgálója. Üdvözlégy, az ő anyja és mindnyájan ti szent erények, amelyek a Szentlélek kegyelme és megvilágosítása által a hívek szívébe behatoltok, hogy a hitetleneket Isten számára hívőkké tegyétek.”³⁵

„Egészen szép vagy, barátnóm. Egészen, mert testben-lélekben egyaránt legszebb volt, olyannyira, hogy hozzá hasonló sohasem volt”³⁶. „...dicsőséges Királynőnk, Urunk Anyját mindenkor a legnagyobb tisztelet érzelmeivel övezd. Minden szükségedben, veszedelmedben és szorongatásodban hozzá, a legbiztosabb menedékhez fordulj, az ő *védelmének oltalmát* ostromold. S hogy őt közbenjáródnak meg-

nyerd, a legnagyobb áhítattal s biztonsággal *tedd az Irgalmasság Anyjának kezébe* ügyedet, és naponta igyekezz különös és kiváló tiszteletedet bebizonyítani. Hogy pedig áhítatodat elfogadja, és tiszteletedet kedvesen vegye, összes lelki és testi igyekezetteddel kísérel meg alázatosságának és szelídségének nyomán követni.³⁷ „Árvák Anyja vagy! Az árvák nem mások, mint a szegény bűnösök, akik elveszítették Istent, az ő atyjukat!”³⁸ „Mária az, akinél nagyobbat e földön Isten sem alkothatna. Isten teremthetne nagyobb világot s nagyobb eget, de nagyobb anyát, mint Isten-anyát, ő maga sem teremthetne.”³⁹

A Szűz Mária tisztelet azonban még Leonardo korában is csodálatosan virágzott Európában,⁴⁰ a Szeplőtelen fogantatásnak (Immaculata) azonban még nem alakult ki az ikonográfiai képtípusa, így mind a *Sziklás Madonna*, mind a budapesti festmény a maga módján utalhatott rá, „minden kegyelmek közvetítőjére.”⁴¹

Az alábbiakban Kempis Tamásnak, a lelki élet legjelentősebb XV. századi mesterének mariológiájába tekintünk be. Itt is dőlt betűvel szedtük a festménnyel rokon gondolati tartalmakat.

„Édességes Szűz Mária, engem semmiképp sem illet, hogy dicsőségedet, *szépségedet* és nagyságodat szemléljem, mert én por vagyok és hamu, sőt hitványabb a pornál és hamunál, mivel bűnös vagyok és minden rosszra nagyon hajlandó. Te pedig *fenségesebb vagy az égnél, lábad alatt a világ*; és Fiad dicsősége miatt minden tiszteletre méltó vagy. De te *minden elképzelést meghaladó, kimondhatatlan jóságod* érzületemet mégis gyakran magadhoz vonzza és édesgeti, mert te vagy az elhagyottak vigasztalója, és szívesen segítesz a szegény bűnösökön.”⁴²

„Aki ugyanis eléd járul, annak a *legnagyobb tisztelettel és alázatossággal kell közelednie*, ugyanakkor jó reménységgel, föltéve, hogy a te irgalmas kegyességed magad elé bocsátja.”⁴³ „*Én vagyok az irgalmasság Anyja, a szeretettel és édességgel teljes*. Én vagyok a bűnösök lépcsője, a vétkesek reménye és bocsánata. Én vagyok a szomorúak vigasztalója és a szentek különleges öröme. Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik szerettek engem, és *teljetek vigasztalásaim kebléből, mert jóságos vagyok*, és irgalmas mindazokhoz, akik segítségül hívnak engem. Jöjjetek mind, igazak és bűnösök, és én kérni fogom értetek az Atyát, kérni fogom a Fiút is, hogy engesztelődjön meg irántatok a Szentlélek által. Mindenkit hívok, mindenkit várok, *óhajtom, hogy mindenki hozzám jöjjön*, senki bűnöst nem vetek meg, hanem a bűnbánó bűnösnek Isten angyalaival együtt nagy szeretettel örülök az égben, mert *nem megy veszendőbe az én Fiam világért kiontott drága vére...* Térjete meg és jöjjetek, tartsatok bűnbánatot, és én megbocsátást szerzek számotokra. Íme, én ott állok az ég és föld, Isten és bűnös között, és könyörgéseimmel elérem, hogy nem vész el ez a világ... Én ugyanis megkönyörülök minden nyomorulton, és minden hívőnek jóságos szószólója vagyok.”⁴⁴

„Boldog a te isteni kebled, Mária, melynek édességes vigasztaló teje soha nem apad el. Mert aki egykor szeretett Fiadat áradó jósággal szoptattad, nem tudta megtagadni a veled-született irgalmasságot attól, aki kéri tőled, hanem gyakran nyújt szíves kegyelmet annak is, aki sokban vétett. Ó, *legjóságosabb Anya, aki a legnagyobb vagy az irgalmasságban és a szeretetben*. Ó, páratlan Szűz, mindenki számára szeretetre és

tiszteletre méltó. Ó páratlan Anya, tőled született Isten Fia! De te az egész kereszténységnek összességében, és külön-külön mindenkinek lelki és különleges anyja vagy. Ó, szűzek Szüze, világ Királynője, és angyalok Úrnője, vonj magad után engem, nehogy bűneim súlya alatt fekvé maradjak. Üdvözítő harmatként áraszd kegyelmed az égből, Szolgáló, hogy valóban érezhessem: *te vagy a kegyelem Anyja és az irgalmasság nyitott forrása... Én vagyok a szép szeretet, a tisztaság és szent félelem, a jóságos közbenjárás és édességes vigasztalás Anyja... Én vagyok Mária, Jézus Anyja, és ez a nevem megmarad örökre.*⁴⁵

„Mária édes neve bizalmat önt azokba, akik emlegetik, és segítségül hívják. Ő pedig kész arra, hogy jó szót szóljon Fiához, Jézushoz a szorongatott és nyomorúságot szenvedő lélekért. Mert ha Mária az égben naponta nem imádkozna a szentekkel együtt a világért, hogyan állhatna még fönn a világ, mely annyi bűnnel bántja meg Istent és oly kevésé javul? Tehát Máriát Krisztus minden hívőjének segítségül kell hívnia, igazaknak és bűnösöknek; és főként a szerzeteseknek és az ájtatos lelkeknek, akik *megtartják a megtartóztatás ígéretét és semmit sem akarnak tenni a világgal együtt.*”⁴⁶

„Bármit akarsz birtokolni, alázatosan kérjed a Boldogságos Szűz Mária keze által, mert az ő dicsőséges érdemei megsegítik a tisztító tűzben lévőket és a földön élőket. Nagy kegyelem az ő nagy dicsősége Üdvözítőjében, Jézusban, az ég összes szentje fölött. De mindez mindannyiunknak javára van, akik még a világban élünk. Tehát bizonyossággal bízd magad az ő hűségére, akinek imádságait Isten elfogadja; de ne kérj, és ne keress mást, csak azt, ami neki és az ő szeretett Fiának tetszik, és üdvösséged javára van, úgy, ahogy azt ők jobban tudják.”⁴⁷

„Áldalak, dicsérlek és dicsőítelek téged, Istennek szent Anyja, Szűz Mária, mindazokért a javakért és ajándékokért, melyekkel Isten elhalmozott téged, számtalan ére nyedért, és azokért a nagy kegyelmi kiváltságokért, amelyekkel az összes szentet felülmúltad a földön azzal, hogy Isten anyja lehettél, és Isten tőled testet öltött Igéjét méhedben hordozhattad, *boldog karjaiddal fölemelhetted, átölelhetted* és ringathattad. Áldalak és dicsérlek és tisztellek téged, Isten kiválasztott Anyja és Isten alázatos szolgálóleánya, mindazért a szeretetteljes szolgálatodért és segítségédért, amit Fiának, Krisztusnak testben nyújtottál; az üldöztetésekért, a szegénységért, a fáradozásokért és munkáért, melyeket vele együtt *szelíden viseltél.*

Áldalak, dicsérlek és magasztallak téged, nagyságos Mária, az örök Király Anyja és Leánya, azokért az édes beszélgetésekért, melyeket az édes Jézussal oly gyakran folytattál, az Ő szájáról hallott és bölcsen meghallgatott isteni beszédekért, melyeket tiszta szívedben gyorsan elrejtettél, és édesen el-eligondolkodtál rajtuk; a nagyszerű vigasztalásokért, melyeket tőle nagyon gyakran kaptál; a kimondhatatlan örömekért és isteni ujjongásaidért az ő jelenléte miatt, melyeket a Szentlélek sugalmazó kegyelme ébresztett benned, és hosszan és vágyakozva őrizted a szívedben.

Áldalak, dicsérlek és magasztallak téged, tisztelendő Úrnőm, szentséges Szűz Mária, Isten és az angyalok előtt oly kedves tisztaságos és szentséges életédért, melyet hosszú időn át nagy szegénységben és csöndben éltél Jézussal együtt, különféle bajok-

tól és nehézségektől próbára téve. Krisztus minden hívőjének, az egész küzdő egyháznak az odaadó követés példáját hagyta a világ végezetéig. Áldalak, dicsérek és magasztallak téged, Isten jóságos és odaadó anyja, Mária, minden ájtatossági gyakorlatodért és szent elmélkedéseidért, melyet Isten törvényéről éjjel és nappal folytattál; buzgó imádságaidért, könnyeidért és böjtöléseidért, melyeket a bűnösök megtéréséért és az igazak állhatatosságáért oly állhatatosan ajánlottál Istennek; mélységes együttérzésedért a szegényekkel és betegekkel, a kísértésben lévőkkel és szorongatotakkal, a szomjazókkal, miközben az emberi nem üdvösségére vágytál, melyről tudtad, hogy Fiad keserves halála fogja megvalósítani.”⁴⁸

A Szűz Mária iránti rajongó tiszteletben Bernát „jó utódja”⁴⁹ a XVIII. században Liguori Szent Alfonz volt. „Egy másik malasztforrás számunkra asszonyunk Szűz Mária szeplőtelen szíve. Ez a szív anyaszív, gazdag szív, szent Bernát szerint oly gazdag malasztokban, oly bőves áldásokban, hogy nincs ember a földnek kerekéségén, kinek nem jutna része benne. 'Az ő bőségéből mindnyájan részesülünk.’”⁵⁰ „Szent Bernát mondja, hogy nekünk van egy másik forrásunk is, Anyánk, a Boldogságos Szűz, aki javakban és kegyelmekben oly gazdag, hogy nincs ember a földön, aki nem részesedne belőle. Az ő teljességéből merítettünk mindnyájan... Szeplőtelen Szent Szűz és anyám, Mária, aki az én Üdvözítőm anyja, a világ királynője, a bűnösök szószólója, reménye és menedéke vagy... Szeretlek, szeretetreméltó Úrnőm, s az irántad való szerelemből ígérem, hogy mindig neked akarok szolgálni, és amennyire képes vagyok, másokban is föl akarom ébreszteni szerelmedet. Beléd vetem minden reményemet, rád bízom egész üdvösségemet; fogadj szolgáddá és boríts be palástoddal, irgalmasság Anyja! És mert Istennel együtt oly hatalmas vagy, szabadíts meg minden kísértéstől; vagy legalábbis szerezd meg nekem az erőt, hogy halálomig le tudjam azokat győzni... El ne hagyj mindaddig, míg csak nem látsz az üdvözültek között az égben, hogy áldjalak téged és énekeljem a te irgalmasságodat az örökkévalóságon át... Úrnők, Szent Bernát így nevezett téged: Raptix cordium, 'szívek elrablója.' Azt mondja, körül-jársz és szépségeddel és jósággal elrablod a szíveket; kérlek, rabold el az én szívemet is, akaratomat is: egészen neked adom, ajánld fel sajátodéval együtt Istennek.”⁵¹

A XIX. században John Henry Newman bíboros Mária-tiszteletére kell még odafigyelnünk. „Máriát a mennyország kapujának mondjuk, mert az Úr által jött a mennyből a földre... Üdvözítőnk és Megváltónk tőle testesült meg és lett Fiává; sőt, mi több, része van a megváltás művében; az Ige éppannyira betöltötte lelkét és akaratát, mint testét... Milyen adományainak kellett lennie annak, aki arra lett kiválasztva, hogy az egyedüli közvetlen földi rokona legyen az Isten Fiának, az egyedüli, akit tisztelni, akire feltekinteni természetből fogva kötelezve volt; az egyedüli, aki hivatva volt *napról napra nevelésére* és oktatására, amint bölcsességben és korban növekedett... Az Egyház gyermekei szemében teljesen világos volt, hogy Mária dicsőítésének indoka Jézus, Máriát Jézusért tiszteljük oly rendkívüli módon. Illet hozzá, hogy mint teremtmény, mint köztük első helyen álló, tisztséget töltsön be, illetőleg szolgálatot teljesítsen a többiekért... Ha idegenekben kedvezőtlen érzéseket kelt rólunk, hogy templomainkban a Szűzanya képeit látják, amelyek körül a nép töme-

Ahol az ember Istenre rátalál

gesen csoportosul, akkor megfélelmeznek arról, hogy jelen van ott a szent falak között valami, ami végtelenül magasztosabb és oly tiszteletet kíván meg és kap tőlünk, amely teljesen különbözik minden Mária tiszteletére végzett ájtatosságtól... ha Európára tekintünk, nagy egészében azt látjuk, hogy éppen azok a nemzetek és országok vesztették el hitüket Krisztus istenségében, amelyek az Anyja iránti áhítatot elhagyták, és másrészt azok, amelyek a legjobban buzgólkodtak tiszteletében, megőrizték a hitet.”⁵²

Pio atya, a múlt század legnagyobb misztikusa mindennap elmondott egy saját imát Máriához⁵³: „Istennek Szent Anyja, a kegyelmek égi tárháza, énnekem is a jó Anyám, Mária! Ó, örök Atya Leánya, hatalmának birtokosa, esedezve kérek, szánj meg engem, és részesíts azokban a kegyelmekben, amelyeket oly lángoló hévvel kérek! Szentséges Szűz Mária, az isteni kegyelmek könyörületos osztogatója, az emberré lett Ige Anyja, a bölcsesség széke, tekintsd nagy fájdalommat, és részesíts azokban a kegyelmekben, amelyekre a legnagyobb szükségem van!”⁵⁴ „Lelkem egyszerre úgy érezte, hogy egy felsőbb erő egy tágas szobába röpítette, amely a legvilágosabb fényben szikrázott. Egy drágakövekkel kirakott trónon ritka szépségű hölgyet láttam: a legszentebb Szűz volt az, ölében a Gyermekekkel, akinek tartása fenséges, arca pedig a napnál ragyogóbb volt.”⁵⁵ „A legszentebb Szűz tartson meg minket a kereszt, a szenvedések és a fájdalom szeretetében! Ő, aki teljes tökéletességében és komolyságában már akkor élte az evangéliumot, amikor azt még le sem jegyezték, vegyen minket rá és adjon nekünk lendületet, hogy azonnal követni tudjuk Őt... A kiválasztott lelkekkel együtt törekedjünk arra, hogy mindig a mi áldott Égi Édesanyánk mögött haladjunk a közelében maradván: hiszen nincs más út, amely az életre vezet, csak az, amelyet a mi Édesanyánk bejárt előttünk. Mi, akik szeretnénk elérni a végső célt, ne térjünk le erről az útról... Ő, aki bűn nélkül jött erre a világra, szerezze meg nekünk Fiától azt a kegyelmet, hogy bűn nélkül távozhassunk innen!”⁵⁶

Végül vizsgáljuk meg Szent Bernát korokon átívelő, máig ható mariológiáját Hans Urs von Balthasar egyik utolsó, már csak halála után megjelent művében, ahol a gyermekesség felől közelíti meg Máriát⁵⁷. Ezúttal is kurziváltuk a festménnyel közös áthallásos analógiákat.

„Mária Isten szolgáló életének első pillanatától az engedelmisség teljességében, akaratának egészével adta vissza Istennek azt, amit kapott, úgy ahogy Ábrahámnak kellett az isteni ígélet fiát Istennek felajánlania. Nem sok időnek kellett eltelnie, hogy ezeket a szavakat hallja: 'lelkedet tőr járja át', ezek a szavak fogják az ő Isten iránti engedelmisségét a jövő eseményeinek elfogadására fölkészíteni. Sem a Fiú, sem az anya nem biztos, hogy előre bírják a kereszttényét, az Istentől való elhagyatottságot (amely az anyánál is jelentkezik: 'íme a Fiad'), viszont kettős 'igenüket' kimondták arra a teljes elválásra, amely a kezdettől fogva pecsételte meg eredeti egységüket.”⁵⁸ „Mária élete első pillanattól egészen az Istennek lett szentelve, továbbá életének minden pillanatában 'folt nélkül szent' maradt akkor is, amikor Őt Isten az Ő örök megváltó tervében minden ember számára kiválasztotta (Ef 1,4). Egyedül Őt, mert ebben a tervben neki egy egészen rendkívüli hely jutott: hozzá kellett járulnia a Megteste-

süléshez a megváltás érdekében... Máriának emberi példaképpé is kellett válnia. De nem tudott volna ilyené válni akkor, ha a Szentlélek tanítása által nem ismerte volna az örök Isten Fiát magától az Atyától... *Mária bárki másnál jobban be lett vezetve a gyermekség minden titkába*, és ami a leghihetlenebb, ugyanakkor lényeges, hogy testi és lelki érettsége ellenére *ebből az Istengyermekségből nem tudott kinőni*... Isten kegyelmének vezetése alatt, mint gyermek, gyümölcsöző anya, és mint anya változatlanul gyermek maradt. *Kellett azonban, hogy Mária látókörében előzetesen már jelen legyen, hogy egy nap Fia keresztjének lábához lesz rendelve, és az Egyház Anyjaként* ('íme a te Fiad'), *az Egyház archetípusaként is ugyanazokat a gyermeki vonásokat kell hordoznia*, mint a kezdetben, olyanokat, amelyek nélkül nem tudná a keresztényeket – a szentségeken és Isten tanításán keresztül – Isten gyermekeivé formálni.⁵⁹

„Minden azzal a fiatal lánnyal kezdődött, akinek az angyal elhozta az isteni üzenetet, és akit a 'Magasságbeli anyjaként' nevez meg. Mária megérti ekkor, hogy a Magasságbelinek öröktől fogva Fia van, és hogy ez a Fiú az ő méhét választja ki lakásul.”⁶⁰ „*Egyrésztől Mária az új hitnek tiszta példaképe lesz, másrésztől, a legyőzött régibe visszaállított új testi eredetnek a képviselője.*”⁶¹

„Szokás Mária részvételét a megváltásban a Fiúnak az Atyától való szükségszerű elválásában, a szenvedésében, csak az ő fiatal anyasága miatt neki tulajdonítani. S ez teljesen igaz is, de ugyanakkor emlékeztetni kell arra, hogy *Máriának ez az egyedüli megkülönböztetése az ő Istengyermeki állapotában alapozódik meg*, abban a gyermekében, amelynek ősképe ugyanakkor az örök gyermekség Fiúi valójában rejlik.”⁶²

„Amikor a keresztények Márián keresztül Jézushoz imádkoznak, szükségszerűen kell, hogy *engedjék magukat bevezetni Mária példáján keresztül a Fiú egyszeri gyermekségébe... Mária nemcsak az Egyház anyai archetípusa*, aki miután világra szülte az Egyház fejét, életet ad a test többi tagjának is (ApCsel 12,17), s ennek mindig anyja marad, *Ő az Egyház tagjainak is archetípusa, aki annak minden tagjában az Atya istengyermekségéből részesedik* Krisztus szavain és szentségein keresztül. Ebben a Máriás egyházban minden keresztjét felvevő és Krisztust követő, ill. minden papi és laikus hivatás szolgálata végül is a gyermekségnek e mindent felülmúló kegyelme mögé sorolódik be.”⁶³

„*Az anya és általa hordozott gyermeke között <<őseredeti azonosság>> van... A gyermek szoptatásával szinte ismétlődik az a kapcsolat, amely az anyaméhben őket egyesítette, és ez az egység tovább tart abban a szerelemben, amely az anya arcáról a gyermeke felé küldött mosolyban felsejlik...*”⁶⁴

„Képek, mint a szoptató anya, alvó gyermek anyja kebelén vagy *anyjával játszó gyermek*, vagy a gyermekének tárgyát – virágot, gyümölcsöt – nyújtó anya, képek, amelyekben az anya gyermekét simogatja, vagy az anya kebléről úgy tetszik, mintha a kisgyermek trónról hajolna előre: a háromkirályok vagy a *kis unokatestvére, János felé*. Mindezt lehet ábrázolni kegyes vonásokkal, vagy éppen a legprofánabb formákkal – amelyről még a legszigorúbb ikonok sem tudnak lemondani – szüntelenül megmarad az utalás arra az igazi gyermekségre 'aki hozzánk hasonlóan mindenben kísértést szenvedett, a bűntől azonban ment maradt' (Zsid 4,15).”⁶⁵

„Így lett kiválasztva mindenki közül a gyermek Mária, hogy anyja legyen az örök Atya gyermekének, hogy értelmet adjon a történelemnek, amely Ádámtól Ábrahámig egészen őhozzá ér el, s szintén az ő küldetése, hogy ennek teljes kiengesztelődéséig részt vegyen Fia művében.”⁶⁶

Hans Urs von Balthasar mariológiája szinte már az angyalok szárnyalásával emelkedik fel a földről, akár csak Szent Alfonz és Szent Bernáté, ebben hasonlítanak Leonardo egyedülállóan éterikus és magasztos festészetére, aminek ezentúl a teológiai vonatkozásaira is figyelni kell, amit félezer éve elmulasztottunk.

XVI. Benedek pápa Hans Urs von Balthasarral teológiai kérdésekben nagyon hasonlóan gondolkodott.⁶⁷ „Lelki szempontból Mária az egész emberiség édesanyja, mivel a kereszten függő Jézus mindannyiunkért kiontotta a vérért, és a keresztről mindannyiunkat az ő anyai gondoskodására bízott.”⁶⁸ Szűz Mária testben és lélekben mennyei dicsőségbe emelkedett, és Istennel és Istenben ő a Menny és a Föld Királynője. Valóban olyan távol van tőlünk? Éppen az ellenkezője az igaz. Pontosan azért, mert Istennel és Istenben van, nagyon közel van minden egyes emberhez. Amíg ezen a Földön élt, csak néhány emberhez lehetett közel. Istenben, aki közel van hozzánk valójában 'mindannyiunkban jelen van', s Mária osztozik ebben az Isten közelségben... Teljes életünket mindig rábízzhatjuk erre az Édesanyára, aki nincs távol együnkünkől sem.”⁶⁹

A budapesti Szépművészeti Múzeum *Sziklás Madonnája* hozzánk is közel van, akár naponta is elzarándokolhatunk hozzá, és minden alkalommal át tudjuk élni Leonardo „égi átváltozásait”, azt a mennyei szépséget, amit kompozícióin, tájain és Madonna arcain csak ő tudott megjeleníteni, amiben Szent Bernát csodálatos emelkedettsége biztosan a segítségére volt.

(2022)

JEGYZETEK

- 1 Leonardo életműve a nyugati latin kereszténységben fogant, így e teológiai megközelítéssel juthatunk ahhoz legközelebb. „Ezért egyre kevésbé érezzük hihetőnek azokat az újabb Leonardo-kutatásban ismételt felbukkanó nézeteket, amelyek Leonardót a vallásos közönség igényeivel szemben közömbös, csak az autonóm művészeti problémákat figyelő festőnek mutatják.” Végh János: *Leonardo Sziklás Madonnájának ikonográfiája* – Vigilia 1992/10 Bp. 737
- 2 Péter András: *Újabb Leonardo irodalom – Kettős kötődésben* (Péter András életműve /1903-1944/ Írások a régi és kortárs művészetről – szerk. Prokopp Mária, Tóth Károly) 2014 Bp. Péter András Alapítvány 91
- 3 Tóth Csaba: *A mi Sziklás Madonnánk / Isten és a Világ 2020 Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely (77-120)*; Tóth Csaba: *A mi Sziklás Madonnánk 2020 Savaria University Press, Szombathely (526-582)*; Tóth Csaba: *A Pálffy Madonna félév távolából* – id. m. (583- 592); Tóth Csaba: *A Pálffy Madonna felmagasztalása* – id. m. (593-598), Tóth

- Csaba: A mi Sziklás Madonnánk a Trattato tükrében – id. m. (615-632); Tóth Csaba: Leonardo első ismert megbízásáról, a Szent Bernát kápolna oltárképéről (megjelenés alatt)
- 4 A *Háromkirályok imádása* rajzvázlatán és a festményes is Mária ölében tartja kisfiát, nem térdel előtte, és a kis Keresztelő Szent János figurája is hiányzik.
 - 5 Firenze védőszentje – A festményen a kis Keresztelő Szent János annak érdekében, hogy láthassa a gyermek Jézust, (kit Mária alakja eltakar előle) megérinti Mária köntösét, aki erre az érintésre hátrafordul és rátekint Jánosra, kezét védőszárnyként fölé is emeli. Leonardo ezzel a finom dramaturgiával Szent Bernátnak Szűz Máriához fűződő bensőséges kapcsolatára utal. – Végh János fejt ki egy tanulmányában, hogy a *Sziklás Madonna* képen Leonardo hasonló megoldással élt: „... a két gyermek viszonya, amely első pillanatra szemet gyönyörködtető kisgyermek-kedvesség, pompásan eltalált zsáner, valójában súlyos teológiai tartalom hordozója.” – Végh János 738 – „János teveszörből készült ruhát viselt... Akkor Jézus Galileából elment Jánoshoz a Jordán mellé... 'Hagyd ezt mos! Illő, hogy mindent megtegyünk, ami elő van írva.' Erre engedett neki.” (Mt 3. 5-16) A budapesti festmény is első pillantásra ilyen: „... virágokkal teleszórt előtérben gondtalanul játszanak.” – Szentkirályi Miklós: Leonardo da Vinci műhelyének virágai (Gránátalma a szárnyasoltáron) Kairosz Kiadó 2021 Bp. 43
 - 6 „Jézus Krisztus volt az első és egyetlen mennyei virág, melyet Isten a gyönyörűség ezen paradicsomába ültetett.” – Steinitzer Ede: Szűz Mária virágos kertje – Endrényi Lajos Könyvnyomdája 1898 Szeged 7 – A függőleges szárú virág Jézus keresztthalálára, a jobbra hajló pedig János lefejezésére utal.
 - 7 A szikla jelentéstartalma így megegyező a két barátságfüvével.
 - 8 Egy ferde ék alakú áramlást indukál a szem, a néző, a befogadó számára.
 - 9 Itt kell utalni arra, hogy a Szent Domonkoshoz köthető *Rózsafüzér* imádság is Szent Bernát földjéről, Franciaországból ered. – Verebélyi J. Pál: Üdvözlégy Mária – Ecclesia 1983 Bp. 7
 - 10 Időben a két Madonna után a budapesti következik, ha elfogadjuk, hogy az a Szent Bernát oltár megrendelésre készült, így a Madonnaarcok stílisis érisi folyamat jól érzékelhető. A Szépművészeti Múzeum festményének ultraibolya és infravörös felvételeinek összevetésével az arckarakter azonosság a *Mona Lisáig* és a *Szent Anna harmadmagával* festményig kimutatható. – A budapesti festményen a Mária mögötti erdei táj is Bernátra utal: „Az erdőkben fogjátok megtalálni azt, amit a könyvekben kerestetek volna.” Friedrich Eberhard: Szent Bernát clairvauxi apát, a tizenkettedik század vezérszellem – Debreceni István könyvnyomdája, 1942 Székesfehérvár 18
 - 11 Ross King: Leonardo és az utolsó vacsora (ford. Makovecz Benjamin) Park Kiadó 2014 Bp. 55 – Időben egybeesett Antonio féltestvére születésével, így az anya gyermekével motívum és a Madonna téma (*Szekfűs Madonna, Benois Madonna*) egyre fontosabbá vált Leonardo számára. – „Az efezusi zsinat (431) meg Máriának a Theotokosz (gör. Isten-szülő) címet, ezzel kezdődött kultikus tisztelete, és ettől vált Krisztus mellett a keresztény művészet fő témájává... A Mária tisztelet a 12. sz. közepétől egyre nagyobb tért hódított, és ez együtt járt a Mária-képek fokozottabb elterjedésével... Az anya és gyermek közti gyengéd szeretetet a bizánci Mária-kép mintájára még bensőségebbnek és megindítóbbnak mutatták.” – Jutta Seibert (szerk.): A keresztény művészet lexikona (ford. Harmathné Szilágyi Anikó) Corvina Kiadó 1986 Bp. 214-215

- 12 „1139-ben történt, hogy a lyoni sz. János templom kanonokjai behozták a templomukba a Szeplőtelen fogantatás ünnepét. A keleti egyház mindig hirdette; de nyugaton mintha feledésbe merült volna s csak ebben az időben elevedett fel... Bernát szemében újszederűnek tűnt fel s ez elég volt neki arra, hogy beleavatkozzék az ügybe.”- Gabriel Meier: Szent Bernát élete (ford. Várkonyi Fidél) Szent István Társulat 1915 Bp. 92 – „Gondoljunk csak azokra a fellendülő Mária kultusz nyomán a középkor derekától mindenki közkincsévé váló teológiai gondolatokra, például Clairvaux-i Szent Bernát aquaeductushasonlatára (Mária közvetíti számunkra a kegyelmet, mint az aquaeductus az életet adó vizet)...” – Végh János 739
- 13 Tóth Csaba: Leonardo első ismert megbízásáról, a Szent Bernát kápolna oltárképéről (megjelenés alatt)
- 14 „Mit keres Mária az emberiség üdvözülésének történetében? Miért volt rá szükség? Miért állította őt Isten az evangélium elejére? Nem lehetett volna megváltás Mária nélkül? Nem lehetett volna az Isten fia emberré anélkül, hogy asszonytól szülessen? Nem jöhetett volna le Krisztus, mint kész férfi a magasságból, ahogy második eljövetelekor jönni fog 'nagy hatalomban és dicsőségben'? Mi indította Istent arra, hogy egy teremtményt, egy asszonyt, egy szüzleányt állítson be a megváltás történetébe?” – Bangha Béla: Mária (Hit és Világnézet) – Magyar Kultúra 1929 Bp. 3 – A budapesti képen az üdvözülés jelképe a Mennyei Jeruzsálem, Mária mögött, a sziklától balra. Ebben az üdvözülésben közvetítő a Boldogságos Szűz Mária.
- 15 Jánosi József: A Mária tisztelet dogmatikája és lélektana – Szent István Társulat 1941 Bp.
- 16 Varga János: Szűz Mária lelke – Korda R-T. Kiadása 1940 Bp. 17 – Nazianzi Szent Gergeley, Ágoston kortársa fogalmazta meg a máig érvényes tételt: „Aki Szűz Máriát Isten anyjaként nem fogadja, elszakad magától az Istentől is.” – Bangha Béla 10
- 17 Liguori Szent Alfonz: Szentséglátogatások és Mária-köszöntők a hónap minden napjára – Szent István Társulat 2004 Bp. 89
- 18 Id. m. 26
- 19 Lángolj és világíts – Válogatás Szent Bernát műveiből (ford. Golenszky Kandid) Ecclesia 1978 Bp. 352
- 20 Id. m. 350 – Érdemes utalni arra is, hogy a szintén Franciaországból (az 1200 körüli Párizsból) származó *Lorettói litánia* egyes sorainak is hasonló a tartalma: „Szentséges Szűz Mária/ Istennek szent Anyja/ Szüzek szent Szüze/ Krisztus szent Anyja/ Egyházunk Anyja/ Isteni kegyelem Anyja/ Tisztaság Anyja/ Szeplőtelen Szűzanya/ Sérelem nélkül való Anya/ Szűz virág szent Anyja/ Szeretetre méltó Anya/ Csodálatos Anya/ Jótanács Anyja/ Teremtőnk Anyja/ Üdvözítőnk Anyja/ Nagyokosságú Szűz/ Tisztelendő Szűz/ Dicsérendő Szűz/ Nagyhatalmú Szűz/ Irgalmas Szűz/ Hűséges Szűz/ Igazság tükre/ Bölcsesség széke/ Örömiünk oka/ Lelki edény.../ Frigynek szent szekrénye/ Mennyország ajtaja.../ Betegek gyógyítója/ Bűnösök oltalma/ Szomorúak vigasztalója/ Keresztények segítségé/ Angyalok Királynéja/ Pátriárkák Királynéja/ Próféta Királynéja/ Apostolok Királynéja, Vértanúk Királynéja/ Hitvallók Királynéja/ Szüzek Királynéja/ Mindenszente Királynéja/ Áteredő bűn nélkül fogantatott Királyné/ Szentolvasó Királynéja/ Menynyekbe fölvetett Királyné”. Leonardo idejében már nyilvánosan imádkoztak Loretóban. – <http://lexikon.katolikus.hu/L/lorett%C3%B3i%20lit%C3%A1nia.html> – Talán nem véletlen, hogy a katolikus *Hozsanna* énekeskönyv minden kiadásában a Lorettói litániát Szent Bernát Szűz Máriához szóló imája követi.

- 21 Id. m. 354 Másutt Bernát ezt írja: „*Az édesanya messze kitarja karját feléd, a Mindenható irgalmas szíve nyitva áll előtted.*” (Lángolj és világíts 137)
- 22 Id. m. 355
- 23 Id. m. 356
- 24 Id. m. 358 – A budapesti festményen háttérben két város is látható, a földi és a mennyei Jeruzsálem. „Az arany háttérrel ugyanakkor felváltja a virágos táj (Paradicsom) vagy város (Mennyei Jeruzsálem).” – Jutta Seibert: A keresztény művészet lexikona, 216 – „A Bibliában a város – különös tekintettel Jeruzsálem városára – az Egyház jelképe, a mennyei Egyházat pedig városként, az Új Jeruzsálemként mutatja be.... A Szentírásban és mindegyik előtt a patrisztikus hagyományban az Egyház városként jelenik meg.” Athanasius Schneider: *Christus Vincit* (ford. Sallai Gábor) Jel Kiadó 2022 Bp. 279.
- 25 U.i.
- 26 Id. m. 9
- 27 Friedrich Eberhard 57
- 28 Id. m. 58 – Az előbbi forrás, és az irgalmasság hegye Mária mögött. A forrás visszatérő metafora Bernátnál: „A szeretet minden bizonnyal életforrás.” (Lángolj és világíts 106) „A templomban vagy templomépület előtt megjelenő Mária Krisztus egyházát testesíti meg... Máriát, mint az üdvösség, az élet forrását jeleníti meg.” Jutta Seibert: A keresztény művészet lexikona 214-215
- 29 Liguori Szent Alfonz 33-34 – Mária, mint Isten temploma, virágos kert, Paradicsomkert, élő forrás (élet vize/aquaeductus), motívumként mind jelen vannak a Szépművészeti Múzeum festményén. A Mária mögötti sziklából ered valahol a forrás (Mária takarásában), majd az orrcsont tájékán kis kanyarulatot vesz, és ismét eltűnik Mária mögött, hogy majd Mária jobb felső karja mögött lássuk csordogálni a gyöngykavicsos medrében, végül alább visszakanyarodva ismét eltűnik Mária mögött, hogy aztán a kis Keresztelő János alakja mögött eltűnjön a képből.
- 30 Friedrich Eberhard 58-59
- 31 Gabriel Meier 87-88
- 32 Friedrich Eberhard 59
- 33 Éber László: *Művészettörténeti olvasókönyv* – Singer és Wolfner kiadása 1909 Bp. 45
- 34 Liguori Szent Alfonz 115
- 35 Assisi Szent Ferenc iratai – A Szűz Máriáról nevezett Ferences rendtartomány kiadása 1929 Bp. (ford. P. Takács Ince) 169
- 36 Varga János 26
- 37 Szent Bonaventúra: *Életem Krisztus /Kisebb művek* (ford. Dám Vince) Magyar Barát 1944 Bp. 83
- 38 Liguori Szent Alfonz 115
- 39 Bangha Béla 10
- 40 „Ó, de szerencsések, kik őt színről-színre látják! Isten bírása után a legnagyobb boldogság az ő látása.” – Az idézet a Magyarországon is járt Boldog Temesvári Pelbárt ferences rendi szerzetestől való – Varga János 26 – A firenzei reneszánsz Európában először a magyar királyság területén terjedt el.
- 41 Végh János 741
- 42 Kempis Tamás: *Mária követése* (ford. Paulik Péter, Diós István) Szent István Társulat 2007 Bp. 26

- 43 Id. m. 27 – Itt már csak párhuzamosságookról beszélhetünk, Leonardo valószínű nem olvasta Kempis Tamást.
- 44 Id. m. 32-33 – A „térjete meg és jöjjetek, tartsatok bűnbánatot” Keresztelő Szent Jánosra utal.
- 45 Id. m. 35-36
- 46 Id. m. 38 – Leonardo szinte szerzetesi önmegtartóztató életet élt.
- 47 Id. m. 39-40
- 48 Id. m. 69-70
- 49 Borsos Miklós írta fel Gulácsy síremlékére „Giotto jó utódja”.
- 50 Liguori Szent Alfonz vezérkönyve (szerk. Nogáll János) 1900 Nagyvárád 31-32
- 51 Liguori Szent Alfonz: Szentséglátogatások és Mária-köszöntők a hónap minden napjára 18,15,30
- 52 John Henry Newman: Istentől-Istenig (ford. Salacz Gábor) Szent István Társulat 1977 Bp. 319-325
- 53 Sokan ma is mindennap elmondják a következő imát: „Most segíts meg, Mária, ó irgalmas Szűzanya. Keservét a bűn-bajnak eloszlatni van hatalmad. Hol már ember nem segíthet, a Te erőd nem törik meg. Hő imáit gyermekidnek, nem, Te soha nem veted meg. Hol a szükség kínja nagy, mutasd meg, hogy anya vagy! Most segíts meg Mária, ó irgalmas Szűzanya” – A Szépművészeti Múzeum festménye valójában ezt az irgalmas Szűzet ábrázolja („*mutasd meg, hogy anya vagy*”), ennek a röpmának, és a Hozsannában is szereplő Szent Bernát imának együttes terjesztésére a reprodukciója igazán alkalmas.
- 54 Pio atya imafüzet – Szent Maximilian Lap és Könyvkiadó 1998 Miskolc 28
- 55 Pio Atya: A Szent fény (ford. Szeles Ágnes) Lazi Kft. kiadása 2021. 143
- 56 U.i. 145-146
- 57 Hans Urs von Balthasar: Ha nem leszek olyanok, mint ez a gyermek – Paulus Hungarus/Kairosz (ford. Bodor Mária Anna)
- 58 Hans Urs von Balthasar: Ha nem leszek olyanok, mint ez a gyermek 37-38 – Jánosi József Mózes égő csipkebokor előtti „leborulását” is előképnek hozza fel a gyermeke előtt térdeplő Mária kapcsán – id. m. 65
- 59 Id. m. 78-79 – Mária a mögötte lévő sziklával az „Egyház anyjaként” (Mater Ecclesia) jelenik meg a budapesti festményen, a sziklában a „betlehemi barlang”, a távolban a „magasságos Jeruzsálem” (ami szintén az Egyház – lásd 24. lábjegyzet) és végül „a szikla mögötti mélységben folyó völgy látható...” (Szentkirályi Miklós id. m. 43), ami talán Jordán völgye.
- 60 Id. m. 79
- 61 Id. m. 83 – A festményen a régi hit (Ószövetség) személye keresztelő Szent János, az új hité (Újszövetség) a gyermek Jézus.
- 62 U.i. – Mária azzal, hogy letérdel a gyermekek közé, azonosul is gyermekiségükkel.
- 63 Id. m. 85 – Ezt a gyermekséget fejezi ki a két gyermek közti metakommunikáció.
- 64 Id. m.17, 19 – Leonardónak anyjához, Caterinához fűződő életre-szóló szoros kötődése közismert. Kutatók egy része a Mona Lisa arcvonásaiban is Caterina arcvonásait vélék felfedezni. A budapesti festmény infravörös reflektorgráfiáján mintha profilból látnánk a későbbi Mona Lisa arcát, csak fiatalabb változatban.
- 65 Id. m. 33
- 66 Id. m. 86 – Ahogy József Attilánál is, az elvesztett anya (mama) óriássá nő a versben (műben), úgy ezt látjuk a Szépművészeti Múzeum festményén is, a 14 éves Mária (akiben

Leonardo édesanyját idézi meg) 30 és 40 év közötti érett asszony, szinte óriás a képen, mint egy ősidőkből itt maradt Földanya, Magma mater.

- 67 XVI. Benedek pápának egy játékmackó volt az ágyába, hogy lefekvéskor ez emlékeztesse mindig Jézus szavaira „hogya nem leszek olyanok, mint e gyermekek, nem mentek be az Isten országába.” (Mt 18,3)
- 68 XVI. Benedek pápát Athanasius Schneider idézi könyvében. *Christus Vincit* (ford. Sallai Gábor) 2022 Jel Könyvkiadó Bp. 123
- 69 XVI. Benedek pápa gondolatai/Meghívó egy imára (ford. Wurdits Erzsébet) – J LX Kiadó Bp. 72-73 – Benedek pápa szavai összecsengene Kréti Szent Andráséval: „Amíg a földön éltél, a világnak csak kis részével tudtál törődni; de miután fölmagasztaltattál az egek fölé, az egész világ úgy tekint rád, mint minden nemzet közös kiengesztelője.” – Liguori Szent Alfonz 50

Ars Sacra

BOBORY ZOLTÁN

Drága jó Kháron Uram!

Bocsánat a közvetlen megszólításért,
de nagyon hálás vagyok, hogy újfent halasztott.
Nem tudom, minek köszönhetem jóságát.
Talán az újabb megfejtelt obolosznak
vagy esetleg a Főnök volt elnéző?

Mindegy is, a lényeg, hogy még maradhatok!
Tudja, mint már írtam, van bőven tennivaló.
Család, unokák, munka s egyéb szolgálat.
Nagyon szeretem őket, a Főnök tudja jól.

Hát ijesztő volt a csobogást hallani,
jött, jött egyre közelebb rozoga ladikja.
Aztán csend lett, mert megállt, jó Révész uram.
pedig már majdnem a sötét styxnél jártunk.
nem tudom, hallotta-e – hálaimát mondtam.
Ön, ha jól láttam, mosolygott? Ne szégyellje!
A holt lelkek a ladikban úgysem láthatták...

Viszont, Révész uram, elfogyott az obolos.
Nincs más hátra, mint bízni az imádságban,
és visszagondolni arra a sok szépségre,
amit láttunk a Canale-n és lagúnákon.

Mondhatnám, hogy elég is volt a boldogsághoz.
Mindezt itthagyni – ezt várom nehéz szívvel.
És most s aztán „ott” is, fájni fog a sok könnycsepp,
amit fájdalomukban ejtenek mindazok,
akik végigkísértek az izgalmas úton.

Hát, jó Révész uram, még egyszer köszönöm.
A Főnök előtt hallgatni fogok, mint a sír.
Egyébként hiszek benne, hogy megértő lesz,
s sokára fog szólni Önnek, hogy jöhet értem.
Akkor nem lesz mese, ugye Révész uram...?

HORVÁTH JÚLIA BORBÁLA

Várhosszúrét (avagy a szociográfia)

I. BEVEZETŐ (DO YOU SPEAK MAGYAR? IGEN!)

Éppen a több hónapos szlovákiai írói ösztöndíj után lábadoztam. Bár a Felvidéken járva némileg átélhettem, amit a kisebbségi létről tudtam, új elemként jelentkezett a tapasztalásban, amikor az ismerős-ismeretlen helyszíneken eligazodván naponta feltettem a kérdést: Do you Speak English? Or: Do you speak Magyar? Vagy: Ó, hát beszél magyarul? Lévén, hogy nem értek szlovákul, a politikailag korrekt koreográfia minden esetben így történt, s örvendetes módon a válaszok nagyobb része végül egy szégyellős 'igen' lett – a többiekkel maradt a hűvös biccentés.

'C'est très bizarre' mondaná a művelt francia, ha nem a népek keverítésének-keserítésének évszázados kísérletével lenne elfoglalva, érintettként viszont nehezen jutottam túl a jelenségen, miszerint Közép-Európában a huszonegyedik század első harmadában az egymástól pár kilométer távolságban élő emberek nem bírnak szót váltani egymással.

A másik tetté érlelődő benyomás egy évvel később, Pozsony belvárosában ért. Ismerősömet vártam, megbeszéltük, hogy bemutatja, hol dolgozik, és mesél, milyen volt a nagyszombati Novéna, ahová abban az évben a Covid19 járvány miatt nem tudtam elmenni. Annak idején magyar szó után kutatván ismerkedtünk meg, s reformátusként a három hónap alatt annyi katolikus misén vettem részt, mint még sohasem. Átéltettem a hit és az anyanyelv összetartó erejét, melynek varázsát sem felekezeti különbözőség, sem idegen nyelvi óra nem tompít. Megtudtam, hogy a kis csoport a hívek megszólításán dolgozik, s azt úgy kell elképzelni, hogy néhány hétköznapi civil a mise után a messzebről érkező vendégeket elkíséri az autóbuszig és megpróbálja egyenként meggyőzni őket arról, hogy jöjjenek gyakrabban. Útközben néhány Eurót odavetnek a ház előtt kolduló cigánynak, aki (egyelőre) magyarul köszöni; ő is erősödik kicsinyég a hovatartozásban.

A találkozót az Egyetemi Könyvtárban, az egykori országgyűlések épületében gondoltuk végrehajtani. Anno a reformkori parlament a Magyar Királyi Kamara tömbjében ülésezett, a felsőtábla a Prímási palota Tükörtermében, és Kossuth, Széchenyi, Deák, Kölcsey jelenlétében a gazdaság és a kultúra függetlenségéről, valamint a jobbágyrendszer eltörléséről tanácskoztak. Itt hangzott el 1825-ben Széchenyi István részéről a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának terve, midőn a gróf bejelentette, hogy birtokai egyéves jövedelmével hozzájárul az építkezéshez.

A jeles helyről emléktáblát, ismertetőt sehol sem találtam, ezért elbizonytalanodtam és megkérdeztem a portást, jó helyen járok-e. A szlovák ember kedvesen széttárta karját, mire én is széttártam a magamét, s mivel az angol nyelv sem jöhetett szóba, intett, hogy várjak. Rövidesen egy munkásruhás férfi társaságában tért vissza, aki mosolygós bajusszal az orra alatt, tökéletes magyar kiejtéssel törve az anyanyelvet

útba igazított. Elnézést, hogy ilyen rossz a magyarom – szabadkozott, majd készségesen végigkísért a könyvtáron. Ahogy teremről teremre kalauzolt, egyre inkább fel szabadult, lelkesen mutatta, melyik olvasó hol található, én viszont egyre jobban szégyelltem magam, mert miért hagytuk, hogy így legyen.

A *Do you speak Magyar?* c. projekt onnan indult hát, a pozsonyi könyvtár elől. Másfél évvel később, 2019-ben vállalkoztam a Magyar Írószövetség Szociográfiai Szakosztálya újjáépítésére, amelynek működését az elnök, Oláh János halála megszakította. Cél: a munka folytatása és a szociográfia műfaj visszaemlése a kortárs irodalmi kánonba, főképpen az íróársak inspirációja, hogy leírásaikkal megrajzolják jelen kor emberét és életvilágát. A merre folyik a patak című kötet első pályázati sikerünk eredménye.

Napjainkban is sokan vitáznak arról, mi számít szociográfiának és mi nem, s egy-egy írás beleillik-e a sorba. Na, de milyen sorba? A szociográfia műfaj időről időre feltámad, éledését valós igény táplálja, ami érthetetlen okból korszakonként alábbhagy. Illyés Gyula írta 1937-ben a Nyugat hasábjain:

’Divatban van a szociográfia? A támadó-gúnyolódó megjegyzések és cikkek után, melyek mostanában az állítólag sáskamódra elszaporodott falukutatókat érik, azt gondolhatná az ember, hogy Magyarországon negyedfélezer falvának s majdnem ugyanannyi majorságának mindegyikéről már legalább két könyv jelent meg. A valóság az, hogy a háromezer-hatszáz falu közül az utóbbi időkben (a szociográfia veszes divata idején) mindössze kettőről jelent meg több-kevesebb, de távolról sem minden szükséges és érdekes adatot tartalmazó könyv.’¹

Fenti kritika a dudari falukutatás évében íródott, amikor angol és német szociológusok, adatfelvevők saját szóhasználatukkal élve: ’életük élményeként’ felkerestek egy nagyjából ezerfős, számukra archaikusnak tűnő magyar települést, ahol idegen nyelven kérdezték az embereket arról, hogyan élnek. Az eredményt rendszereztek, de szépirodalmi szociográfiát nem írtak belőle. Nem tudtak. Sem a kezük, sem a szívük. Hála érte, hogy tudományosan mindent megtettek és az igen értékes anyag először Tomori Viola: *Meeting in Dudar – Hungary 1937* címmel archívumba vonult. A magyar nyelvű összegzés csak nyolcvankét évvel később, 2019-ben jelent meg kötetben.²

A hatvanas-hetvenes évektől újabb fellendülés, majd hanyatlás következett. Úgy tűnik, a mindenkori szépírók szociográfiai vonzódása a munkás módszertan miatt hullámzó, talán mert az alkotói egyéniség ezúttal a közösségi lét kikutatásában, annak legfőbb segítőkész leírásában játszhat szerepet. Adieu, lila füst, Isten hozott, valóság, és jó napot, kedves Olvasó; hiszen a történet most rólad, a helyről és a korról szól, amelyben élsz.

A várhosszúréti kutatást – a dudarihoz hasonlóan – előadások és (ezúttal online) találkozók előzték meg, és a szakmai előkészítés révén megkíséreltünk klasszikus szociográfiai témákat huszonegyedik századi nézőponttal körüljárni. A feladat ezúttal a trianoni határokon túli magyar nyelvhasználat állapotának leírása, azzal egyidejűleg adott faluban élő kortárs emberek életmódjának vizsgálata és kapcsolódási pontjai

a történelmi korszakokhoz. Magyarországról négy író (egyikük újságíró) utazott Várhosszúrétre, hozzájuk csatlakoztak a felvidéki kollégák hárman, ill. egyik író társunk az Eperjes-Tokaji-hegység innenső oldalán, a kettévágott borvidéken dolgozott.

Miért éppen a Felvidék? A magyar szociográfia hőskora az 1920-1930-as évekre tehető. Az akkori kormányzat szociográfiai és szociális szándékai mellett az írók, tudósok, publicisták, egyetemisták, a parasztok (a falusiak) állapotának feltárására készültek és a híradásokban megjelent, hogy fogy a magyar, pusztít az egyke, nincs föld, szűkül a parasztság élettere (Pesti Napló, 1929; Nyugat, 1933; Előőrs, Századunk, 1934). 1925-ben megalakult a Bartha Miklós Társaság, amelyre nagyrészt

Szabó Dezső munkái hatottak. Az alapszabályban rögzítették a nemzetiségi kérdés vizsgálatát. A szerzői esteken felolvastak többek között Németh László, Féja Géza és József Attila munkáiból; a programadó kiáltvány egyik szerzője József Attila volt: „...meg kell ösmernünk elevenen azt a magyar kultúrát, amely előtt a múzeumok halottas házában bámészko-dunk.”³ Később a társaság egysége meg-bomlott, részben szélsőjobb- és szélsőbaloldali nézetek miatt.

Az adatgyűjtőkhöz cserkészek csat-lakoztak a regösökkel együtt; abból ala-kult 1928-ban a Sarló mozgalom. Kas-sai, érsekújvári, pozsonyi, losonci egyetemi hallgatók járták a vidéket,

hogyan néprajzi és szociografikus tárgykörben gyűjtsenek. Vezetőjük, Balogh Edgár volt (Tíz nap Szegényországban c). A beszámoló a Prágai Magyar Hírlapban, a pozsonyi Magyar Újságban, az Új Szóban, a Vetésben, a losonci Mi Lapunkban, a kolozsvári Korunkban jelentek meg.

Azt mondják, a Kárpát-medencei szociográfia különösen furcsa. Érzelmekkel teli, olykor fásult, máskor büszke korrajz-gyűjtemény, amelyet történelmi események és tények pofozgatnak. Többek által feldolgozott téma a nemzetiségi lélekszám változása. Kassán, Magyarországnak Buda után legjelentősebb városában az 1880-as, első hivatalos népszámlálás szerint a magyarok aránya 39,9%; 1910: 75,4%; 1930: 19,8%; 1941: 75,6% volt. Németh László, Cseres Tibor és a stószai őr, Fábry Zoltán kiemelten foglalkozott a jelenséggel, amit Márai Sándor egyszerűen megfogalmazott: „Nincs más haza, csak az anyanyelv.”⁴ Szlovákiában 2011-ben a lakosság 2,7 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 3,5 százalék magyar anyanyelvűnek és kb. ötvenezer ember semmit nem írt be.⁵ Jelenleg a kettős állampolgárság felvétele azon a vidéken lehetetlen, amely ellentmond éppen annak az Európai Uniói értékrendnek, amely tágabb hazánkat, a nemzetek Európáját jellemzi.

A DYSM-projekt első tábort 2021. augusztus 30. és szeptember 5. között rendeztük Várhosszúréten. A résztvevők nagyrészt a Magyar Írószövetség és a Szlovákiai Magyar Írók Társasága tagjai; ismert és pályakezdő alkotók, akik addig hol tudatosan, hol ösztönszerűen kevertek műveik közé szociografikus elemeket. A tábor ideje alatt több, mint harminc interjú rögzítettünk hangfelvételen, valamint videó és fotó formájában. A táborban meglátogatott bennünket egyik szociológus-képzőművész barátunk, aki adatfelvevőnek jelentkezett, majd meghihetővé az ott tapasztalt által, emlékérmét készített a Do You speak Magyar? projekt szereplői és alkotói részére.

A kötet első felében ismert szerzők szociográfiai írásai és vonatkozó esszéi, a másodikban a várhosszúréti táborban végzett kutatásunk eredményeként létrejött írások olvashatók. E könyv tizennégy szerző munkáját és számos idézetet tartalmaz korábban élt, ill. Felvidékhez, Gömör régió, Rozsnyó járáshoz kötődő íróktól; ilyenformán több stílusban és nézőponttal, s mint általában egy szociográfiai mű, több formai és műfaji eszközt felhasználva íródott. Esszé, riport, interjú, vers, tényfeltáró elemzés és történelmi visszaemlékezés keveredik a személyes benyomások leírásával.

Nyilván nem vállalkozhattunk a Felvidék összes településének minden szociográfiai témája leírására, arra azonban igen, hogy megörökítsük kortárs emberek gondolatait, emlékezetét, életmódját és a reményt, hogy a 'nyelvből kitántorgás' ma még visszafordítható jelenség.

A kötet végén záradékként rövid összefoglaló olvasható a tapasztalatokról, ajánlással a problémák megoldására. Illyés Gyula ötágú sípnek nevezte Magyarországot és elszakított részeit, azzal a magyar irodalmat. A XXI. század közepe felé tartva megpróbálunk mi, írók is belefújni a sípba. A sorozatot terveink szerint folytatjuk, Délvidéken, Kárpátalján, Erdélyben és az Őrvidéken.

Az ezen első kötetrel rövidesen jelentkező *Kárpát-medence felfedezése* sorozat Magyarország és a Kárpát-medence területét, lakosait és azok életmódját vizsgálva a klasszikus szépirodalmi szociográfia műfaj nyomdokain kíván haladni.

JEGYZETEK

- 1 Nyugat / 1937 / 1937. 3. szám / ŐRJÁRAT
- 2 Lencsés Gyula: Angolok a Bakonyban. Gondolat, 2019
- 3 A Bartha Miklós Társaság Füzetei / 1. / KI A FALUBA / Írták: FÁBIÁN DÁNIEL és JÓZSEF ATTILA. / A Bartha Miklós Társaság kiadása. / Ára 10 fillér. / Törekvés Könyvnyomdavállalat Hódmezővásárhely, Lehel ucca 1. (G. E. Székháza).
- 4 Márai Sándor: Napló 1968-1975
- 5 A 2021-es népszámlálás magyarokra vonatkozó adatait még nem közzölték a kézirat leadásáig.

II. Tanévnyitó templomban

2021. szeptember 2-án, egy csütörtöki napon, pontban délelőtt tíz órakor megszólaltak a harangok a várhosszúréti kéttornyú templomban. A misére érkezők sietve elfoglalták helyüket; iskolások, kísérő szülők, de azok is eljöttek, akiknek már kirepültek a gyerekeik, sőt, Lajos bácsi a szomszéd ház ámbitusából kifigyelve is részeseülhetett az ünnepi pillanatokból. Ércesen, méltóságteljesen zengett a hívószó, s meg-

erősítendő a népi bölceletet, miszerint, ha messzire hallik a harangozás, akkor eső lesz, Hárskúton, Jólészen, Berzétén, tán még Rozsnyón is az eget kémlelték.

A ministráns-gyerekek szájaszokban üldögéltek az oltár melletti számolyokon, s mint az október végi Halloween-mánia korán érkező szereplői, az álarcot a szemükig húzva vártak a sorukra. A nyári szünet előtt még az ovisok is színes, macska, nyuszi, focilabda, hercegnő, pókháló halálfej, stb. mintájú szájaszkokat hordtak, mert errefelé is hódít a divat, és nemcsak a tökünnep szivárgott be a globalizációval, hanem a koronavírus járvány is.

Mint ismeretes, a Covid19 vírus a 2019-2020 év fordulóján terjedt át Ázsiáról Európára, s felborította a világ népének életét. Az egykori spanyolnáthához hasonlóan hullámokban érkezett a kórság, és csokorban szedte áldozatait, majd csillapodott, szinte eltűnt, de a mutáns seregek szívósan dacoltak az oltóanyaggal. A sajátos fertőzéstérképeken Szlovákia sárga-piros-bordó és fekete járásokká változott, attól függően, hányan kapták el a betegséget. Száraz köhögés, elesettség, láz, a receptív egyének tüdőgyulladással kórházba kerültek, sokan közülük lélegeztetőgépre, ahonnan ritkán vezetett visszaút.

A nyári vakáció viszonylag csendesesen telt, a megbetegedések száma lecsökkent, az emberek kimerészkedtek otthonaikból, és home-schoolt, home office-t odahagyva, nekiálltak nyaralni. Úgy tűnt, végre vége a pandémiának. Édesanya azonban, tartván a reá szabott house-work-öt (efféle 'szakkifejezések' is berágták magukat a magányos közép-európai nyelvekbe), biztos, ami biztos, az őszi tanévnyitóra kikészítette az ünnepi respirátort: egyszínű szürke, apró világos pettyegtetéssel, ami mégiscsak jobban illik a reverendáscskához.

E bizzar elegy (templom és álarc), régi emléket hívott elő. A nyolcvanas évek derekán, ugyancsak a hátsó padosorokból figyeltem a szertartást, amikor észrevettem, hogy a pap mellett segédkező fiú karinge alól kivillan a piros úttörőnyakkendő; a nagy sietésben elfelejtette ledobni magáról indulás előtt. Sok évvel később sem tudok ellenállni a vízióknak, hogy az általunk nyaktörőnek hívott úttörőnyakkendő mintha följebb csúszott volna, a száj elé. Fojtó a levegő alatta, alig értjük egymást, idegesek vagyunk a kolonctól, ugyanakkor, ha nem akarunk nagyobb bajt magunknak, szükséges a viselése. Borzongató a felismerés, hogy az ideológia annak idején a lélek fojtogatásával pusztította a testet, a vírus viszont éppen fordítva dolgozik: előbb beférkőzik a testbe, az agyig hatol, s megint csak felmerül a kérdés: te honnan jöttél, és mit akarsz tőlünk?

A templomban felhangzik az énekszó, egy kacska hangocska kiszólt a kórusból. Szőke, barna, vöröses, zsenge nyírt fejek imbolyogtak a padosorok között, az izgága gyermeklét hol a lábhoz alá, hol meg a boltíveknél is magasabbra parancsolná a fiatal testet. A még kisebbek gögicséltek vagy fel-felkiáltottak, nem mérlegelték, hogy ekképpen beleszólhatnak-e a nagyok dolgába. Sír, mert éhes vagy álmos, sír, mert fáj, vagy csak mert unatkozik; a kultúráért eleinte nemigen nyöszörög a kisdéd, egészen addig, amíg meg nem ismeri, milyen is az efféle szomjúság.

Azt mondják, a felnövő generáció véleményformálását befolyásoló hatások annyira változatosak, mint maga az emberi természet. Van aki a szülei, a barátai, azok szülei, újabban és nagymértékben a média által, nem kevésbé az állami oktatás révén, mások – azt gondolják – önmaguktól eszmélnek rá a világ csodáira vagy éppen mocs-kaira. Egy mondat viszont szinte mindegyikük szájából elhangzik: volt egy tanárom, aki nagy hatást tett rám... Csilingelő hang szakította félbe az elmélkedést, a tan-évnnyitó a tanári beszédekkel folytatódott.

„Külön köszöntöm iskolánk legkisebb diákjait, akik most fogják először diákként átlépnni az iskola kapuit. Ez az ünnepség különleges számotokra és örökre az emlékezetetekbe vésődik. Kedves szülők! Ez a nap éppen olyan fontos számotokra is, mint gyermekeitek számára, hiszen az ő boldogulásuk és fejlődésük szorosan összefonódik a tiétekkel. Köszönöm nektek, hogy a várhosszúréti iskolát választottátok.” Friss, fiatal nő lépett a mikrofonhoz, a tüzes, kun-vágású szemével bemosolyogta a teret; Nagy Wermer Csilla az anyai örömök elé néző kolléganőjét fogja helyettesíteni az elkövetkezendő tanévben.

Hosszúréten pillanatnyilag egyetlen négy évfolyamos, összevont osztályra futja – jelenleg nyolc diák lakja. Na, de milyen nyolc az! Büszkélkednek a helyiek, mert a térségben kiemelt rangú az Alapiskola, s az ott végzetteket tisztelettudó, képzett és igyekvő fiatalemberek jellemzik. Nem olyanok, mint azok, aki a legnagyobb dologidőben is csak a legyeket verik a lábszárról! Régi mondások itt-ott keringenek a köznyelvben, s nemhiába a gyökeres múlt, gyakorta elhangzik egy másik mondat is: de jó volna még ide járni!, s a tanulmányaikban elvándorló hajdani diákok sajátos nosztalgiaútra keretében felkeresik az Andrassy-birtok gazdasági épületébe költöztetett tantermetek.

A település első intézményesített iskoláját 1820-ban alapították. Karaffa András csizmadia 1856-ig tanított, őt Ctmorik Dániel jegyző követte, 1872-ig, azután Jakubeczy Pál szabó következett, 1902-ig, és miután agyvérzésben meghalt, a templom elé temették. Hanuszik Miklós (valószínűleg gazdasági intéző) az ő nyomdokaikba lépett, 1912-ig.

Az eredeti épületet Andrassy István gróf adományozta oktatási céllal; az alacsony, kis ablakos házba alig süttött be a nap. Hatvanöt tanköteles gyerek élt akkoriban a faluban, s tankönyv nem lévén, írni-olvasni palatáblán, emberré válni a Bibliából tanultak; főtárgy a vallás volt. Egy tanterem, egy tanító és egyre több gyermek ötven éven át magyarul vitte az oktatást, míg végül kinőtték az épületet, s a templommal szemközti üres telken felépült az új iskola. A költségeket – inspiratív a későbbi, Andrassy Dénes révén juttatott dotációt – az uradalom állta, a falusiak, noha nem ismerték a társadalmi munka fogalmát, sem azt, hogy mi fán terem a közmunka, részt vettek az építkezésben.

Az új házat délkeletnek tájolták, harminc négyzetméteres tanteremből és a tanítói lakásból állt (egy nagyobb és egy kisebb szoba, konyha, élelár,) az udvarban istálló, kamra, csűr, a telket kőfállal kerítették. A törődésnek köszönhetően sokasodott a falu, ezért terjeszkedni kellett; kiütötték hát az élelár falát, és a helyiséget hozzácsatolták a tanteremhez. 1902-re a tanulói létszám 90-100 főre emelkedett, s a jólékű

és képzett Dénes gróf, a tudományok és művészetek pártfogója, látván a gyarapodást, hozzáépíttetett a régi épülethez, így az eredeti alapterület mintegy a duplájára nőtt.

Padonként 5-6 gyerek figyelte a tanítást, az elsősök ABC-s könyvből tanultak, a nagyobbak olvasókönyvből. Kiindulópontnak maradt a Biblia, de a katekizmuson kívül számtant, nyelvtant, történelmet, földrajzot tanítottak. Az oktatás hat évfolyamon és három ismétlő osztályban folyt; tavasszal ugyanis sokan kimaradtak, mert a családok befogták serdülő gyerekeiket a ház körüli munkába. Az intő nem használt, mivel a vetés, kapálás, trágyázás nem tűrt halasztást, és nem egyszer megharagudtak a szülők a tanítóra, amiért a földtől a tudományhoz csábítaná csemetéiket. Az év végi exáment rendszeren május 22-én, vagy az azt követő vasárnap tartották, amelyen a pap és a szülők is részt vettek.

Szakképzett, okleveles tanítója 1912-ben lett Hosszúrétnek. Balázs József Kovácsvágásról érkezett, s egyben a kántori feladatokat is elvállalta, amellet könyvelt a fogyasztási szövetkezetnek, katolikus ifjúsági szervezetet alapított. Szolgálati ideje alatt bevezették a kötelező tanrendet, de 1914. augusztus 1-én bevonult katonának és a hivatalos oktatás leállt. Tanító úr csak 1917 ősszel, súlyos betegen térhetett haza. Hozzákezdett az oktatáshoz, de az elhúzódó tüdőbajjal képtelen volt megbirkózni, s 1921. nyarán, 33 éves korában meghalt. Őt is a templom elé temették. 1921. szeptember 1-től a várhosszúréti születésű, ugyancsak Balázs János kántortanítót hívta az iskolaszék.

Időközben az I. háború a trianoni „békeszerződéssel” zárult, és Magyarország nemcsak a területeit, hanem felnövekvő ifjúságának nagy részét is elveszítette. Megalakult a Csehszlovák Köztársaság, 1922-ben bevezették a (cseh)szlovák nyelv oktatását. Tankönyvek eleinte nem voltak, de a tanítónak nosztrifikációs vizsgát kellett tennie, amellyel páratlan magyar anyanyelvét a szlovákkal egyenértékűsítette. Az 1928-29. tanévre százhusz főre duzzadt a tanulói létszám. Levendovszky Katalin az első női tanító 1943. januárig, Lauturner Margit 1944 végéig oktatott.

Tekintettel a duzzadó létszámra, ez időben jelent meg a délelőtti és a délutáni oktatás: 8-13 óra között a felsősök, 13-16 óra között az alsósok jártak, heti szünetet nem tartottak. Tanterem, tanító, lakás, pénz kellett, még, s újból az uradalmi kötelék segített: a kastélyból leválasztottak helyiségeket, de a tulajdonos, Andrássy Dénes unokaöccse, Maldeghem Lajos nem adott, hanem kért, mégpedig évi 800 Kcs bérleti díjat. Végül 1936-ban az iskolát fenntartó hitközség az 1 680 négyszögölös ingatlant (a jelenlegi iskolaépület a kerttel együtt) 30 000 koronáért megvásárolta.

A vétel Balázs József érdeme volt. Mint a fogyasztási szövetkezet vezetője vezényelte az átalakítást, amellet elsőként a környéken, kultúrházat is építtetett. Az átalakításhoz és a felújításhoz nagyjából ugyanakkora összegre lett volna szükség, mint amennyi a vételár volt. Az iskolavezetés államsegély formájában kívánt apanaszt szerezni, de az ún. 'szlovenszkói' országos hivatal a visszacsatolások miatt nem fizette ki a pénzt, és a felvidéki iskolák nagy része anyanyelvi fennhatóság alá került.

Magyar részről az első bécsi döntés Németország hatalmi törekvéseitől független követelést tartalmazott (1938. november 2.). A trianoni szerződés értelmében elcsa-

tolt területekből 12 000 km², az akkor autonóm Szlovákia déli, Kárpátalja délnyugati része, a határ mentén Érsekújvár, Kassa, Ungvár, Beregszász és Munkács városa hazatérhetett. Magyarországnak a Csehszlovákiával folytatott vitában nem sikerült visszaszerezni a koronázóváros Pozsonyt, valamint Nyitrát, ugyanakkor zsarolható, nagyhatalmi függőségbe sodródott.

A magyarok bevonulásáig a csehszlovák katonaság a határ mentén és a Szilicei fennsíkon cirkált, Zábózejen lövészárkot ástak, a november 7-re virradó éjjel viszont elhagyták a falut és a hegyi állásokat. A nép örömmel fogadta a bevonuló magyar katonákat, akik 9-én az esti órákban elfoglalták a községet és házaknál helyezkedtek el. A falu vezetősége megmaradt, az első intézkedések közé tartozott, hogy a csehszlovák koronát 1:7 arányban pengőre váltották. A ruházati cikkek drágábbak, az élelmiszerek és a munkabérek alacsonyabbak lettek. Lassanként visszatértek a csehszlovák hadseregből leszerelt bakák és rozsnói, váraljai, csucsomi bányákban kaptak munkát; még a Buzgóban is nyitottak tárnát.

A tanítás 1939 tavasszal a kastélyban átalakított új tanteremben kezdődött. A további felújításhoz a hosszúrési iskolaszék a római katolikus templom kegyes-alapítványához fordult. A püspökség 20 000 korona kölcsönt és 2 600 korona tanítói fizetésekiegészítést folyósított a magtáralap kamataiból, a magyar kultuszminisztérium pedig 4 800 pengővel támogatta a terveket. Az iskola megint megújulhatott. Fent cseréptető és erős mennyezetgerendák, lent szigetelés, az út felőli oldalon háromablakos tanterem, a középső szoba igazgatói irodává nemesedett, az épületet cserépkályhákkal fűtötték. A ház végében kialakították a tanítónő lakását (két szoba, konyha, éléskamra, s immár fürdőszoba), az udvaron egy pompás pumpás kút, fatároló és árnyékszék készült. Márciusban indult a nyolcosztályos, kötelező oktatás (Magyarországon akkor hat osztályos volt); a hetedik és nyolcadikos tanulók az őszi-tavaszi dologidőben kizárólag gazdasági gyakorlaton vettek részt. A fiúk tizenkét éves kortól katonaköteles korig levente kiképzést kaptak, az óvodáskorú gyerekekre napköziotthonban vigyáztak a nyári hónapokban.

Időközben megszületett a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.), és Románia heveny tiltakozása ellenére Észak-Erdély, a Partium nagy része és a Székelyföld szintén hazatért. A hosszúrési iskola édes teherként megint csak a magyarokra és önmagára számíthatott. Az iskolaszék 1942-ben nyilvános árverésen 8 600 pengőért eladta a régi iskolaépületet, és a bevételből kívánta folytatni az új építését. 1944 télen éppen az igazgatói lak kialakításával foglalkoztak (három szoba, kamra, fürdőszoba, kívül istálló, sertésól), már csak a szobák padlózása és a kifestés volt hátra, amikor a németek megszállták a falut. Elvitték a kigyalult padlódeszkákat, felpakolták az ajtókat, ablakokat, a tüzelek a szobákba kötötték be a lovaikat. December elején végképp abbamaradt a tanítás, mert a tantermeket a visszavonuló katonaság lefoglalta.

Nos, ezzel zárul a hosszúrési iskola történetének leírása. Mesélik azon kevesek, akik ismerik Balázs József iskolaigazgató községkrónikáját és kiegészítik a szüleiktől hallott történetekkel. Balázs így zárta írását: „A második világháborúban katonai

szolgálatot nem teljesítettem, de az itthoni háborús eseményeket 1944. december 17.-től 1945. január 21.-ig családostól végig szenvedtem. Házam találatot kapott és sok mindenből kipusztítottak. Az 1945. év szeptember 1.-ig még tanítottam, de ekkor – mivel a tanítási nyelv szlovák lett, – a tanítói állásomból elbocsátottak.”

A ’rendezésnek’ nevezett tisztogatás után a lakosság némileg lenyugodott, de lélekben rosszabbá vált a helyzet, mert miután elhamvadt a remény, hogy újból azokhoz tartozhatnak, akikkel egy földön születtek, szigorú intézkedések léptek életbe. Hosszúréten is történtek kitelepítések, tót-szlovákok is érkeztek Magyarországról, akik alig beszéltek a ’saját’ nyelvüket; a helyi és a betelepült sokszor egymásnak panaszkodott – magyarul, mások kivándoroltak Amerikába (36 fő), Kanadába (41 fő).

A második világháborút követően a magyar ajkú falvakban lehetőség adódott anyanyelvi iskolákat nyitni, amelyek közül az egyik éppen a várhosszúréti volt. Sok helyen, a szlovák traktusban nem volt elegendő számú érdeklődő, ezért mindenki a magyarban tanult, még a nem-anyanyelvi tanárok is magyarul oktattak. Néhány évtizeddel később ez éppen a visszájára fordult. Először nyolc évfolyam, azután öt, négy, majd két összevont osztály kezdte a tanévet, de még húsz évvel ezelőtt is kétszáz diák tanult az alapiskolában. A rendszerváltozás előtti korszak fiataljainak szülei, nagyszülei egyáltalán nem, vagy nem jól beszéltek szlovákul, s köszönhetően a megfelelő propagandának azt a nézetet vallották, hogy a gyerek azért sajátítsa el a szlovák nyelvet, hogy érvényesüljön. A következő generáció érvelése viszont már arról szólt, hogy ez itt Szlovákia, és benne szlovákul kell beszélni.

Hajdani és a kortárs tanárok egybehangzó véleménye, hogy ameddig létezik magyar iskola, addig magyar nyelv is lesz. Utánpótlás szempontjából kincsesbánya az óvoda, hacsak a szülők nem úgy döntenek, hogy zsenge csemetéiket inkább a rozsnói kisdudóvába adják. Szekeres Ildikó, született Balázs Ildikó óvodavezető, a fent említett krónikaíró leszármazottja (??) kapott szót. Magas, erős és temperamentumos hölgy, vezetői energiákkal – talán nagyapjától (??) örökölhette, aki a visszavonulása után kezdte el írni a nagy bordó könyvben a falu krónikáját. (?) Ildikó:

„A kisgyermek számára a szülő modell értékű, követésre alkalmas minta, ugyanúgy, mint az óvónő, aki mint egy jó anya, egy nagy családban neveli, gondozza a rá bízott kicsiket. Kívánok sikeres tanévet, türelmet, sok erőt önöknek!” Ezúttal a szülők szeppenhettek, és arra az ismerősre, rokonra, szomszédra, munkatársra gondoltak nagy szomorúsággal, akinek közvetlen leszármazottja már nem beszél, csak érti a magyart – de legalább érti! A sovány vigasz is reményre adhat okot, és a hosszúréti nyolc, hősnek nevelt gyermek, aki a magyar iskolában kezd, valószínűleg magyar állampolgárrá válik.

Gondolatnyi csendesség borult ránk. A templomi boltívek héjként óvják a mindenkori betérőt, díszaranytól ragyog az oltár, odafent a festett kupolában a sárkányölő katona-szent viaskodik, magasan tartja a zászlót, kiemeli az emberdzsungelből, az oldalfalakon rajzolt angyalok mutatják az utat; méltóságot kap, ki túri a feljebbvalót. Szó száll alá: Istenünk, hatalmadat magasztaljuk, és alázattal kérünk, add, hogy

Szent György olyan készséggel támogasson minket gyöngeségeinkben, amilyen készséges szívvel Fiadat követte szenvedése útján! Az évnytó mise azzal befejeződött, a szülők, gyerekek, érdeklődő hívek megnyugvással vették tudomásul, hogy a világ rendje szerint, ha szerényen is, de 2021-ben ismét új tanév kezdődött a magyar iskolában.

Kiürült a templom, a hátsó padokban azonban ottmaradt néhány nő, gyónásra vártak. Csendes kedvesek, az idefelé vezető úton próbálgatták magukban, hogyan fogják megvallani, mi nyomja a lelkiismeretüket. A szertartás után a pap eltűnt a sekrestyében, igyekeznie kellett, mert rengeteg a dolga, s gyorsan kiszólt az asszonyoknak, hogy legyenek türelemmel. Dr. Vadkerti István plébános négy falu hitéletét fogja össze. Noha egyre kevesebb a kereszttelő (évente összesen talán ha tizenöt), van hogy naponta több szertartást celebrál – különböző helyszíneken. Magas, jó kiállású ember, tekintélyes orgánummal, fáradt, elhivatott tekintettel. A következő feladat előtt jutott kis idő beszélgetni.

Nyolc évvel ezelőtt Érsekújvárról érkezett a faluba, s azóta meg nem állt. Először nehezen tájékozódott az új közegben, s hogy jobban megismerje a falusiakat, gondolta, elmegy focizni. De nem hívták sehová. A kézművesek viszont igen, s néhány táborozás alatt ráérezett, e tájt milyen az élet. Hosszúrért hűvösebb régió, mint Érsekújvár, később kezdődik a tavasz. Az időjárás miatt az emberek többet dolgoznak beltéren, Érseken gyakoribb a kinti foglalatosság. A gömöri nép más, mint a csallóközi, de különbözik a rozsnyóitól is; a munka megteszi a magáét, ők a bánya miatt kemé-

nyebbek. Hosszúréten és általában keleten kevesebbet keresnek, nincs akkora rongyrázás, mint a nyugati oldalon.

Közben kintről beszűrődött a gyónásra váró asszonyok beszélgetése, megnyugtató, halk duruzsolás, dinamikai kilengések nélkül. Nyugdíjas korúak lehettek, világos-sötét blúz-szoknya, és gördülő talpú edzőcipő, kendő mindenestre a vállukon. Általában a tévéből értesülnek arról, hogy mi a szép és mi a kényelmes, mit adjanak az emberre, ha legalább az ünnepnapokon hajlandó elkísérni őket a templomba. Divatot legegyszerűbben az unokától tanulhatnak, s amikor az ifjú mester fánkfalás közben kegyesen beállítja nagyinak az okostelefont, fordul a kocka: az újfajta tudás elsöpri a kimunkált tradíciót.

A civil beszélgetéseken a pap gyakorta beszél arról, hogy a média becsapja az embereket. Magukhoz csalja és villódzó vízióival elkábítja őket, s vasárnaponként már nem a Máriácskához mennek ki, hanem a képernyőt bámulják. A Covid-járvány ebből a szempontból jót tett, mert amikor elhatározták, hogy rendbe hozzák a kegyhelyet, a családok kivonultak az erdőbe, köveket hordtak, falat raktak, a gyerekek kerítést festettek. Persze vitték magukkal a zenedobozt, vagyis a hangfalat, de jó helyen jól érezték magukat.

Vadkerti plébános időről időre előveszi a hitbéli témákat, de egyedül alig bírja. Ahogyan elődei is, eljárt a családokhoz, ami régebben kifejezetten megtiszteltetésnek számított. Ma? Ugyan... Egyik helyen nem jutott túl a kapun, mert azt mondta a feleség, hogy majd akkor menjen, ha le lesz festve az ajtófélfá! Pillanatnyilag sem magyar, sem szlovák pap nincs elegendő, és hiába köteleznék a szolgálot arra, hogy több szertartást végezzen, a meghatározott rendtől nem térhet el. Nem is ez a fő probléma, mondja a pap, és ízesen hat szájából a szó: a közepét amúgy szabolcsiasan megnyomta, a végére pedig jó palócosan o-betűt kanyarított (problÉmo), hogy öröm volt hallani. Szíve szerint kizárólag magyarul tartana szertartást, de se gyerek, se felnőtt érdeklődő nincs elegendő. A tapasztalat alátámasztja az adatokat, miszerint az elmúlt évtizedekben Felvidékről több fiatal ment el, mint ahány született a szoci alatt, és ők sem kifejezetten Pozsonyba, Kassára igyekeztek, hanem nyugatra; néhányan közülük Prágában vagy Magyarban kötött ki. A maradék jó részét szlovák iskolába írátták a szülők – az érvényesülés miatt.

Az atya alig észrevehetően megemelte a hangját: de ez butaság, mert mi is magyarul érvényesülünk, tehát lehetséges így is! A 'vegyes gyerek' azt se tudja, hogy kicsoda: magyar vagy szlovák. Apjával magyarul beszél, anyjával szlovákul (vagy fordítva), az iskolatársakkal szlovákul, a munkahelyén szlovákul, az új szerelmével szlovákul – ritkábban magyarul. Mert egyszerűbb. Mert divatosabb. Magyaroknak lenni nem divatos. Magyaroknak lenni még mindig fájdalmas. De ha Hosszúréten meghal egy magyar, attól magyarul búcsúznak a rokonok, lehetőség szerint használják a házat, vagy családon belül megvásárolják. De egyszer ők is elfogynak. Üres ingatlan jelenleg nincs a faluban, viszont a határban jelenleg is mérnek földet, a terület Rozsnyóhoz tartozik, ahol szlovák a polgármester. Két év alatt fölépül a ház, beköltöznek,

élik a maguk világát, és azzal megbontják a magyar egységet. Krasznahorka-váralján ugyanezt csinálják.

A pap akkor levette a szemüvegét, csillant, fényesedett egyet a kerek üveg, és a szeme alatt megbúvó gondkarikák még inkább láthatóvá váltak. Ki tudja, hányadszor beszélt erről, hányadszor próbálta felhívni a figyelmet ugyanarra: most, nyolc évvel később, azok akiket megismert kicsinek, már nem itt élnek. Hogy mi lenne a segítség? A pap rövid gondolkodás után a sekrestye-szekrényhez lépett, és a fiókból elővett egy fadobozt. Liturgikus üvegpotharak, megkopott, aranyozott tányér és két báránka bábu lapult benne, eltakarta a kazetta alján rejtőző oklevelet: „A magyar nemzet a Szent Koronát megteremtő nép... Adományozta a Magyarok Világszövetsége 2015. november 8-án.” Ebben a ládikában szállították ide a Szent Korona kicsinyített másolatát. Vadkerti atya a beszélgetés alatt először felnézett, s jól megnézett, azután azt mondta: 1661-es sorszám. Csináltattunk neki vitrint, ha valaki belép a templomba, azonnal meglátja.

III. Tájékozódás

Szombat délután, amikor felcsaptak a lángok, Mihók Béla a ház körül matatott. Elvégre a keskeny, ellenben majd' száz méter hosszú (milyen is lehetne lenne más errefelé) zöldségeskertben mindig volt mit tenni. Főképpen márciusi délutánokon, amikor nyílnak az egék és Isten áldása sugárzik a vetésre, szívós makacssággal, tavaszról tavaszra virágba borul a táj. A meggyfák, a korai kelők fent, a sáfrány, a jázmin, a nárcisz odalent takargatja a télen felázott házoldalt, parázs fű készülődik a lépcsőkövek között.

Béla ötvenes, mosolygós, a sárga, színehagyott nyári póló fölé nyüzött, kötött pulóvert húzott. Elgondolkodva járkált a kertben, jel nélkül tudta, hol szokott kikelni a rozmaring, a levendula, hová fészkelte a zsálya, a büdöske; hasznosak mindnyájan, mert elriasztják az élősököket a haszonnövényekről.

A Mihók-paradicsomok utca-híresek: embermagasságúra felfutnak a góré mellett, s nemhogy felkopaszodna a törzsük, hanem éppen ott hozzák a legédesebb bimbókat, hogy júliustól-szeptemberig teli szájjal lehessen élvezni a nyarat. Béla éppen kiemelte fejét a kerti szövevényből, s valahogy ráérezett, merre pillantson. Szerette tekintetét a messzi vároldalra függeszteni, a gömbölyű tornyok, a szélfútta beugrók, az ellenség szempontjából barátságatlanul szűköcske ablakok jól mutattak a tiszta levegőben. Amikor nem nézett rá, akkor is tudta, hogy a mindenkori uraságnak ott a székhelye a kopár hegytetőn.

Várhosszúréten több helyszínt találhat, ahonnan látni a büszkeség ezen kiapadhatatlan forrását. Az országútról például kiválóan, s amikor az utazó észreveszi, leállítja a motort vagy leszáll a bicikliről, és csak néz. Minél hosszabban nézi, annál följebb emeli a tekintetét, a feje már öntelten biccenne, mintha-mintha Andrassy

Gyuláné, született Zichy Eleonóra grófnő kifejezetten az ő kedvére komponálta volna a nagy nemzeti újratemetés, a II. Rákóczi Ferenc hamvainak 1906-os hazahozatala alkalmából szerzett zeneművet.

Hrad Krasna Hôrka. Olvasható a két-három nyelvű útjelző táblák legtöbbször, szerencsére Béla kertjéből ez közvetlenül nem kivehető, ő már annak is örül, hogy újra megjelennek a magyar helységnevek. Azért magára a várkapura is kiírhatnák, hogy ez itt a Krasznahorka vára. Ha már felújítják... Füstölgött magában Béla, és soha nem felejt el a bizonyosság pillanatát, amikor a tavaszi vetés fölött, csak úgy megszokásból elnézett a Rozsnyói-katlan felé.

Uramisten! Ég a vár! Suttogta a neje fülébe. Először, mintha azt várták volna, hogy a káprázatot elfújja a szél, csak álltak, azután járkáltak a kertben, hogy esetleg másik szegletből szemlélve kiderül, hogy délibáb az egész, de amikor nem akart múlni a látomás, úgy ahogy voltak, pecsétes kerti ruhában beültek az autóba és odahajtottak. A látvány leírhatatlan volt. Szokták mondani, s alig túloztak a tudósítók.

'2012. március 10-én ütött ki tűz Krasznahorka vára műemlék épületegyüttesében. A várdomb növényzete kapott lángra, a tűz áterjedt a tetőszerkezetre. A tűzvészben teljesen leégett a vár teteje. A tűz a ma Szlovákia területén álló, jelentős magyar történelmi épületünket pusztította el, ráadásul mára alig maradt ép vár Magyarországon.' (idézet: hirado.hu)

Jól esett a többes szám Béláéknak, annyira tetszett, hogy szinte gyógyírt hozott a fájdalomra, amit az üszkös gerendák látványa okozott. Noha nem az ő házuk égett le, mégis azt a kínzó tehetetlenséget érezték, mint amikor a gyümölcsösben megjelenik a peronoszpóra vagy az állatok között a madárinfluenza, és menthetetlenül pusztul a saját.

Béláék a tévéből tudták meg a soványka részleteket. Az oltásban hús hivatásos szlovák katona vett részt, valamint rozsnyói, dobsinai, szepsi és saci tűzoltóállomások küldtek segítséget. Az okokat vizsgálják; valószínűleg gyerekek tüzeskedtek a domboldalban, s lett belőle évszázados katasztrófa – ejnye-ejnye. A hosszúrétiek rendszeresen nézik a magyar adást, amelyből megtudják, mi újság magyar honban – s hogy mi újság a szlovákban, azt maguk teszik hozzá.

Élünk, megvagyunk, remélünk. Ennyi az összefoglaló, és akkor felhangzik a Bélára jellemző hosszú mondat újabb fejezete. Arról, hogyan telik a napja, vagyis két-napja, mert amikor ügyeletes a kórházi őrségben, összecúsúznak a nappalok és az éjszakák. Amikor vége a szolgálatnak, siet haza, a gazda-teendők mellett más feladat is várja: építkezésbe kezdett.

Az új ház szorosan a régi mögött készülődik, követve a telek alakját. A Felső soron majd mindegyik udvar és a hozzá tartozó földdarab hosszúságú; rajta egyszínűvé koszolódott, kétszobányi szélességű ház, mellette hely, hogy birtokon belülre kerülhessen a kocsik. A lakrész hátrafelé terjeszkedik: veranda, konyha, fürdőszoba, van, ahol utóbbiból kettő is szolgálja a modernita kényelmet; egyesek újrapuolt régiiek, az erdőből ellesett indamotívumokkal kifestve. Mások tágasabb, új épületek, piciny belépővel, konyha-nappali egyben, abból nyílik zsvijagó a gyerekeknek, az emeleten

hálószobák, fönt-lent mosdó-fürdő, apának dolgozó, anyának vasaló szoba, rálátással a garázsra.

Béla mértéktartón mesélte, hogy neki mindkétféle megadatott: a régi házat az apjától örökölte, ő pedig a két kezével építi mögé a másikat; ily módon naponta végigyalogolhat az életén: az utcai fronton húzódik a gyerekkora, s ahhoz tapadva vagy nyolc helyiségen át a felnőttkori emlékek.

Pár éve, miután idősb Béla meghalt, a fia lassanként kilábalt a gyászból, s bármennyire erősködtek a rokonok, tanácskodtak a szomszédok, nem bontotta le a szülői házat. Csinált belőle inkább szállodát, vagyis panziót, mert erre felé inkább lépték a szerénység, s a liftes-wifis-konditermes palotákat meghagyják az alpesi érdeklődőknek. Összefogtak a feleségével, a gyerekekkel, és pár hónap alatt kitisztázták az ingatlant. Lomtalanítottak, festettek, gereblyéztek, berendeztek, s rövidesen megnyílt a 'Toró' nevű retró fogadó. Látogatói bohém nyári táborozók, arra tévedő ad hoc csavargók, s immár kedvelt tanyája lett szociográfusoknak, kik a szállás és az önköltséges ebéd mellé jó történeteket, ízes palóc beszédet hallgathatnak.

Magam is ekképpen ismerkedtem meg a Toróval, midőn gombaszögi táborozóként ott kaptam szállást. Először jártam e vidéken, lenyűgözött a méltóságos hegylánc, a csobaj patak és a szálegyenes erdők, melyek fái között színpadot, heverésző helyet, ivót emeltek a szervezők. Négy napon át le, s föl vonult a nép, volt aki évről évre sátorral, gyerekekkel érkezik. Idén kissé kisiklott az elme, mert a Felvidék magyarságát LMBT-érzékenyítéssel, multinacionális Walt Disney-propagandával (miért nem engedi be a bugris állam a mesefilmet, amelyben királyfik csókolóznak egymással), és hasonló szabad eszmékkel idomígtatták.

A fiatalok csüggve csüggték a szónokon; maguk fajta fiatal kesergett a szabadságjogok efféle megvonásán, s hallgatott a nyelvmegvonásról, amely az őshonos magyarok igazodását írja elő, százegy évvel a megmagyarázhatatlan után. Amikor visszamentem a szállásra, elmeséltem Bélának a történetet, aki a véget nem érő mondat újabb részletével felelt:

Hát így élünk mink itt! Pótolandó, amit a szónok elfelejtett közölni, folytatta, miszerint ha például egy több fős, magyar anyanyelvű társaságban egyetlen nem magyar tartózkodik, kötelező annak a nyelvén beszélni – de fordítva mindez nevetéses, nacionalista elvárás volna. A mondat átmenetileg félbeszakadt, mennem kellett, vártak a faluközpontban.

Az utat gyalog tettem meg, az Új soron a temető felé. A tájékozódás nem volt egyszerű, mert a Felvidéken a falusi utcák többségének nincs hivatalos neve, mindössze a házakat számozzák. A lakosság egymás közt persze használ elnevezéseket: a Rajcsúr a kulturális központ utcájától jobbra fölfelé vezet és a keresztutcától lefelé egy utcányit tart. A Vadas bal kéz felől található, szintén lefelé, a második keresztelődéstől a Kótajból húzódó aszfaltos útig. Jó viszonyítási pont a bal oldalon álló utolsó ház kertjében elhelyezett kőkereszt.

Rajcsúr és Vadas neve egyébiránt az Európai Unióban is ismerősen csenghet, mivel annak támogatásából csatornázták. Kótaj neve pedig a kis-magyarországiaknak

lehet igen kedves, miképpen a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyíregyházi járásban is éppen így hívnak egy kerületet. Az Alsó sor a Pacsai patak hídjától számított első utca, a Felső sor ugyanott a második, az Új sor a harmadik utca, és kifut a temetőig. Csermosnyának hívják a patakot és a focipálya melletti területet, Erdőaljának a patakmentét. Partos a hegyoldal, Buzgó a barlang – nem melleleg 1995 óta a világörökség része. Temető a temető, és az Új sor utca végétől az ún. Fő utcáig terjed. A Pacsai és a Csermosnya patak Berzikénél ömlik a Sajóba, s az egyébként csodatevőként számontartott forrás biztosítja a falu vízellátását. A hozzám hasonló gyűtmentnek azonban e nevek a csodás nyelviségükön kívül eleinte nem sokat mondtak.

Tartson a Buzgótól fölfelé, de ne a barlang irányában, hanem egyenest, s amikor a harangöntőhöz ér, forduljon balra, jobbra és balra, keresse a kétszázharminckilences számú házat; no, hát ott lakik a Bözsi néni. Nagyjából ilyes útba igazítás vár az idegenre, s amikor később Bözsi nénitől (91) megkérdeztem, nem lenne-e itt az ideje a névtelen közökben Szent István király, Krasznahorkai és csíkszentkirályi gróf Andrássy Dénes vagy György, idővel pedig majd Ulman István utcát keresztelni, Korintus született Nagy Erzsébet dologban szépült kezével legyintett: jó is lenne, meg nem is. Hogy mi volna a jó, és mi a rossz, az csak később derült ki, miután folytatódott az ismerkedés Várhosszúréttel; immár az Alsó soron.

Gyere be, pihenj kicsit – a meghívás a rácsos kerítésen túlról érkezett, a kacskalábú fapadon idős úr egyensúlyozott, vigyázva, nehogy a kezében lévő borosüvegből idő előtt kilöttyenjen az anyag. Nyitva volt a kapu, mintha mindig várának valakit, s hogyan is tehetné meg bárki, hogy a kedves szóra nem tér be egy röpke leülésre. A kínálás sem maradt el, mindenekelőtt koccintottunk, és a vendéglátó viszonzta a bemutatkozást:

Tudod-e, hogy én vagyok a legöregebb férfiember a faluban? Piros arca, huncut szeme megfényesedett, ahogy beszélt: Ambrus Lajos kamionsofőr, született, 1934. 07. 21. Ültében összecsapta a bokáját, s megelőzván az idő előtti távozásomat, újabb csalit vetett:

Hinnéd-e rólam, hogy híres családból származom? Ezek után egyértelmű volt, hogy maradni kell, majd várnak kicsit a többiek vagy visszatalálok magamtól a táborba. A titok felfedése előtt összekoccintottunk a tavalyi izes vörössel, ezúttal a felmenők egészségére:

Dédnagyanyám Szakál Anna, a testvére Szakál Mária volt, kit feleségül kért a kopcsáni Masaryk József erdész. Igen, jól hallottad, a híres Tomáš Garrigue Masaryk unokatestvére, Csehszlovákia egyik alapítója és első elnöke rokona. Az ő lemondása után lett elnök Eduard Beneš. Ennyit tudok. Újból végignézttem rajta, no, hát ez volna a híres rokonság, de mielőtt továbbgondolhattam volna, folytatta:

Viszont az én családom minden tagja Várhosszúréten született szín-magyar! Édesanyám Béres Erzsébet 1916-ban született, és a II. világháborúban egy felrobbant akna áldozata lett. Egy lányom van, Ambrus Alisa, a férje Borsodi Tibor, a gyermekeik: Borsodi Zsolt és Borsodi Attila. Attila unokám májátültetéséhez egy Berettyó-újfalun élő, Romániában született magyar férfi volt a donor. Öt évvel élte túl a műté-

tet. Először borult árnyék a tekintetére, és a feltámadó csöndet kihasználva megígértem neki, hogy amint lehet, visszajövök.

Szívesen látlak bármikor, mert van ám mit mesélnem! Nyekkent a pad, amikor felállt, mintha nem akarná elengedni, mert ők ketten voltak egyek, a kiszáradt fa és a letisztult emlékezet, amin nem foghat idő. A kapuig kísért, mialatt megtudtam, hogy fiatalabb korában bejárta a környező országokat, sőt: eljutott Törökországba és Kuvaitba is; hogy a vámosokkal örökké problémája volt, mert nem értették egymást, ezért kénytelen volt megtanulni szlovákul, lengyelül, csehül, horvátul és latinul.

A legnehezebb a latin nyelv volt. Ambrus Lajos egykori kamionsofőr kihúzta magát, intett, intettem, jól esett a kérges tenyerébe csapni, s többé nem láttam őt. Az utcán újabb ismerkedés várt – no, hát ilyen egy hosszúrési felfedező út –, a hegyek árnyéka szelíden borult a fő útnak nevezett utca fölé, és a tisztás csúcsok mellett beszökő napsugarak vibráló köröket rajzoltak az aszfaltra. Táncoztak a narancsszínű karikák, körbevettek, magukba olvasztottak, úgy éreztem, része lettem valaminek, amiről addig nem is tudtam.

Beszélgetés hangjára eszméltem, s a következő kapualjban vékonyan öltözött, körteket dajkáló asszonyokat találtam. Vidáman incselkedtek a körték, ide-oda gurultak, hengeredtek az ujjaik közt, amikor átadták egymásnak, egyikük még le is ugrott volna, ha nem kapnak utána.

Épp csak kiszaladtam a kertbe, hogy felszedjem őket. Mondta az egyik, vagy a másik nő, nem lehetett pontosan kivenni, melyikük beszél. Arcuk köré füst rajzolódt, beleszötte magát a hajukba, tán szalonnaillat is színezte a hangulatot, de lehet, hogy csak szemetet égettek valahol, s amikor odaköszöntem nekik, láttam, hogy a hozzám közelebb álló gyászruhát visel. Valahogy látni, ha valaki nem önszántából öltözött feketébe, hanem elővette a szekrény mélyéről a pohos, divatjamúlt blúzt, a szoknyát, és felhúzta alá a sötét harisnyát; ami éppen volt otthon. Nem baj, ha szűk, ha lötyög, csak gyász-színű legyen.

Hétfőn halt meg az uram, ma délelőtt tíz órakor eltemettem. Mondta egyik a másiknak, aki biztosította afelől, hogy tudja, és rövidesen látják egymást a templomban, majd a feketébbik szótlánul visszahúzódott a férjtelen házába. Szívesen részvétet nyilvánítottam volna, de mire föl, hiszen csak pár órája érkeztem, meg különben is: jobb előbb tájékozódni. Végszóra megszólalt a kéttornyú templom harangja, hangja különösen ércdús csengéssel betöltötte az eget, s nem álltam meg, hogy a kocsmajtóban ácsorgó csapost megszólítsam.

Kiért szól a harang? Kérdeztem, s megtudtam, hogy az Új soron lakott az ukrán férfi, aki hétfőn meghalt, és ma, vagyis szerdán délelőtt tíz órakor eltemették, mindjárt kezdődik a búcsúztató. Oda igyeksenek az emberek.

Őszinte részvétem, leheltem, és az együttérzést a körtés asszony helyett az ismeretlen férfi kapta, aki ily módon válva rokonná, beavatott a történetbe:

Hatvannyolcban a szovjet hadsereg a falunkban állomásozott; nálunk ugyan nem voltak harcok, de a katonák folyamatosan itt tartózkodtak. Annak az osztagnak volt tagja a férfi, és itt ismerkedett meg a leendő feleségével. Akkor vissza kellett mennie

Ukrajnába, de egy évre rá 'hazajött' – nősülni. Megtanult magyarul, szlovákul, dolgozott Németországban, németül is értett. Gyerekük nem született.

Nagyvárosi ember számára képtelenségnek és kényelmetlenségnek tűnik, hogy a lakóhelyén mindenki mindenkiről mindent tudjon, és elképzelni sem tudja, hogy ezen tudás birtokában vigyáznak egymásra az emberek. Pár nap múlva, a templomi tanévnnyitón megismerkedtem a körtés asszony másik szomszédjával. Mosolyogva köszöntött, aztán finoman megérintette a karomat.

Hallottam, hogy Magyarból érkeztek és kutatnak. Örülök, hogy foglalkoznak velünk, jöjjenek el mihozzánk is!

SAITOS LAJOS

Vasfű

KALÁSZ MÁRTON EMLÉKÉNEK!

EGYENLEG

A költő egyenleget von
elszámol bűneivel
ura előtt

mint a báránnyal
tette
ura – elébb...!

ZSÁMOLY

A sztárlista is
fáj-lista lészen
mihamarább
a fordító zsámolyon

addig is
fényeskedni
tessék...!

VESZTESÉGEINK

Az élet: élet míg
nyereséggel jár

de szaporodnak
veszteségeink

kit küszöbre tesznek
kit magához emel
Isten.

TEJFOG – GRÁNIT

A gyermek elhánya
tejfogait

a gránit porlad
egy miccenésre

ama feketelyuk
kürtője is
fényeskedik.

FÉLELMEINK

Van ki semmit
nem tesz
az első kakasszóig

aztán mindent
mindenkit
elárul...!

HAJNAL

Asszonyom édesdeden
alszik még

én fájdalmas-ébren
korszakos verseim írom
(ez a hatodik)

a pék már bevetette
a mindennapit...!

SZÁNDÉK

Már mag a földben
hozott esőt
május fölibe

a növényi szándék
immár tarthatatlan.

TRILLA

Eső kopog
az ablakpárkányon

egy feketerigó trillája
s egy távoli gépzaj

a fülemig ér
mint fű növéseben.

VASFŰ

Suta satu
kis vas-
macska

vasfű között
vasféreg táncol

magának
csapja a zajt...!

TE IS...

Tenyerén nyújtotta
Isten az életet

de addig fészkelődtél
(mint fészkeből
fióka...)

...lepottyantál
te is...!

ESŐ

Szakad az eső
förlázik a szolgálmi
út templomba temetőbe

csak a csapszék
ablaka virít
ajtaja nyitva-tárva
egyetlen vándor előtt.

TALÁL MÁNY

Stációk tévesztő-
bóják egy sétaúton...

isteni találmány
azis emezis

túravezető – pap
s nemezis.

Asszonyunk Szűz Mária, Istennek szent anyja

F Á B R I A N N A

A kastély – Szirák

„Mióta Szirákon vagyunk, úgy megszerettem a falusi életet, hogy a városról többet nem is gondolkozok. Itt a kertben és a réten sétálghatok és friss levegőt szívhatok, a városon pedig többnyire a szobában kell ülni.”

Latzi Jegyzőkönyve

„Két fertály háromra ebédeltünk, azután eszembe jutott Édes papa halála és sirtam” – írta a nap apró-cseprő eseményeinek krónikáját megszakítva 1821. augusztus 29-én *Jegyzőkönyvébe* a tizesztendős Teleki László.¹ Bár gyermekkori naplója fennmaradt lapjain ez az egyetlen bejegyzés, amely apjára vonatkozik, hiánya bizonyosan elevenen élt benne, lépten-nyomon emlékeztethettek rá tárgyai, üresen maradt helye az asztalnál, „Édes mama” gyászruhája, hiszen még fél év sem telt váratlan halála óta. Másfelől azonban aligha adódhatott idő a gyászérzésekben való hosszas elmerülésekre, éppúgy, ahogy magányosságra vagy tétlenségre sem.

A sziráki kastélyban – ahol a napló első fele íródott – a fiú és húga több felnőtt társaságában töltötte napjait. Eltekintve a konyhai, takarító és kiszolgáló személyzettől (idértve a fiú saját inasát: Andrist is), velük együtt élt a nevelő és nevelőnő: „Mamzel”, az eredeti szerepkörétől már régen eltávolodott dajka, valamint „Kári néni”: minden valószínűség szerint Détésey Karolina, Mészáros Johanna unokatestvére.² És mindezen személyek fölött állt, rendelkezett és irányított az özvegy grófné, naplóbeli nevén: „Édes mama”. A kis jegyzőkönyvíró magát mint „Latzi”-t emlegeti, hűgáról, Augusztáról pedig kizárólag Gusztiként (némelykor Gusztikaként) beszél. A továbbiakban – főként, ha a *Latzi Jegyzőkönyvében* leírtakról lesz szó – ezeken a neveken szerepelnek majd.

Ahogy a feljegyzésekből kiderül, a gyermekek, nevelőik és édesanyjuk a nyári hónapokat itt, Szirákon töltötték, késő ősszel pedig mindannyian beköltöztek Pestre, a Szervita téri palotába. Ez az arisztokrata családok köreiben szokásosnak mondható kétközpontú életvitel a Teleki gyermekek neveltetésében két, egymástól lényegesen különböző modellt megvalósításához vezetett. Szirákon mód nyílt az egyéni elgondolások beteljesítésére. Nem tudni, persze, hogy mindaz, amit *Latzi Jegyzőkönyve* az ottani mindennapokról megörökít, mennyiben volt megszokott, s mennyiben pró-

Fejezet az Arany idők. Esmék és emberek gróf Teleki László neveltetésében című tudományos igényű nagyszűzéből, amelyben a szerző a nagy politikai és művelődési teljesítményű arisztokrata család sarjának, gróf Teleki Lászlónak (1811–1861) kisgyerekkori naplóját, valamint a nevelődése alapját jelentő értekezést: apja korábban írt pedagógiai munkáját elemzi. Mindeközben levelek, iratok és emlékezők segítségével felidézi és átfogó összefüggésekbe rendezi azokat a helyszíneket, családi, rokoni, baráti és nevelői-alkalmazotti személyeket, foglalatosságokat, eszméket és eszményeket, amelyek felkészítették az ifjú gróftól társadalmi helyére és hivatására, történeti jelentőségű életpályájára.

bálkozás- vagy pontosabban kísérletszerű. Nem zárható ki ugyanis ez utóbbi. Meglehet, hogy Mészáros Johanna férje halála után az előírásos és talán őszintén óhajtott özvegyi elvonultságba húzódott ki gyermekeivel Szirákra, ahol a család vidéki életének még nem alakultak ki hagyományai. Neki és gyermekeinek a vidéki otthon sokáig Gyömrő volt, s nem tudni pontosan, mikor is vették először igazán birtokba a sziráki kastélyt. *Latzi Jegyzőkönyve* a maga sajátos módján talán e folyamat egyik fontos szakaszát örökíti meg. Mindenesetre az világosan kitetszik belőle, hogy az energikus és tetterre kész „Édes mama” friss özvegyként visszavonultságában is feladatokra vágyott. Cselekvési terét pedig, a körülményekből adódóan, gyermekei módszeres nevelésében vélte megtalálni. Láthatóan követte férje pedagógiai útmutatásait, de próbálkozott újításokkal is: gyermekeit neki tetsző olvasmányokkal, képesség- és készségfejlesztő játékokkal igyekezett megismertetni és lekötni. Kihasználta, hogy a Szirákon töltött gyász hónapokban idejének és figyelmének többszörösét fordíthatta gyermekeire, mint szokásosan. Ugyancsak sok időt fordított a nevelési irodalom tanulmányozására, azonban – férjével ellentétben – nem a német, hanem a francia nyelvűre, s főként női szerzők műveire.

Kedvelt írónőjének, Madame de Genlisnek Szirákon is sokat forgatott pedagógiai levélgregénye, az *Adèle et Théodore* a vidék és a vidéki élet dicséretével kezdődik.³ Hősnője, d’Almane bárónő – Rousseau-ra és Rousseau némely kritikus követőjére emlékeztetve – azt fejtegeti, hogy a nevelés célszerű színhelye a vidék, színtere pedig a kastély. A nagyvárosban pompa, színházi előadások, gyakori látogatások (vagyis a társasági élet) közepette telnek a napok, míg vidéken a romlatlan természeti szépség („még a Nap is szebben süt, mint Párizsban”) s az életmód egyszerű és intim jellege határozza meg őket. A kastély a nevelői tervek és szándékok megvalósítását tekintve sokkal nagyobb szabadságot kínál, egyszersmind sokkal teljesebben alávethető az egyéni elgondolásoknak és meggyőződéseknek, mint a párizsi nagyvilági élet terei. Csakhogy d’Almane bárónő (ahogy persze megalkotója, Mme de Genlis is) e ponton végül teljesen eltér Rousseau-tól: szinte az utolsó mozzanatig elő akarja írni, sőt megteremteni a gyermekeket érő benyomásokat. A későbbiekből pontosan kiderül, hogy az ő oktatási utópiájában az egyéni felfedezés szabadsága helyén a kiszámítottság, az irányítottság áll.⁴

Nem kétséges, hogy Mészáros Johanna szerint Szirák és benne Telekiék családi kastélya jó lehetőséget kínált a Mme de Genlis nézetei szerint való nevelésre, éppúgy, mint a filantrópok gyakorlatának követésére. Kisfiának naplója pedig arról tanúskodik, hogy ha a grófné tetszéssel olvasta is a nagyhatású francia hárfaművész és pedagógusnő írásait (hiszen nem egyet közülük gyermekeivel is megismertetett), igazodni inkább az utóbbiakhoz igazodott. A napló a nevelődés folyamata mellett érzékletesen jeleníti meg az épület körülhatároltságában alakuló bensőségességet és a természeti környezetben születő élmények (olykor vallásos) emelkedettségét.

Bár a kastély korabeli ábrázolásait nélkülöznünk kell, elkallódtak vagy megsemmisültek az idők folyamán (de hogy léteztek, *Latzi Jegyzőkönyvéből* is tudható: 1821. szeptember 6-án rajzolta le egy ügyes kezű őrnagy), tisztán magunk elé képzelhetjük

a későbbiek alapján is. Hasonló, ámbar nem teljesen ugyanez a helyzet a leírásokkal, a verbális megörökítésekkel. Ha éppen 1821-ből nem is ismerünk ilyet, tizenegy évvel későbből igen: „Ami Sziráknak s a kastélynak fekvését illeti – olvashatjuk egy akkori naplóban – maga a város [!] egy minden oldalról dombokkal körül vésztett völgyben van. A grófi kastély egy magasabb part oldalában; amint a homlokkal oldalán levő írásból megtetszik, Királyfalvi Róth Tamás és vattai Wattay Borbála által igen jó ízléssel van építve. Az emeletszobákból a biliárdszobán keresztül egyenesen a part oldalában levő angolkertbe lehet menni; a kastély napnyugoti szegletein ismét két torony van emelve, melyek impozáns tekintet adnak az egésznek.”⁵ Aki e sorokat papírra vetette, az ifjú Teleki László gróf (az egykori Latzika) sárospataki diáktársa és barátja, Jászay Pál mint joggyakornok mondhatni hivatalból tartózkodott Szirákon. Szokás szerint őt is befogadta principálisa (főnöke) Teleki József otthona: Pesten is, Szirákon is kijárt neki a koszt-kvartély és kiszolgálás. A kastély külső megjelenése ugyanolyan lehetett, mint amikor Latzika körmölte itt napi feljegyzéseit, azonban az eltelt évek során angol ízlés szerint alakították át a kertet, és bizonyára változott a berendezés is. A gyerekszobák feleslegessé váltak, a „biliárdszoba” a társas tereket növelte meg, a díszteremhez képest kényelmesebb és fesztelenebb, a magánlakrészek írószobáihoz mérten pedig nyitottabb (semlegesebb) helyszínt kínált a társas együttlétekhöz.

A kastélyt a kis Teleki László dédszülei, királyfalvi Róth Tamás és vattai Wattay Borbála építették egy régi, leégett várkastély romjain. Az építkezés minden bizonyítással a faluban dúló, 1743-as tűzvész után kezdődött, s a bejárata feletti faragott kőfelirat közlése szerint 1748-ban fejeződött be. Ez a négy saroktoronyos, háromszintes barokk kastély a dedunokák gyermekkorában még százéves múltra sem tekintett vissza, mégis egy rég letűnt világ képét őrizte, anélkül azonban, hogy nyomasztóan nehezedett volna a jelenre. Külső megjelenését derült kiegyensúlyozottság, elrendezett változatosság és pöffeszkedést kerülő magabiztosság jellemezte. Saroktoronyaival visszautalt a reneszánsz várkastélyokra, ugyanakkor mellőzte azok hangsúlyos belső udvarát, egyetlen tömbként vált ki, egyszersmind simult bele a falu feletti zöldellő domboldalba. Némi irodalmias túlzással élve: bizalmat ébresztően reprezentálta tulajdonosai társadalmi súlyát.

Ma már nehéz lenne megmondani, milyen szobabelsőket rejtett az épület az 1820-as évek elején. Arra nézve is csak találgatásaink lehetnek, milyen célra és hogyan használták a szobákat, a kastély mely részét foglalta el a grófné, s hol laktak a gyerekek és nevelőik. A bejárati szint mentén végigfutó terasz alá rejtett földszinten bizonyosan kiszolgáló helyiségek kaptak helyet, ideértve a személyzet lakásait is. Az emeleteken pedig a magánlakrészek (a családtagok és a vendégek számára) és a közös rendeltetésű egyszersmind reprezentáló helyiségek: ebédlő, könyvtárterem, szalon(ok). A grófné lakrészé, a szokásokat követve, bizonyára három helyiségből állt: az író-, a háló- és az öltözőszobából.⁶ (Ezt felételezhetjük a vendéglakrészekről is: a már idézett naplóíró, Jászay Pál ugyancsak három szobában rendezkedhetett be a kastélyban.⁷) A gyerekek nevelőikkel együtt több, feltehetően egybenálló szobát foglaltak el. A második szint központjában azonban ugyanolyan célokra használva

állt a nagyméretű díszterem, mint ahogy azt az építetők elgondolták, bár külleme az idők folyamán nagyon is megváltozott: a falakra a zöld szín különböző árnyalataiban felvitt faliképek kerültek, a Wattayak bútorai mellé pedig a Telekiek Erdélyből átköltöztetett régiségei.

A Teleki gyerekek képzeletét számos kastélybeli tárgy mozgathatta meg, a Róth-Wattay-hagyaték darabjai: régi bútorok, hímzések, muzeális értékű használati tárgyak mellett – s talán mindenekelőtt – az ősök képei.⁸ Ez utóbbiakból mára csak a nagyanyát, Róth Johannát (magyar) rokokó öltözetben megörökítő portréja, valamint a nagyapa, Teleki József olajportréja és egy másíkról készült metszet marad fenn. S bár a díszterem freskói ma is megcsodálhatók, azt már senki nem tudja, mit ábrázoltak a többi helyiség idők folyamán elenyészett, lekopott, eltüntetett falfestményei.

Mme de Genlis, a maga oktatókastély-utópiáját fogalmazva kifejtette, hogy a gyermekeket minden teremben, szobában képeknek és faliszőnyegeknek kell tanítaniuk.⁹ Az újra és újra szemük elé kerülő történet- és ismeretközlő képek a róluk való beszélgetések által fáradtság nélkül oktatnak: a szalonban római, a galérián görög történelemre, a báróné hálószobájában a szentek életére, a nagy franciák képmásai d'Almane báró szobájában pedig a francia történelemre. Ezek, akárcsak a többi szobában a térképek, a csatajelenetek és egyebek a Madame egyéni elgondolásait tükrözik, az ebédlő falait díszítő képek, az ovidiusi *Átváltozások* (*Metamorphoses*) illusztrációi azonban egyértelműen egy kissé régebbi kordivatot.

A sziráki (reprezentáló étkezésekre is használatos) díszterem ugyanezen Ovidiusmű néhány jelenetével szembesítette a bennlévőket, de hasonló volt a helyzet a megrendelő nagybátyjának, Ráday Gedeonnak péceli kastélyában is.¹⁰ Mindkét helyen (ahogy talán Róth Johanna nagynénjének, Prónay Gábornénak acsai kastélyában is) valamiféle tanító szándék volt tetten érhető: a festmények itt voltaképpen intelmek – konkrét jelentésüket Pécelen feliratok foglalták össze, Szirákon azonban a szemlélőnek kellett őket megfejtenie.

A sziráki falfestmények az *Átváltozások* hat történetére utalnak, s másolatjellegű átdolgozásai a mű 151 lapból álló illusztrációsorozatából kiemelt képeknek. Bár a festő neve nem ismeretes, az pontosan tudható, hogy a mintául szolgáló metszetek alkotója, Johann Wilhelm Baur csaknem másfélszáz évvel azelőtt, az előző század első felében működött.¹¹ Így tehát a megrendelő: Teleki József nagyapa a barokk kastélyba barokk szellemű falfestményeket (a zöld szín különböző árnyalatait használó, úgynevezett camaïeu-kat) készíttetett, s ezzel akarva-nem akarva családja több jövőző nemzedékét kapcsolta össze saját ükszülei korával, egyszersmind a hagyományozódott és egyéni Ovidius-értelmezésekkel is.

A hat jelenet, amely kettesével díszíti a terem északi, déli és nyugati falait, ma is ugyanott látható,¹² de kérdés, hogy ugyanúgy látta-e őket Teleki József, mint mi? És vajon mit láttak kis unokái: Latzi és Guszti? Bizonyosra vehető, hogy ők, ha nem is Mme de Genlis hősnőjének szigorú előírásai szerint, vagyis nem módszeresen és rendszeresen, de mégiscsak beszélgettek a látottakról, s valamiféle magyarázatot kaptak róluk. Anyjuk, fivérei, nevelőik nyilvánvalóan pontosan tudták, hogy az *Átvál-*

És ne vigy minket kísértésbe

tozások történetei közül melyek szerepelnek a díszterem, vagy amint a szokásokhoz igazodva akkoriban nevezték: „a palota” falfestményein. És természetesen azt is, miféle hibák, vétségek és bűnök büntetését kell bennük szemlélni. Így azután a gyerekek számára is mementók lettek: a hűtlenségé, a hajthatatlanságé, az indulatosságé, az irigységé, a kevélységé és a meggondolatlanságé.¹³ Bár némelyiket, mint például a pókká átváltoztatott mesteri szövőnő, Arachne esetét egyszerű lehetett példázat-ként bemutatni, akadt olyan is, mindenekelőtt Progne és Philomela története, amely szelídített alakban elbeszélve is elborzaszthatta a kis Telekiet.¹⁴ Úgy tetszik, tervezetten vagy sem, az ijesztő történetekkel való találkozások hozzátartoztak nevelődésükhöz: esti meseként olykor rémregények cselekményét hallgathatták, a színházban pedig rémdrámán borzonghattak.

Másféle, ugyancsak folytonosan megerősített élményt jelenthettek a családi képek és tárgyak, amelyek a rájuk vonatkozó történetekkel összekapcsolódva a családi emlékezet fontos elemei, egyszersmind támaszai lehettek. Végső soron persze ugyanezt mondhatjuk el az épület egészéről, a kastélyról magáról is, amelyet mindig is a család birtokolt. A benne folyó élet pedig nemcsak a térszerkezet öröklött mivolta miatt hathatott a családi stabilitás megnyilvánulásának, hanem a több nemzedéket átfogó háznép miatt is. Az elhunyt családtagok emlékezetét a család mellett a valaha őket is szolgáló személyzet tagjai is formálhatták, s fenntartásukban is lényeges szerepet játszhattak. Mindez arra is alkalmat adhatott, hogy a gyerekek kiskoruktól kezdve többféle értelmezésben, más és más hangsúlyokkal ismerjék meg felmenőik személyes tulajdonságait, élettörténetük különféle epizódjait. Minthogy a napok lassabban és nyugalmasabban teltek, mint Pesten, a személyzet is ráérősebb lehetett a kastélyban, mint a palotában. S ez akár közvetlenebb, személyesebb kapcsolatokat is teremthetett a gyermekek és a cselédség között. A kastélyt egyébként is inkább a családiasság, míg a pesti palotát (a *Jegyzőkönyvből* kiolvashatóan) a reprezentáció jellemezte.

Feltehető, hogy amint ez másutt is szokásban volt, a sziráki cselédség egy része állandóan a kastélyban, illetve a faluban élt, s nem követte a grófi családot a nagyvárosba. Ez utóbbiak minden bizonnyal szlovákok voltak, akiknek őseit a török hódoltság megszűnése után telepítették át Felvidékről a csaknem elnéptelenedett Szirákra. Így érthető meg, hogy apjuk a féltestvéreik nevelője számára fogalmazott *Tanácsadásában* miért tartotta fontosnak előírni a „tót” nyelv beszéd szintű megismertetését is. A naplóban viszont semmi nyoma nincs annak, hogy a faluval magával kapcsolatban tartottak volna a Teleki gyerekek, még a templommal sem, amely nagyanyjuk, Róth Johanna áldozatkészségéből épült fel a leégett régi helyén, s amelyben szlovák nyelven folytak az (evangélikus) istentiszteletek. És ami még meglepőbb: a templomhoz közeli családi sírboltról sem esik egyetlen szó sem. Pedig nemcsak a déd- és nagyszülők nyugodtak itt, hanem az alig néhány hónappal ezelőtt elhunyt „Édes papa” is.

Ismerve azonban a reformátusok hagyományos álláspontját a halottkultusz bármely megnyilatkozását illetően, nagyon is valószínűnek tarthatjuk, hogy a felnőtt családtagok igen esetlegesen, a kisgyerekek pedig egyáltalán nem ereszkedtek le a dongaboltozatos kriptába apjuk kőkoporsójához. Az már más kérdés, hogy szá-

mukra Szirák nemcsak a kastélyt, a tájat s a falut jelenthette, hanem ezt a csaknem derűs, későbarokk építményt is, amellyel apjuk temetésének megrendítő élménye örökre összefonódott.¹⁵

Ha a faluról nem is, a vidékről, a tájról többször esik szó a naplóban. Nemegetszer kerül elő a kastély faluig lenyúló, másfelől pedig a domboldalra magasan felkapaszkodó kertje mint labdajátékok, séták (csaknem) mindennapos színhelye, ahol hogy Latzi barátjának, Fejérváry Miklósnak „petrifkált csiga” kollekcióját gazdagítsák, a testvérek időnként egyfajta paleozoológiai gyűjtőmunkát is végeznek.¹⁶ A kerthez kapcsolódó kisebb szőlőt is meg-meglátogatják, az első érett fürtöt is itt szemezgetik szeptember 2-án, s a fiú az itteni szüreten nagyobb kedvvel dolgozik, mint korábban a távolabbi nagyszőlőben, s általában is jobban érzi magát.¹⁷

Gyakorta elsétálnak távolabbra is, le a völgybe (ahol nyár elején eprészni szoktak), hogy labdázzanak, olykor pedig a környező dombokat is megmásszák a szép kilátás kedvéért. Ezekon a sétákon, akárcsak a szomszéd falu, Bér határában kanyargó patakhoz történő kirándulásokon (kétszer is odakocsiznak a nyár folyamán) többször is előtör a kisfiú természeti szépségek iránti fogékonysága. A mintegy tíz méteres andezitoszlopairól elhíresült hely lenyűgöző ma is (amikor már veszített érintetlenségéből), de figyeljük csak, milyenek írta le kétszáz éve a kis Teleki László:

„Ebéd után öt órakor Bérbe mentünk kocsin, azaz a béri patakhoz. Le akarom írni, mely gyönyörű tájék az. Maga a falu csúnya és rongyos, Sziráktól mintegy fél-mérföldnyire van.¹⁸ Emellett foly el egy patak, amelyet béri pataknak neveznek, ennél gyönyörűbbet még nem láttam. A túlsó felén van egy hegy, mely nagyon magos és tele van ölnyi magasságú kősziklával. A víz is teli van ugyanolyan magasságú szikladarabokkal és még az innenső partja is. Ej, ha azokra leesne az ember, hát ezer meg ezer darabokban törhetné a fejét. Ha eső van, a víz zúg, hogy messze lehet hallani, mert megnő a patak. Elég ennyi róla.”¹⁹ S ha a látványról valóban nem is ír többet, néhány sort szentel még annak a kisebb balesetnek, amely a patakparton érte: egyik lába belecsúszott a vízbe, ezért nővérének, az elővigyázatosan dupla „strimpfliben” közlekedő „Honi néniének” egyik pár harisnyájára kellett átváltania átázott sajátját. „Addig pedig szomorúan néztem – fűzte hozzá –, míg a többiek ugrálnak egyik kőszikláról a másikra.” A kirándulás végtére is méltóképpen, a kezdethez hasonló, elragadtatott hangulatban fejeződött be: „Vissza gyalog jöttünk, és láttuk a napnyugati eget piros bársonyba öltözve”, s az már csak ráadás, hogy tárgyi emléket is visz haza: „egy kővé vált rákszemet.”

Egy másik bejegyzés pedig arról számol be, hogy a természeti szépség keltette élmény miként juttatta el a Teremtő nagyságának megrendítő átérzéséig. „Én, Guszti és Máli sétáltunk. Én voltam a vezető, és ők nem akartak egy rossz uton menni, amelyet magam sem tudtam hová visz, de én nem sajnáltam a bajt, hát magam mentem a szöllőtökék közt való keskeny uton. Amikor egy darabig mentem, boldog Isten, mily szép kilátás vagy pompás. Körülöttem veres levelekkel tarkázott fák állottak. Egy darabig elbámultam a természetet, és mely nagynek kell lenni a mindenek Teremtőjének: az Istennek!”²⁰

Ez a több szempontból figyelemreméltó eset egyébként a szürethez kapcsolódik, amely hagyományosan kitüntetett eseménynek számított a birtokosság körében, s így a Teleki családban is. Szirákon már József nagyapa idejében is emlékezetes, nagy vendégeskedésekkel összekötött szüretokajzlottak.²¹ Úgy tetszik, hogy később inkább a családias jelleg uralkodott el, mindenesetre a *Latzi Jegyzőkönyvében* megörökített alkalom teljességgel így tűnik fel. A többnapos esemény a fiú számára mindemellett valamiféle szolid kaland ígérését is hordozta: már napokkal előre örült, hogy kinn alhat a szőlőbirtokon. Várakozásaiban azonban csalódnia kellett – a rossz idő miatt estére hazatértek a kastélyba. Élményei azonban így is bőven adódtak: a szőlőhegy rejtekútjait járva, a szüret történéseit figyelve nemcsak a természet szépsége nyugtözte le, hanem az emberi találékonyág is. „Délután láttam, hogy sajtoltak. És csudálkozottam, megvallom, az emberi erőn, vagy inkább éssen, hogy amely követ tizenöt embernek sem lehetne felemelni, aztat mesterség által két-három ember is felemelheti. Hát még az Istennek milyen nagynak kell lenni, aki az egész világot teremtette, minden csillagokat.”

De e nagy kifejezőerővel megörökített áhítat- és örömteli rácsodálkozásoknál is meglepőbb az az elmélkedés, amelyre a szőlőtőkék közt magányosan megtett út végén felbukkanó szépséges látvány ihlette. „Ez az allegóriaféle történet azt foglalja magában – összegezte a tanulságot –, hogy aki a jóság útjára nem akar menni, mert az darabos, és a rosszág útján megy, mert az sima, az utoljára megbánja, és aki a jóság darabos útján megy, az nem bánja meg.” Láthatjuk, hogy nem a maga konkrétágában, vagyis, nem olyanformán foglalta össze a tanulságot, hogy ő, aki a járatan, fáradságos úton haladt, mintegy jutalomként kapta meg a panorámát, míg Gusztiek a kényelmes úton járva nem láthattak ki a szőlőtőkék közül, hanem példázatként értelmelte a történeteket. S ez még akkor is komoly teljesítménynek hat, ha módszeres és rendszeres hittanoktatásban részesülő, templomjáró gyermekként a példázatosság egyáltalán nem lehetett idegen előtte.

Egyébként itt, vidéken, a szabadban máskor is megessik vele, hogy maga által választott nehezebb utakon jár. Nem kétséges, hogy szeretné önállóbbnak, szabadabbnak érezni magát. *Jegyzőkönyvéből* pedig világosan kitetszik, hogy erre, továbbá a nyugalmas szemlélődésre és elmélkedésre Szirákon jóval több lehetősége van, mint Pesten. Már csak azért is, mert „Édes mama”, ha érzett is késztetést Mme de Genlis módszereinek követésére, vele ellentétben nem vonta ellenőrzése alá minden percüket, hagyott némi szabad időt gyermekeinek.

Előző nevelőjéhez, Medgyessy Pálhoz írt (és naplójába bemásolt) levelében a vidéki élet előnyeit a következőképpen fejtegette a kis Teleki gróf: „Mióta Szirákon vagyunk, úgy megszerettem a falusi életet, hogy a városról többet nem is gondolkozok. Itt a kertben és a réten sétálghathatok és friss levegőt szívhatok, a városon pedig többnyire a szobában kell ülni. Azért is jobb falun lenni, mint városon, hogy innen némely utazásokat is csinálunk. A minap Almásra mentünk, mostanában pedig Hevesre.”²² A friss levegő fontosságáról, sőt áldásáról nemegyszer hallhatott felnőtt családtagjaitól, köztük is talán legtöbbször, de legalábbis a legnagyobb nyo-

matékkal Józsi bácsitól. „Éppen útba valék – írta az utóbbi egy levelében – némely gazdaságbeli tárgyak elvégzése és a városi pornak, unalmas aktáim egészséget rontó penészenek a friss falusi levegő által való kiszélettetése végett Szirákra kirándulni [...]”.²³ Túlzásnak hathat, de talán nem tévedés e néhány sorból arra következtetni, hogy a tudós báty számára Szirák nem csak a szavak konkrét jelentése értelmében kínált friss levegőt.

Ami pedig a „némely utazásokat” illeti, a napló csak egy hevesi látogatásról számol be részletesen. A Medgyessyhez írt levélben említett (Tó-)Almást, azaz rokonukat, a gyerekek bácsikáját, báró Prónay Sándort bizonyára az első bejegyzés időpontját megelőzően keresték fel, így nem tudhatjuk milyen benyomásokat szerzett a kisfiú a korabeli Magyarország egyik leghíresebb és legszebb angolparkjáról, amelyet a báró maga hozott létre. Ez a mintegy hatvanholdnyi területen létesített park tavaival, fürdőházával, emlékköveivel és válogatott növényeivel még később is elbűvölte látogatóit.²⁴

Hevesre, Berényi Teréz grófnőhöz szeptember 12-én indultak el, hogy viszonzózzák az ott időző Wenckheim grófné és lánya, Mari néhány nappal azelőtti sziráki látogatását.²⁵ A háromnapos kirándulás leírásában egyetlen szó sem esik a (ma már nem létező) hevesi kastélyról, ahogy a vendéglátókról sem. Úgy tetszik, a kisfiú figyelmét teljesen lekötötték az utazás kisebb-nagyobb viszontagságai, csakis ezekről emlékezett meg naplójában. A mintegy 75 kilométeres távolság megtétele (az ebédre szánt időt is beleszámítva) nagyjában-egészében egy teljes napot igényelt, de ebben az is szerepet játszhatott, hogy mivel nem ismerték a helyes útirányt, nemegyszer kellett kérdezősködniük, egy helytelen válasz miatt pedig még kerülőre is kényszerültek. Mindezekről minden panasz és önsajnálattal nélkül, csaknem jókedvűen számolt be a kisfiú, s ebben alighanem nagy része volt annak, hogy a kocsiban helyet foglaló hat személy közül egyedül ő számíthatta magát a férfinemhez. (A kocsis természetesen férfi volt, ahogy a mellette, a bakon helyet foglaló inas is.) „Édes mama” határozata szerint Eröss Szirákon maradt, s így, bár fokozott női ellenőrzés alatt, mégiscsak felszabadultabb, meghittebb hangulatban lehettek együtt.

És van még valami, ami Szirákot oly határozottan megkülönböztette Pesttől, a kastélyt a palotától, ez pedig a vendégeskedés sokkal inkább familiáris, mint reprezentációs jellege. Szirákon nincsenek nagy összejövetelek, fényes vacsorák, szalon-események, ezzel szemben csaknem mindig akad a család mindennapi életében résztvevő, huzamosabban elidőző szállóvendég, mint például a napló augusztusi bejegyzéseiben Hornikné néven feltűnő személy, valójában a két Teleki Johanna („Édes mama” és mostohaleánya, „Hóni néni”) régi, bizalmas ismerőse: báró Hornig Henrikné Hauer Claire baronesz.²⁶ Alig egy éve árván maradt unokahúgával, a naplóban Cili néven emlegetett bakfiskorú Baumgarten Cecília bárókisasszonnyal érkezett Szirákra.²⁷ A báróné hamarabb távozott, mint unokahúga, aki továbbra is részt vett a Teleki gyerekek mindennapi időtöltéseiben: együtt játszott velük, együtt hallgatták a felolvasásokat, napközben pedig órákat vett Erössről, aki megpróbálta beve-

zetni a trigonometria rejtélyeibe. (Kapcsolata a családdal nem szorítkozott e látogatásra, a téli hónapokban gyakori vendége lett a pesti Teleki-palotának is.)

Az aradi főispán, Wenckheim József gróf felesége, Orczy Teréz és lánya, Marie útutazóban csaknem egy hetet töltött el a sziráki kastélyban, ők minden bizonnyal a közeli, s talán bizalmas ismerősök közé tartoztak,²⁸ hiszen az Orczyakat és Teleki-eket erős, sok évtizedre visszanyúló kapcsolati szálak kötötték össze. A két évvel idősebb Marie minden jel szerint felkeltette Latzi érdeklődését: saját készítésű viaszfigurával ajándékozta meg. Számos rövidebben időző látogatóról is megemlékeznek a feljegyzések,²⁹ bár bizonyára nem mindegyikről. A napló olvasójának azonban még így is az a benyomása támad, hogy alig múlt el nap vendég nélkül. A családtagok és a távolabbi rokonok³⁰ mellett több olyan is akadt, aki felkeltette a fiú érdeklődését, mint például Piret Lajos, a későbbi altábornagy, akkor még „az olasz katonák obes-tere”, aki otléte alatt rajzban örökíti meg a kastélyt, vagy az ott ebédelő s a világtörténelem alakulásáról diskuráló evangélikus lelkészek: Kolosváry István és Valentinyi János. (Az előbbi 1815-ig szolgált Szirákon, s a Teleki család több tagja felett mondott halotti beszédet, 1821-ben a közeli Vanyarcon lelkészkedett. Szirákon ekkor már Valentinyi lelkipasztorkodott.)

Pesttel ellentétben, itt, Szirákon a gyerekek, de legalábbis Latzi, együtt lehetnek a vendégekkel, hallgathatják beszélgetéseiket, sőt olykor hozzá is szólhatnak a halottakhoz. Mint azon a bizonyára emlékezetes esti kocsiuton (a béri pataktól visszaterében), amelyet nevelője és két pesti orvos: Eckstein Ferenc, a pesti sebészeti kórházat vezető professzor, valamint Uffer József sebészdoktor társaságában tett meg a fiú. „Montblankról beszélgettünk és a csillagokról és én nagyon mulattam magamat”³¹ – jegyezte fel naplójában, s mi magunk elé képzelhetjük a tizenegyedik életében járó kis grófot, a komolyságára és elveire sokat adó ifjú nevelőt, a nagy tekintélyű, idősödő orvosprofesszort és segédjét, amint a nyári estében a kastély felé kocsikázva élénk beszélgetésbe merülnek hegycsúcsokról és csillagokról.

Olykor gyereklátogatók is feltűnnek Szirákon, Vanyarcról például többször is átrándul (ebédre) Kolosváry tiszteletes úr hitvese gyermekeivel: Mihállal és Lidivel, a kis Teleki gróf rokonszenvét azonban egyik sem nyeri el, szinte megkönnyebbül, amikor elmennek. Velük kapcsolatban csődöt mondott az anyai szándék, amely Pesten is oly kitartóan igyekezett gyermektársaságot biztosítani Latzi és Guszti számára. Sikeresen, sőt nagyszerűen alakult viszont az a néhány nap, amelyet a Lontóról Szirákra látogató Fejérváry Miklós, „Nicky”³² társaságában töltöttek el a gyerekek. Ő az egyetlen, akit barátjaként emleget a kis naplóíró, valósággal repes az örömtől, hogy együtt lehet vele, s bánkodik távozásakor. Régi kapcsolat ez, a vendégfiú elhunyt anyjának családjához, a Hont megyei Lontón élő Dvornikovichékhoz szoros szálak fűzték „Édes mamát” (és talán Hóni nénit is).³³ Fejérváry Nikit újszülött korától nagyszülei nevelték, s velük, de különösen nagynénjével, Adállal (Rainer Józsefnéval) a Telekiek bensőséges jó viszonyt ápoltak korábban és (évtizedeken keresztül) később is. A lonti vendégek öt napig maradtak, s minden nap tartogatott valami érdekességet. Izgalmas játékokat (a várostromtól a kuglizásig), hol tréfás, hol komoly beszél-

in memoriam

Európa halott, mi hagytuk meghalni

getéseket, megkövesedett őskori csigák gyűjtését, Jóleső ígéreteket és fogadkozásokat, hogy barátságuk folytatódni fog. Amint arra is, hogy levelezni fognak, s elküldik egymásnak gyűjteményük duplikátumait.³⁴ Nem tudni, hogy milyen mély és szoros volt későbbi viszonyuk,³⁵ azt azonban igen, hogy kapcsolatuk kitartott még az emigráció éveiben is, amelyek igazán messzire sodorták őket egymástól. Fejérváry Miklós 1852-ben elhagyta Európát, s Amerikában, az Iowa állambeli Davenportban telepedett le (itt is érte a halál nyolcvannégy éves korában), s ha nem is leveleztek rendszeresen, de mások, elsősorban az emigrációban amolyan informális „hírközpont” szerepét betöltő, báró Jósika Miklós jóvoltából mindig tudtak egymásról.³⁶

A felszabadult jókedv, vagy még inkább: bolondozás egyetlen naplóbeli alkalma is ehhez a látogatáshoz kötődik. Második nap este, lefekvés előtt tréfás verseket költöttek. Latzi csak a sajátját jegyezte fel, de az valóban figyelemreméltó, még ha az ötlet a barátjától származik is.

„Estve felé így szóllott Miklós: »Hogy van csak az a Napóleon verse: Gyere ágyba, kis seregem?«

Latzi: mintha az egész sereg ágyba masírozna. Ha. ha. ha. Erre mindjárt verset csinálók:

Gyere ágyba, kis seregem
Úgyis már harcoltál,
Úgyis már alhatnál,
Úgyis már fáradtál,
Gyere ágyba, kis seregem!

Miklós is verset csinált rólam, de amelyet már elfelejtettem.”³⁷

Az „a Napóleon verse”, amelyre Fejérváry Miklós utalt, bizonyosan Pálóczi Horváth Ádám *Vissza-mars a francoknak* című költeménye, amelyet a fiúk minden jel szerint nemcsak jól ismertek, de parodizálni is képesek voltak.³⁸ És, úgy tetszik, igen jól is szórakoztak vele. Másnap azután elérkezett a búcsú ideje és (legalább is Latzinak) nehéz volt az elválás, olyannyira, hogy a grófné szükségét látta a vigasztalásnak: „megígérte, hogy elvisz engemet Lonthóra.”³⁹ A barátja elutazását követő napon (október 30-án) már a megígért tavaszi út és az odáig tartó kényszerű várakozás gondolata foglalkoztatja, majd csaknem öt hónapon át szoba sem kerül sem Niki, sem Lontó. A ránk maradt napló utolsó bejegyzése azonban arról tanúskodik, hogy kitaratóan vágyakozott az újabb találkozásra: „[1822] 20. Martzius Szerdán. Óh, ma mely jó és kedves nap. Már ma van az utolsó napja a télnek. Már holnap tavasz kezdete lesz, és nem sokára el fogok menni az én kedves barátomhoz, Miklóshoz, aki ezelőtt egynéhány holnappal Szirákra jött. Mely öröm lesz, mikor meglátjuk egymást, mely nagy öröm lesz!”⁴⁰

A HIVATKOZÁSOK FORRÁSAI:

BOROVSZKY

1909 BOROVSZKY Samu: *Heves Vármegye (Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája)*. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1909

FEKETE J.

2007 FEKETE J. Csaba: *Funkciószervezés és téralakítás a főúri reprezentatív magánépítészetben az 1720 és 1920 közötti Magyarországon*. PhD értekezés 2007 (BMGE Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék)

GENLIS

1783 Madame de GENLIS: *Adèle et Théodore ou Lettres sur l'éducation contenant tous les principes relatifs aux trois différents plans d'éducation des Princes et des jeunes personnes de l'un et l'autre sexe*. Maestricht, J. E. D'four & Phil. Roux, 1783 (Első kiadása, Paris, 1782)

HORVÁTH Z.

1964 HORVÁTH Zoltán: *Teleki László*. II. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

JÁSZAY

1896 JÁSZAY Pál naplója. 12. közlemény (közreadja CZÉKUS László) = Irodalomtörténeti Közlemények, 6. évf., 1896/4. sz., 482–496.

JÁSZAY

1897 JÁSZAY Pál naplója. 13. közlemény (közreadja CZÉKUS László) = Irodalomtörténeti Közlemények, 7. évf., 1897/1. sz., 109–117.

KÁNYA

1998 KÁNYA Emília: *Réges-régi időről*. Szerk.: FÁBRI Anna. Budapest, Kortárs, 1998

KAZ. LEV.

XVIII. KAZ. LEV. XVIII. = VÁCZY János (szerk.): *Kazinczy Ferencz levelezése, XVIII. köt. 1822. január 1. – 1823. december 31.* Budapest, MTA, 1908

KOKAS – SZAJBÉLY

1988 KOKAS Károly, SZAJBÉLY Mihály (szerk.): *„Idegen, de szabad hazában”* [Jósika Miklós levelei Fejérváry Miklóshoz; Kertbeny Károly fényképalbuma; Jósika Miklós Emlékalbuma] Vál., szöveggond., jegyz. Deák Ágnes et al.; összeáll., bev. Kokas Károly, Szajbély Mihály. Budapest, Szépirodalmi, 1988

MÁTYÁSI

1798 MÁTYÁSI József: *Pestre egy Jó Barátomhoz írott levelem a' Bétsi és Erdély Országi utazásaimról. Erdélyből 1791-ben.* = Verseinek folytatása, Második darab, Maramarosi Gottlieb Antal, Vátzon, 1798

PÁLÓCZI

2008 PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám: *Vissza-mars a francoknak.* = NÉMETH Imre: Válogatás Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekek c. gyűjteményéből. 2008 = <https://mek.oszk.hu/05600/05686/05686.htm#38> (hozzáférés: 2020. 11. 25.)

SLACHTA

2014 SLACHTA Etelka: *„... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója. 1838–1840.* A naplót közreadja: KATONA Csaba. Győr, Mediawave Alapítvány, 2014

SOMORJAY

1987 SOMORJAY Sélysette: A sziráki Roth-Teleki kastély és faliképei. = PRAZ-NOVSZKY Mihály, ROZSNYÓI Ágnes (szerk.): *Teleki és kora*. Szirák. 1985. november 12-13. Salgótarján, 1987., 157–170. (Discussiones Neogradienses 3. konferenciaköt.)

TAKÁCS

1936 TAKÁCS Tibor: *Madame de Genlis nevelői eszméi*. Szeged, doktori értekezés, 1936 (Közlemények a Szegedi Ferencz József-Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből, 10.)

TELEKI L.

1797 Gróf széki TELEKI László: *Buzgó fiú tiszteletnek 's szeretetnek emlékezet-köve, melyet Ama' mind két Haza igaz Javára élt, az 1796-dik esztendőben September 1-ső napján minden jóknak valóságos belső szomorúságokra meg-hólt Igen Kedves édes Atyának Néhai R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József Úrnak Felséges Királyunk és Tsászarunk Arany Kóltos Hivének, Belső Titkos Tanátságának, Nemes Ugotsa Vármegye Fő Ispánnának, és a Magyar Sz. Korona egyik Örzőjének Tiszteletére Fiúi érzékeny Háládatosságból Fel-emelni kívant R. Sz. B. Gróf Széki Teleki László. Felséges Királyunk és Tsászarunk Arany Kóltos Hive, és az Erdélyi Királyi Törvényt-tévő Szék egyik Tagja. Pesten, Nyomtatott Trattner Mátyás betűivel, 1797*

JEGYZETEK

- 1 Pontosabban egy nyolcadrét hajtogatott (vagy elvágott) árkus papírra, amelyet később több másikkal a velük lakó rokon, Kári néni varrt össze füzetekké. A napló teljes szövegét Horváth Zoltán közölte HORVÁTH Z 1964, a fenti idézet a 7. oldalról való
- 2 Ezt a feltételezést látszik alátámasztani, hogy a sziráki kastélyban 1824-ben megalakított házi „akadémia” első jegyzőkönyvében Détsey Karolina neve szerepel a tagnévsorban. Bulla Eugénia neve mögött pedig (mindenekelőtt Jászay Pál naplójegyzeteire támaszkodva) Mamezt sejtethetjük. MTA KIK Ms 6332/7.
- 3 A kor divatját követve levélműfajban megírt könyv bevezető részét, de különösen a 4. levelet mind e kérdésnek szentelte a szerző. GENLIS 1782, 13–18. Madame de Genlis: Caroline-Stéphanie-Félicité Du Crest de Saint-Aubin comtesse (1746–1830) Orléans hercegnéjének udvarhölgye, majd kilenc évig neveli a hercegi gyermekeket (köztük a későbbi francia királyt: Lajos Fülöpöt).
- 4 Meg kell azonban jegyezni, hogy Rousseau is előre kiszámított, megszerkesztett helyzetekben, voltaképpen manipulatív módon adja meg Émile-jének az önálló cselekvés lehetőségét.
- 5 JÁSZAY 1896, 496.
- 6 L. erről FEKETE J. 2007
- 7 „Ezen kedves sziráki kastély [...] déli tornyának három szobája teszi szállásomat – írja 1832. szeptember 2-án Samu bátyjának. – Egy fadgyas [kövér] szobaleány hordja fel reggelimet, egy más ügyes fürge leányka veti meg s fel ágyamat s tisztítja szobáimat, s a kis törpe tót Miska ruháimat...” JÁSZAY 1897, 111.

- 8 „[Szirákon] őrzi a család – olvashatjuk egy 19. század végi leírásban – Teleki Mihály székét, 1652-ből és egy aranyozott vert ezüstart, Bethlen Gábor ezüstveretű díszes pipáját, egy 1639-ből való remek faragott szekrényt, egy remekművű, nagyértékű régi legyezőt; XVII. századbeli ötvösműveket. Van itt még sok értékes régi bútor, Róth Johanna és a Wattayak idejéből, sok régi, remek hímzés, több régi értékes úri ruha, számos egykorú családi kép és körülbelül 4000 kötetes könyvtár.” BOROVSZKY 1909, 125.
- 9 Az életben azonban ennél is továbbment: az Orleans-i herceg gyermekeinek nevelőjeként a lengyel eredetű francia miniatűrfestővel, Sylvestre David Miryssel ótestamentumi, antik görög–római, illetve kínai és japán történeti témákat festetett meg, amelyeket azután a korabeli diavetítő: a *laterna magica* segítségével ismertetett meg növendékeivel. TAKÁCS 1936, 50.
- 10 A péceli falfestmények a csaknem száz évvel későbbi illusztrációkat, Bernard Picart több reprezentatív Ovidius-kiadást is díszítő metszeteit követik. A szirákiakhoz hasonlóan ezek is monokróm falfestmények: a szürke különböző árnyalatait alkalmazó, ún. grisa-ille-ok.
- 11 Johann Wilhelm Baur [Bauer néven is] (1603–1640) az Ovidius-illusztrációk mellett egy 24 lapból álló passiótörténetet is részbe metszett. (Egyelőre nem találtam adatot arra, hogy Teleki József birtokolta-e ezt a sorozatot, vagy akár az Ovidius-illusztrációk bármely darabját.)
- 12 A keleti falon váza virágfüzérrel, a többin pedig Progne és Philomela, Venus és Adonis, Apollo és Coronis, Battus, Arachne, Cyparissus történeteinek egy-egy jelenete.
- 13 SOMORJAY 1987, 158–160.
- 14 Arachne szövőtudásának kivételes voltáról meggyőződve versenyre kelt Minervával (Pallasz Athénével), s bár versenyműve az istennőt is elismerésre készítette, elbizakodottságáért, vagyis hogy nem tért ki a megméretés elől, nagy árat fizetett: isteni versenytársa pókká változtatta. Tereus, a trák király féktelen szenvedélyre gyulladt sógornője iránt, akit, hogy ne tudja őt leleplezni, nyelve kivágásával megnémított. Mindez szörnyű bosszúra sarkallta a két nővért, Prognét és Philomelát: saját fiát tálalták fel és etették meg a gonosz hűtlennel. Végül, mint az *Átváltozások* legtöbb hősnének, nekik is el kellett hagyniuk emberi voltukat, mindhárman madarakká változtak – a megnémított Philomela csalogánnyá, Progne verébbe (mások szerint fecskévé), Tereus pedig búbos bankává.
- 15 Itt lett eltemetve dédanyjuk, Wattay Borbála; dédnagybátyjuk, Teleki István; nagyapjuk, Teleki József; nagyanyjuk, Róth Johanna; féltestvéreik anyja, Teleki Mária; apjuk, Teleki László; anyjuk, Mészáros Johanna; fivéreik, Ádám és József; valamint ők, a második házasságból származó gyerekek: Latzi és Guszti, továbbá csecsemőkorukban elhunyt leánytestvéreik.
- 16 Az őslénytani érdeklődés első hulláma éppen ez idő tájt bontakozott ki Magyarországon, Ries János Ferenc írása nyomán: *Az úgy nevezett Ketske körmökről a Balaton partján*, Tudományos Gyűjtemény, 1820. 11. sz. 37–47. Érdemes megemlíteni, hogy Fejérváry Miklós felnőttkoráig folytatta az amatőr őslénytani gyűjtőmunkát, 1838-ban pedig Gyürky Medárdal együtt megalapította a Honti Régészeti Társulatot.
- 17 Nem a napló, hanem az előző nevelő, Medgyessy Pál belécsatolt levele (HORVÁTH Z. 1964, 30.) tájékoztat arról, hogy a gyerekeknek, de legalábbis Latzinak a kertben kiskertje is volt, amelybe haszonnövényeket ültetett: „Volt-e az idén sok vetemény a kertjében? Sok pénzt kapott érte édesmamától?” – érdeklődött a nevelő, s e kérdésekből rájöhettünk, hogy a kor divatjának megfelelően Telekiéknél is (mint oly sok más főúri, nemesi, sőt

- értelmiségi családban), éppúgy szokás volt a gyerekeket kertészkedésre, mint a pénzzel való gazdálkodásra szoktatni.
- 18 Feltehetően magyar mérőföldben számolt, hiszen körülbelül 4,5 kilométert kellett megtenniük.
- 19 HORVÁTH Z. 1964, 13. A sok vendéggel és három kocsival megtett, s ugyancsak sikeres második béri kirándulásról való beszámolójában a patak mentén magasodó Nagyhegyet is akkurátusan leírja, UO., 19–20.
- 20 UO., 29–30. Ez az érzés alighanem elevenen élt a családban. A nagyapa (az idősebb Teleki József) vallásosságát jellemezve, fia még versbe is szedte: „A házból esmérni annak építőjét, / Világ szépségéből dicső Teremtőjét.” TELEKI L. 1797
- 21 Az 1792. éviről a verselő kedvű grófi titkár, Mátyási József például a következőket jegyezte meg: „vidám szüret következett / Melyet bé egy úri vendégség fejezett. / Azt adák Bakhusnak áldozat fejébe, / Azért hogy a pincét bő musttal tölté be, / Nagy volt az egybegyűlt úri sereg száma / Közel húsz Kavallér s nem kevesebb Dáma / Az asztal, muzsika fénylett oly pompával, / Mint hozta a grófi méltóság magával.” *Pestre egy jó barátomhoz...* MÁTYÁSI 1798, 246.
- 22 1821. szeptember 27. – A levél címzettjét, Medgyessy Pált a Teleki-irodalom hajdúböszörményi lelkészkeént emlegeti, valójában nem lelkész, hanem orvos volt. A hajdúböszörményi halotti anyakönyvben az említett dátumnál betűről betűre ez olvasható: „A Mediczinában, melyet hallgatni Göttingában kezdett, Hazájának kívánván szolgálni, Pesthenn emeltetett Doctorságra 1819 Decemberb[e]n. 1820-ban a’ T[ekintetes] N[emes] Hajdúkerület Ötet Rendes physicusának választotta, munkás szolgálatajával 10 és fél esztendeig élt.” (TtREL I.166. a.7.) Szabadi István úrnak, a Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára vezetőjének szíves közlése.
- 23 Teleki József levele Kazinczy Ferenchez (1822), KAZ. LEV. XVIII., 142.
- 24 A park és a kastély 1840 körüli részletes leírását adja Kánya Emília emlékirata KÁNYA 1998, 11–19. A Teleki gyerekek bizonyára nem először jártak itt, s úgy tetszik, hogy korábbi nevelőjükkal, Medgyessyvel is ellátogattak Tóalmásra.
- 25 Berényi Teréz grófnő Wenckheimné sz. Orczy Teréz anyai nagynénje volt.
- 26 A *Latzi Jegyzőkönyve* eddigi közreadói Hornikné néven szerepeltették (a kisleány így írta le a nevét, hiszen így hallotta) és mint a „család ismerősét” azonosították. Baráti kapcsolatot ápolt Mészáros Johannával csakúgy, mint a grófné mostohalányával, „Hóni nénivel” is. Az Országos Levéltárban utóbbihoz címzett több tucat német nyelvű levelét őrzik.
- 27 A báróné nagynénje, Cili pedig unokatestvére Slachta Etelkának, SLACHTA 2014
- 28 Erre utal, hogy míg Hornig bárónót következetesen Horniknének emlegeti naplójában, Wenckheim grófnőről mint „Wenckheim néni”-ről beszél. Az utóbbiról tudni lehet, hogy tevékeny tagja volt a Mészáros Johanna elnöklétével működő Jóltévő Asszonyi Egyesületnek, ahogy azt is, hogy Orczy lányként már gyermekkorában közeli ismeretségbe került a Teleki családdal.
- 29 Így például a grófnéhoz érkező Schedius Lajosról, Halász néniről vagy Cseh-Szombati Sámuel orvosdoktorról.
- 30 A gyerekek mindhárom bátyja feltűnt egy-két napra Szirákon: Józsi és Samu „bácsik” (mindannyian 30 év körüli tekintélyes férfiak) többször is.
- 31 HORVÁTH Z. 1964, 20.
- 32 A naplóban Nicky és Miklós néven szereplő fiút a Teleki László gyermek- és ifjúkorával foglalkozó kutatók tévesen Niczky Miklósként azonosították, bizonyára a Nicky becenév

- tévesztette meg őket. Ilyen korú (vagyis 1821-ben tíz-tizenkét esztendő) Miklós nevű személy nem szerepel a Niczky grófok ismeretes leszármazási tábláin, Latzi feljegyzései pedig világosan utalnak arra, hogy a vendég kísérője (talán nevelője), „Mattyasovszky bácsi” társaságában *Lontóról* érkezett a kastélyba. De egyéb körülmények is egyértelműen Fejérváry Miklósról mutatnak: mint az az előbbieken már említett, erőteljes paleontológiai érdeklődés és gyűjtőszennedély, amelyhez a Teleki gyerekek is igyekeztek felzárkózni.
- 33 Talán a nagyapa, Dvornikovich Miklós testvére, Celestina, lehetett az a „Dvornikovics vénkisasszony”, akit Jászay Pál 1832. augusztus 22-én mély főhajtással köszöntött a sziráki kertben (s aki évtizedekkel azelőtt, 1796-ban, egy franciából fordított lánynevelési-oktatói könyvet adott közre). JÁSZAY 1896, 496.
- 34 „megígértük, Mikós és én, ha valami kitömött állat, csiga vagy minerália kettő lesz, egy közül, egyiket egyik a másiknak küldi.” HORVÁTH Z. 1964
- 35 Jászay naplófeljegyzéseiből kiderül, hogy Fejérváry Miklós még a 30-as évek elején is vendégeskedett Szirákon.
- 36 Egy a híradások közül: „Most egy új, mégpedig igen kedves vendégünk érkezett: régi barátod és barátunk, Teleki Laci”. Jósika Miklós levele Fejérváry Miklóshoz, Bruxelles, 1854. aug. 31., KOKAS–SZAJBÉLY 1988, 138.
- 37 HORVÁTH Z. 1964, 34.
- 38 A vers némiképp megszépíti a napóleoni háborúk egyetlen, hazánkban lezajlott ütközetének, az 1809. június 14-iki győri csatának kimenetelét. A Habsburg Birodalom csapatai, köztük a magyar nemesi felkelők vereségét ugyan nem tagadja, mégis azt hangsúlyozza, hogy Napóleon „a keserű győzelem” után jobbnak látta a magyar királyság területéről való visszavonulást. A vers Napóleon szavaival a következőképpen kezdődik: „Mars! siess hazádba vissza kis seregem! / Ez a magyar klíma nekem nem, nem egem. / Ritka volt talán keményebb fergetegem, / Nincsen annyi fegyverem, mint betegem. [...] Java-java táborom elvesztegetém, / Egynehány jó vezéremet eltemetém: / Ha van egy-két nyert, de véres ütközetem, / Mi nyereség drága véren? – nem szeretem.” A további két és fél versszakban is Napóleon beszél, az utolsó félben azonban „a magyar” és „a franc” felelget egymásnak: „(A magyar felel:) / Ugye csúnya visszamenni most, ha!ha!ha! / (Franc folytatja:) / Visszatérek új erővel még valaha. / (A magyar:) / Még valaha? ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha! ha!” PÁLÓCZI 2008.
- 39 HORVÁTH Z. 1964, 34.
- 40 Uo., 71.

BORBÉLY LÁSZLÓ

Viszlát, feketeerigó!

– Feltárjuk a tályogot – jelentette ki a sovány, langaléta sebész főorvos.

Otcsenás tudta, hogy ez mivel jár. Közel félórás műtét narkózisban. Alig néhány napja, hogy már végigment ugyanezen a kálvárián. Alig bocsátották el a kórházból, belázasodott és újból jelentkeztek kínzó, feszítő fájdalmai. Nem kellett sebésznek lennie ahhoz, hogy kitapintsa, keletkezett egy újabb tályog, nem messze a másiktól. Amikor az okokról érdeklődött, a főorvos szűkszavúan csak annyit mondott: – Van ilyen. Ne iguljon. Estére túl lesz rajta.

Otcsenásnak alá kellett írnia egy paksaméta papírt, mindenféle belegező nyilatkozatot, aztán menetrendszerűen következett minden a kórházi műtétet rideg dramaturgiája szerint. PCR-teszt, vérvétel, átöltözés, infúzió, konzultáció az altatóorvossal, nyugtalanító zörejek, ajtócsapódások a folyosón, sóhajtozás és nyögdecseles a többi kórteremben. A feltárást megelőző várakozás időtlenbe forduló nyugalma és kétségei, míg a zöldruhás műtősfű meg nem jelenik, hogy betolja a műtőbe, ahol majd elaltatják.

Segítség nélkül mászott fel a műtőasztalra. Jobb karjára felkerült a vérnyomásmérő, baljába már folydogált a fájdalomcsillapító, az altatóorvos rátette szájára az oxigénmaszkot.

– Minden rendben? – kérdezte az altatóorvos.

Otcsenás bólintott, azután néhány szempillantás múlva már egy másik tudatállapotba került.

Álmában rokonlelkei között találta magát. „Hazai pályán vagyok – jutott eszébe –, ahová képzeletben annyiszor átlényegültem.” Az íróasztalokon eredeti Remington és Continental írógépeken két ujjal kopogták a hírlapírók a lapzárta előtti utolsó híreket. Emellett a harsány címükben sokat ígérő, de igazából keveset nyújtó kis színeseket, amelyek miatt majd elolvassák rotációs nyomdagépekből kiáradó lapokat a kávéházakban, a villamoson vagy a hivatalban.

A szerkesztőségi szobában vágni lehetett a füstöt, a levegőt olcsó cigaretták szaga és előkelőbb szivarok illata hatotta át. Zakót már senki sem viselt. A hírlapírók kigombolt tarka mellényt, félrecsúszott, kevéske izlésre utaló színes nyakkendőt hordtak, ingujjukat könyékig feltűrték. Akik túl voltak az aznapi penzumon, azok kinyújtott lábukat az íróasztalon pihentették, fehér-fekete vagy barna-fehér színű alkalmi cipőjüket valamilyen képzeletbeli dzsessz ritmusára mozgatták és a kékes-szürkés füstbe révedve hizlalták énjüket.

A falakon sporteseményeket beharangozó plakátok, bekeretezett oklevelek, fekete-fehér fényképek voltak. Otcsenás rögtön kiszúrta Johnny Weissmuller olimpiai bajnok úszót, akít a fotós közvetlenül azelőtt örökített meg, hogy a startkőről fejugsrással elrajtolt volna. A másik képen egy Franzstadt-i legenda, Szigeti Lajos

középsúlyú Európa-bajnok bokszoló kesztyűs kézzel pózolt alapállásban a kötelek között. A harmadikon az Európai aranycipős Zsengellér Gyula mosolygott az UTE mezében, hóna alatt a bőrlabdával.

Egy kövér, kalapos férfi, aki modora alapján valami szerkesztőféle lehetett, bal kezével a füléhez préselte a hattyúnyakú telefon fülhallgatóját, miközben kissé hadarva kiabált tölcészerű mikrofonba. Jobb kézzel úgy szorongatta a szájához egészen közel tartott készüléket, mintha a telefonvonal túlsó felén aggodalmaskodó kolléga nyakát markoláshozná.

– Nem érdekel, hogy cigarettaszünetet tart, három hasábos címet akarok és két hasábos fotót, azonnal beszélni akarok a metttörrel!

Egy karcsú gépirókisasszony aktákkal a hóna alatt vonult keresztül a szerkesztőségben, felbukkanása kedvezően hatott a férfi munkatársak kedélyállapotára. Egy pillanatra megállt Otcsenás előtt és csak annyit mondott: – Legépeltem, ahogyan telefonon diktálta, már kiszedték a nyomdában.

– Köszönöm – mondta Otcsenás.

– Jól áll ez az új zakó – tette hozzá a gépirókisasszony és tovább vonult.

Otcsenás erre elpirult, a fogas mellett észrevett egy tükröt a falon, amiben egy szempillantás alatt szemügyre vette magát. Hasonló divat szerint öltözködött, még a félcipői is olyanok voltak, mint a többieknek, akikkel látásból már kölcsönösen ismerték egymást. Olyan benyomása volt, mintha már korábban is gyakran megfordult volna ebben a környezetben. Valahonnét azonban tudta azt is, hogy neki se banklámás asztala, se írógépe nincsen. Alighanem voluntőr, tehát fizetés nélküli gyakornok, esetleg külső munkatárs lehetett a szerkesztőségben.

– Hé! Otcsenás! – kiáltott rá a kalapos. – Hagyd abba a gyönyörködést a tükörképedben, beszédem van veled, fiam.

A szerkesztő kövér testalkatát meghazudtolva fürgén pattant fel íróasztala mögül, ott termett Otcsenás mellett és vállon veregette.

– Egyre jobban írsz, fiam! Csak tudnám, honnét vetted elsőként hírad, hogy a Ferencváros vízilabdacsapata az UTÉ-ből leigazolja a kétszeres olimpiai bajnok Németh Jánost meg a III. kerületi TVE-ből a másik olimpiai bajnokot, Bródy Györgyöt. Azért legközelebb azt az MTK-ból érkezett hátvéd fiút... – a szerkesztőnek hirtelen megállt a szava: – Mi is a neve?

– Karinthy Ferencnek hívják, szerkesztő úr.

– Jó-jó, emlékszem már, fogadd meg a tanácsomat és takarékoskodj a jelzőiddel, ha róla írsz.

– De szerkesztő úr kérem, ő a Karinthy Frigyes fia.

– Nálunk nincsen se protekció, se hitel, mint a kávéházban. Egyébként ma már író bárki lehet, aki az ábécé betűit megfelelő sorrendben egymás után tudja tenni, na de olimpiát nyerni, ráadásul kétszer, mint a Németh Jamesz, arra születni kell. Szóval csínján a jelzőiddel! Mára ennyi a lecke. Jóéjt, fiam!

– Kérem szépen, én még maradni szeretnék, ha lehet.

– Minek? A tudósítást leadtad, benne lesz a holnapi lapban egy teljes hasábon.

– Megvárnám, amíg kijönnek a példányok a nyomdagépből. Ez az első önálló tudósításom. Nagyon jól érzem magam, szerkesztő úr. Maguk engem elfogadnak, kedvelnek, szeretnek... Rám itt mindenki másképpen néz, mint a hivatalban, ahol dolgozom. Tetszik tudni én egyelőre tisztviselő vagyok, amellet írok. Az egy teljesen másik világ, ahonnét ide érkeztem. A munkahelyemen megmosolyogják vagy lenéznek a hírlapírást. Ott csak a címek számítanak meg az előremenetel a ranglétrán és a pletykán kívül nincsen más mondanivaló.

A szerkesztő zsebóráát vett elő mellényzsebéből, felpattintotta a fedelét.

– Nemsokára lapzártánk van... Elérkezik a te időd is, fiam. Addig is: VISSZA KELL MENNED! A hírlapírás bizonytalan, mint a kutya vacsorája, különösen az ilyen háborús években, de a hivatal az fix. Attól még tartozhatsz közénk, hogy hivatalnok vagy. A lelkedben bármikor megtalálsz bennünket akárhol vagy. Mert mi így, ahogy vagyunk, istenigazából csakis benned létezőnk. Bármit írsz, mert jobb, ha tőlem, tudod, írni fogsz ennél a mai tudósításnál nagyobb lélegzetvételű történeteket is, mindig higgy a tehetségedben... Most már tényleg indulnom kell, várnak a nyomdába, meg kell nézmem, mit művelt az a félnótás mettőr a hasábjaimmal.

A szerkesztő magára öltötte zakóját. Mielőtt elviharzott még azt tanácsolta Otcsenásnak, hogy hivatkozzon rá a szerkesztőség alatti kávéházban, ahol a kellemes zene-szó és a „tündérléptű féldecik” szárnyán mihamarabb visszatér oda, ahonnét érkezett.

Megfogadta ezt a tanácsot is. Álom és ébrenlét határmezsgyéjén még elég tisztán látta, hogy a szerkesztővel befordul a lovaskocsi a sarkon és sajnálta, hogy nem csavaroghat kedvére éjjel a nyüzsgő budapesti körúton, nem szállhat fel villamosokra és nem ülhet bele kürtölő autókba, a zsúfolt kávéházba benyitva még hallotta, hogy a zenekar azt játssza „Bye, Bye blackbird!”

A következő szempillantásban pedig már arról volt tudomása, hogy a műtőből a kórterem felé tolják a zöld csempéjű folyosón és a műtősfő ugyanezt a dalt füttyüli.

– Honnan ismeri ezt a dalt? – kérdezte gyanakodva a műtős fiútól Otcsenás.

– Nemrég láttam egy Johnny Deep filmet, abban hallottam. Talán zavarja? Tudok mást is.

– Dehogya. Éppen ellenkezőleg. Láttam én is azt a filmet. Közellenségek a címe, a gengszter John Dillingerről szolt. „Bye, bye blackbird!”, azaz „Viszlát, fekete rigó!” a dal címe. A filmben Diana Krall adta elő, de sokak repertoárján szerepelt Frank Sinatra és Sammy Davis is énekelt, de feldolgozta Miles Davis és Chet Baker is.

– Na! Látom már jobban van – mondta a műtős fiú és egy erőteljes mozdulattal befordult az ágygal az egyszemélyes kórterembe. – Ha valamire szüksége van, cseggessen!

Otcsenás még az esti vizit után is az álmán töprengett. „Nem halálközeli élmény volt – győzködté magát. – Akkor láttam volna magam más perspektívából a műtőasztalon. Fénylő angyalok sem voltak és alagút se. Egyvalamiben mégis egyeztet a halálközeli élményekkel, amikor a szerkesztő azt mondta, hogy vissza kell jönnöm. Persze hol van az megírva, hogy a másvilág és a fénylénnyek nem jelenhetnek meg szer-

kesztőség és hírlapírók formájában. Molnár Ferenc hőse, a Liliom is ugyanabban a környezetben találta magát halála után, ami korábbi földi élete folytatása és következménye volt: az őrszobán, onnét küldték vissza az emberek közé. Ez sem jó párhuzam. Az én másvilágom nem ilyen volt. Leginkább olyasféle, mint Woody Allen Éjfélkor Párizsban című filmjében, amikor Owen Wilsont egy régimódi taxi állandóan elfuvarozza a múltba és egy kávéházban találkozik Ernest Hemingway-vel, F. Scott Fitzgeraldtal, Ezra Pounddal és más művészekkel, akiket Gertude Stein elvesztett nemzedéknek nevezett.”

Töprengéseiből a főnövér hangja zökkentette ki. Otcsenást annyira lekötötte álmának elemzése, hogy észre sem vette, amikor bejött a szobában. Egyszer csak ott topogott fecskendővel a kezében és már adta is be a balkéz vénájába illesztett kanülön keresztül a főorvos által előírt fájdalomcsillapítót.

Otcsenás még annyit sem tudott mondani, hogy köszönöm, újabb szúrás következett. A vérhígítót a felkarjába kapta. Elcsigázottan nézte a plafont. Hiába várta az álmot. Egyet biztosan tudott. A szerkesztőségben tett látogatását meg fogja írni és a novella címe csakis az lehet: „Viszlát, feketerigó!”

Isten és a világ – Takács Menyhért Galéria

RADNAI ISTVÁN

koldusok fohásza

ferenc szegények prófétája
szállj le szeráfi szárnyaidon
e tájra bombák hullanak nem áldás
fala mállik dől isten háza

a madarak hallgatnak szavadra
akad-e még békés század
akad-e ember hallgatni imádat
áradnak-e feléd követőid

zsákmány a telhetetlen ember
maga is gonosz karjába hull
a mammonnak lelkét eladta
kincsei üveggolyók számok

mutasd fel isten szelíd hatalmát
égő szent sebeidre kérlek
korunkat a düh homokvárként bedönti
szólj a madarakhoz meghallgatnak

elárulva elárulva

vétkeink taszítanak éjszakába
ajtó ablak sem nyílik
sehová országba jutottunk
már nem is keres az isten

a felhők ablakán át
minden esőcseppben
a forró aszályos nyárban
háborúk szorításában ébred

ha ima sem hagyja el ajkunk
elfordítjuk arcunkat
urunk a pénz globális
valahol
mégis ránk talál vakon az isten

átváltozás

zavarodott rögs a rét
hitetlen a fű a mező
érzi hiányzik belőlünk
hiányzik ritka a virág

elballag haldoklik a nyár
messze túl életünk delén
a száraz ág gyümölcsei
az őszre még visszanézünk

fehéren újul a tavasz
angyalruháját viseli
a meggyfa nem virít a gyom
hószirmain szent vendégek

a keresztről leszáll közénk
üdvözít a lélekcsendben
sebeit ferencnek adja
mennyei kölcsön szeretet

korszellem

csak fogd lanyha és hideg kezét
nyúlós nyálas szavára hallgass
mint sajátját palotát ígér
elrejtí előled is nyughass

reggeltől estig és estétől
reggelig övé vagy hizlalod
míg pénzén pihen a restségtől
etess ragadozót állatot

nem kell neked könyvek szelleme
még felvilágosít csak álom
sorozat luxusa kellene
nyújtóznál a saját világon

de mindezt soha el nem éred
sunyi a hatalom kivérez

PELLE JÁNOS

Juszuf, akit sem Rákosi, sem Kádár nem mert lecsukatni

A kilencvenhárom éves korában, 1995-ben meghalt Fischer József építész és szociáldemokrata politikus, Peyer Károly barátja, az 1956 november harmadikán megalakult harmadik Nagy Imre-kormány minisztere, sokoldalú és a meggyőződése mellett kitartó ember volt, aki még életében valóságos legendává vált.

A magyar modernista építészet kiemelkedő képviselőjét barátai és elvtársai Juszufnak szólították. Szakíróként és tervezőként akkora tekintélynek örvendett saját szakmájában, hogy egyesek „magyar Le Corbusier”-nek nevezték. A harmincas években elkészült épületein a Bauhaus hatása látszik, személyes kapcsolatban állt a hazai modern építészet legjelentősebb képviselőivel. Ugyanakkor politikus is volt, aki a Szociáldemokrata Párt jelöltjeként az 1939-es országgyűlési választásokon indult, és barátjához, Peyer Károlyhoz hasonlóan élesen szemben állt a szakszervezeteket bomlasztó illegális kommunistákkal.

A német felmenőkkel rendelkező, a nagyszüleivel még anyanyelvükön beszélő Fischer József 1901-ben született Pesten, a Terézvárosban, apja nyomdász, szervezett munkás volt. Már fiatal korában átitták a szociáldemokrácia eszméi. Apja ragaszkodott háborúellenes, baloldali pacifista felfogásához, és 1914 nyarán, a Nagykörúton, a New York palotánál a háború kitörésének hírére hangosan megjegyezte: „Viszik az embereket a vágóhídra.” Mivel az ott összegyűlt tömeg háborúpárti volt, megakarták verni, menekülnie kellett, és beszaladt az Emke kávéházba, annak konyháján keresztül szökött meg üldözői elől. „Juszuf”, aki szintén antimilitarista volt, a polgári iskola után kőműves tanuló lett, majd a felső ipariskolában tanult építészetet. Rokonszenvezett a polgári forradalommal, sőt, 1919 március végén belépett a Vörös Hadseregbe is, vagyis az egyre jobban radikalizálódó közhangulat hatása alá került. Az év őszétől azonban már nem politizált, iparművészeti tanulmányokat folytatott, majd megnősült és saját építőipari vállalkozást indított, tervezőként és kivitelezőként működött. Magánépítetőkötől egyre több megbízást kapott, ennek kapcsán került kapcsolatba a szociáldemokrata párttal.

„1929-ben egy óbudai vendéglőben összegyűlt óbudai villatulajdonosok közt megismerkedtem Büchler Józseffel. Neki is volt ingatlana a közeli Táborhegyen, egy istentől elhagyott erdőben a domboldalon, teljesen használhatatlan, omladék házacskával. Néhányszor találkoztam vele szombat este a Szimplon kávéházban. Külön asztalnál ültünk, a *Népszava* szerkesztői nem érintkeztek Kassákkal, legföljebb ha távolról üdvözölték egymást. Büchler meghívott a Conti utcai pártházba, amikor Garami visszaérkezett az emigrációból. Büchler kérésére tervet készítettem a ház kibővítésére, melyet Garami szobájában ismerttettem a szűkebb vezetőséggel. Ugyancsak a Szimp-

lonban ismerkedtem meg Bresztovszky Edével, a fővárosi bizottsági tagjával, a *Népszava* szerkesztőségi tagjával, akinek 1930-ban terveztem a Csatárka utcai házát. Építészettel kapcsolatos cikkeimet közölte a *Népszava*. A Technológián rendezett kiállításon ismerkedtem meg Peyer Károllyal, aki a Szakszervezeti Tanács főtitkára volt, a háború után a Peidl-kormány tagja. Mint országgyűlési képviselő és fővárosi bizottsági tag, rendkívül bátor beszédeket tartott. Tagja volt a Fővárosi Közmunkatanácsnak, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (O.T.I.) elnökségének, a pártban rendkívül nagy tekintélye volt. Az ismeretségből rövidesen kölcsönös barátság alakult. A temperamentumunk nagyon egyezett. Építészeti cikkem jelent meg az ő nevével a *Népszavában*. Sokan csodálkoztak, milyen jól tájékozott. Mintegy tíz éven át csak vele voltam kapcsolatban a szociáldemokrata pártban. Mindig segítségemre volt, kérésemre barátainnak is. A harmincas években a budapesti tanácsi választásokon jelöltek, az 1939-es képviselő-választáson az északi listán Peyer után a harmadik helyen szerepeltem.”

Fischer 1929-ben már azzal a korabeli társadalmi rendbe beilleszkedő szociáldemokrata párttal került kapcsolatba, mely tovább vitte a dolgozó osztályok érdekképviseletének hagyományát, ugyanakkor szakított a forradalom lidércfényével, és reformista célokat tűzött maga elé. A Szociáldemokrata Párt Peyer Károly vezetésével demokratikus eszközökkel törekedett a Horthy-rendszer megváltoztatására, annak ellenére, hogy erre az adott viszonyok között nem volt esélye. A szociáldemokraták szövetségesüknek tekintették az új gondolatok befogadására képes értelmiségi csoportokat, így a modern építészeket is. Ezt jelezte többek között, hogy Fischer 1939-ben a párt építész csoportjának vezetője lett, és ide befogadta a kommunizmussal szimpatizáló kollégáit is.

„A képviselő-választás előtti gyűlésekhez többször igénybe vettek a kocsimmal, Peyer, Kéthly, Büchler. A pódiumon rendőrtiszt ült, és jegyezte az erősebb kitételeket. Az Újpest-Rákospalota gyűlésen így kezdte Peyer a beszédét: „én egész életemben izgattam, lázítottam a népet, hogy ne legyen megelégedve a sorsával”. 1939 május végén az ország 50 nyilas és 5 szociáldemokrata képviselőt választott, a vörös Csepel, a Budapest körüli munkás övezet is a nyilasokra szavazott.

A választások nyomán még súlyosabbá vált a párt helyzete. Peyer dilemmáját jól érzékelteti szalonképtelen kifakadása ebből az időből, melyre Fischer, aki szoros kapcsolatot ápolt vele, emlékezett. „1940-ben egy délelőtt beállított hozzám Bresztovszky. Előző napokban Takács Ferenc társaságában, öntevékenyen elmentek a miniszterelnöki sajtófőnökhöz, a *Népszava* 'árjásítása' ügyében. A kapuban találkoztak Peyerrel, aki hivatalból ment tárgyalni. Peyer dühösen rájuk förmedt: „mi az, árulni voltatok a pártot?!” Bresztovszky azt válaszolta: a párt nem Peyer magántulajdona. Ezt az ügyet adta elő rendkívül hosszasan Bresztovszky. Amikor végre elment, megállapítottuk, hogy ahogy ő mondja, nincs igaza. Az este az utcán, elkeveredve tört ki nekem Peyer: „én már kinyaltam a kormányzó seggét, kinyaltam Bethlen seggét, kinyaltam Gömbös seggét, az Imrédy seggét már nyalja ki más.” (Bresztovszky Edéről van szó, aki Ernőnek, az Internacionálé fordítójának volt a test-

vére. Ede a *Népszava* munkatársa, és 1925 és 1935 között a fővárosi törvényhatósági frakció tagja volt, és 'nemzeti törekvései' miatt kizárták a szociáldemokrata pártból.)

1941-től a Szociáldemokrata Párt-ben a származásuk miatt visszavont és Peyer irányvonalához feltétlenül hűséges vezetők helyett olyan, a kommunistákkal szimpatizáló, származásuk szerint azonban nem támadható emberek kerültek előtérbe, akikkel Fischer közvetlenül a felszabadulás előtt, illetve utána közeli kapcsolatba került. Ilyen volt Szakasits Árpád, a kommunista befolyás alatt álló MÉMOSZ elnöke, hat elemit végzett kőfaragó, aki 1939-ben a *Népszava* főszerkesztője lett, vagy a református családból származó Kállai Gyula, a lap munkatársa, aki már 1931-ben az illegális kommunista párt tagja volt. Ekkor ívelt fel a péksegéd végzettségű Marosán György karrierje is, akit 1939-ben választott meg főtitkárának az ÉMOSZ (Élelmezési Munkások Országos Szövetsége) és 1941-ben tagja lett az Szociáldemokrata Párt fővárosi vezetőségének.

Bár az Szociáldemokrata Párt és az illegális Békepárt, majd KMP nem kötött formális szerződést, és a pártegyesülésnek még a lehetősége sem merült fel, a náci veszéllyel szemben a szociáldemokraták támogatták a kommunistákat. 1944 március 19-e, a német megszállás után, amikor a Szociáldemokrata Pártot betiltották, és Peyert a Gestapo letartóztatta majd Mauthausenbe deportálta, folytatódott az együttműködés. Mivel a rendőrség által körözött Kéthly Anna, a párt másik, nagy tekintélyű, ismert vezetője és parlamenti képviselője illegalitásba vonult, és Nógrád megyében, hamis papírokkal bujkált, nagy feladat hárult Fischer Józsefre, aki elkerülte a hatóságok figyelmét.

A német megszállás után „Juszuf” azon kevés szociáldemokrata vezetők egyike volt, akit nem kerestek. Bár a szociáldemokrata építészcsoport elnöke volt, és szoros kapcsolatban állt Peyer Károllyal, róla elfeledkeztek. Akkor épp katonai szolgálatot teljesített Bicske mellett, egy őrsön, és a körletét két hétig nem hagyhatta el. Amikor végre hazatért, Csejtei utcai házában megjelent az összevert Büchler József, szociáldemokrata képviselő, a párt fővárosi törvényhatósági frakciójának vezetője, akit két oldalról támogattak. Őt a feleségével együtt lefoglalták Hain Péter emberei, de valahogy sikerült megszöknie, és Fischernél keresett menedéket. Befogadta, és ettől kezdve nem volt megállás: a házában, illetve azokban az ingatlanokban, melyekbe bejárása volt, több tucat politikai üldözöttet, elsősorban szociáldemokratát és kommunistát, továbbá zsidót bujtatott, egészen a felszabadulásig. (Ez számára 1944 október 15-e után vált igazán kockázatosná, amikor megszökött a honvédségtől és ezért bármikor agyonlőhették volna.)

Csejtei utcai házában, illetve azokban az ingatlanokban, melyekbe bejárása volt, több tucat politikai üldözöttet, elsősorban szociáldemokratát és kommunistát, továbbá zsidót bujtatott, egészen a felszabadulásig. Visszaemlékezése szerint 1944-ben sorra feltűntek körülötte a politikai és a kulturális élet ismert alakjai, akik a későbbiekben jelentős szerepet játszottak. Menedéket kért tőle régi ismerősük, Beck Judit, Beck Ö. Fülöp szobrászművész lánya, aki később az akkor már kommunista Major Tamás felesége lett. Aztán jött Major, és ott is maradt, pontosabban Fischernél

volt az egyik búvóhelye, ahova rendszeresen visszajárt, és sokat szavalt a társaságnak. „Ez 44 nyarán volt. Major Tamás két hét múlva kérte, hogy egy nagyon komoly elvtársukat el kellene helyezni, Haraszi Sándort. Haraszi ott lakott nálunk egy hónapig, vagy még valamivel tovább. Akkor fölmerült, hogy helyezték máshová. Szerették változtatni a helyet. A Palánta utcai villa, amelyet én terveztem, egy ikervilla volt, ott Hatvany Lajosnak a fogadott fia, illetőleg adoptált fia lakott az egyik lakásban, a feleségével. Az vállalta. Akkor odakerült Haraszi, szintén egy kitűnő helyre, villába és jó körülmények közé. Viszont hozzám „Major Tamás beszállásolta Donáth Ferencet és egy Eisenberg Béni nevű elvtársát. Azt később Péter Gábornak hívták.” Őket mások is követték, alkalmanként az illegális kommunista párt vezetése Fischernél gyűlt össze. „Ott alakult meg ugye a kommunista párt az én házamban. Az ebédnél úgy ültünk, hogy a feleségem az asztalfőn, én az asztal végén és hárman-hárman oldalt, ott ült Rajk, Kállai Gyula, Péter Gábor, Donáth, a másik oldalon Losonczy és Orbán László. Ez a hat. A következő vasárnap, amikor ez megismétlődött, akkor kettőjük helyett Kállai Gyula és Horváth Márton voltak jelen. Kállai aztán később feljött és ott aludt. A feleségem akkor lenn volt a Balatonnál. Én az őrsön. És váratlanul beállított a feleségem, egy hatalmas társaságot talált ott. Ott volt köztük Kállai, persze Major Tamás, Beck Judit, Libik György és felesége, Szent-Györgyi Albert lánya... szóval nagyon jól érezték magukat.”

„Juszuf” Pesten, Ferenczi Bénéik lakásában szabadult fel 1945. január 17-én. Egy hét múlva beállított a Városházára, ahol találkozott Oltványi Imre kisgazda politikussal, aki ideiglenesen ellátta a polgármesteri teendőket. Ő váratlanul közölte vele: „Úgy határoztunk, hogy te leszel a Közmunkatanács elnöke.” Fischer elfogadta a megbízást, és ekkor kezdődött életének az a szakasza, melyben szociáldemokrataként fokozatosan szembekerült a kommunista vezetőkkel, köztük azokkal is, akiket a lakásán bujtatott.

A vele készült életút-interjúban így emlékezett erre az időszakra: „Január 29-én vettem át a Budapesti Nemzeti Bizottság ötös bizottsága kinevezését a Közmunkák Tanácsa elnökévé, majd négy hét múlva a miniszterelnök kinevezett Országos Építészeti Kormánybiztosnak. Fantasztikus munkakör, fantasztikus hatáskör. Február 26-án a Magyar Művészeti Tanács Építőművészeti szaktanácsa tagjává, majd egyik alelnökévé választottak. (Az elnök Kodály Zoltán volt.) A Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete elnöke, nemzetgyűlési képviselő, a Fővárosi Bizottság és a pénzügyi bizottság tagja, a Margitsziget R.T. elnöke lettem, a Fészek művészklub elnökévé választottak. (Díszelnök: Csók István)”

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa, (F.K.T.) melynek Fischer az élére került, nagy múltú, jelentős szakmai tekintélyt és autonómiát élvező, független városrendezési hatóság volt, mely a Városházán évekig ellensúlyozni tudta a kommunisták ott is érvényesülő központosítási törekvéseit. A F.K.T. Budapest egyesülését megelőzően, az 1870. évi X. tc. nyomán, Deák Ferenc támogatásával jött létre, feladata a fővárosra vagy városrészekre kiterjedő szabályozási tervek készítése, nagyszabású munkák előkészítése volt. Ehhez az anyagi bázis is létrehozták, a Fővárosi Pénzalap formájában.

A Parlament 1870-ben úgy döntött, hogy míg a városok egységes rendezési terve el nem készül, és az építésügyet törvénnyel nem szabályozzák, Pesten, Budán és Óbudán az F.K.T. terveihez és előírásaihoz kell igazodni. Építési és építésrendőri ügyekben az F.K.T. a városi tanácsok fölött, másodfokú hatóságként szerepelt. A törvény lehetőséget nyújtott az F.K.T.-nak, hogy tevékenységét a főváros határain túl is kiterjessze. Az F.K.T. jogállása, szervezeti rendje tisztázása után alelnökét és tanácsa kilenc tagját a kormány, hat tagot Pest, hármat Buda nevezett ki. A városegysítés után Budapest kilenc tagot delegált. Tanácskozási jogú tagok voltak még Buda és Pest egy-egy városi tanácsosa, a két város főmérnöke, középítési bizottságaik két-két tagja és azok a szakértők, akiket esetenként meghívtak. 1873 után a középítési bizottságok küldöttei helyébe a fővárosi középítési bizottmány négy tagja lépett, a városi főmérnököket a főváros főmérnöke, majd középítési igazgatója, a fővárosi mérnöki hivatal megszűntével pedig a főváros két műszaki osztályának vezető tanácsnoka váltották fel. Andrássy fellépése nyomán az F.K.T. elnöke, szokásjogon, a miniszterelnök lett. Az F.K.T. ügyeit adminisztratív osztálya, a tanács elé kerülő ügyeket műszaki osztálya dolgozta fel. A tanács előtt általában az F.K.T. előadója referált. A tanács szótöbbséggel döntött. Az első világháború után a Tanácsköztársaság feloszlatta az F.K.T.-t, de az 1919. szeptember 20-án újjáalakult, bár a jogköre csökkent. Mégis, az 1937. évi VI. tc. szerint így is rendkívül jelentős jogositványai maradtak. Ez a törvény, a kiegészítéseként alkotott 33/1938. BM. sz. rendelettel együtt, kiterjesztette az F.K.T. engedélyezési hatáskörét városrendezési, távlati fejlesztési ügyekben Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet és Budafok megyei városokra, valamint Pestújhely, Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákoshegy, Rákoscsaba, Vecsés, Pestszentimre, Soroksár, Csepel, Albertfalva, Budatétény, Nagytétény, Pesthidegkút és Békásmegyery nagyközségekre, vagyis a későbbi Nagy-Budapest területére.

Az F.K.T. 1945 februárjában alakult meg újra. Kezdetben a pártok ideiglenes küldöttei vettek részt benne, de a nyár végére valamennyi kinevezés megtörtént, koalíciós alapon. A háborús károk orvoslása miatti szükséghelyzet felértékelte az intézményt. Tanácskozási jogú tagjaiban is – Kotsis Iván, Novák Ede, Tabéry Iván, Weichinger Károly –, tisztviselőiben is – Benkhardt Ágost, Borbíró Virgil, Major Máté, Preisich Gábor, Pogány Frigyes – jeles építészekre támaszkodhatott. Az F.K.T. építési hatóságként arra törekedett, hogy a romos épületeket csak a város fejlődését nem gátló mértékben állítsák helyre. Rendezési tervei és pályázatai hosszú távú elvi megoldásokat kívántak adni a főváros fejlődésének kérdéseire. 1948-ig volt az FKT elnöke és e tisztségében szervezte a romeltakarítást és az újjáépítést. (Ezeket az érdekeit ismerte el Demszky Gábor főpolgármester 1993-ban, amikor Budapest díszpolgára kitüntetésben részesítette.)

Budapest, pontosabban már Pest felszabadulása után Fischer József számára komoly politikai és szakmai lehetőségek nyíltak. A főváros újjáépítése óriási kihívást jelentett, ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt a négy koalíciós párt egyikeként meghatározó politikai erővé vált.

Az MKP 1945 óta törekedett az F.K.T. megszüntetésére. Elképzeléseikben a „párhuzamos” városrendező hatóságnak helye nem volt. Miközben a városházán teret nyert a kommunista párt, az általános balra tolódásban az F.K.T. szociáldemokrata elnöke és befolyásos „jobboldali” kisgazdapárti tagjai – Acsay László, Sári Ignác – miatt ellenzéki szervezetté vált. Az F.K.T. létjogosultságát az 1946. évi XXIV. tc. kérdőjelezte meg, amely az országot – a fővárossal együtt – hat közmunkavégzési kerületbe sorolta. A közmunkaváltás helyébe lépő adónemek bevezetésével pedig pénzügyi alapját tették kérdésessé. A némi utóvédharc után szabad kezet kapott Vas Zoltán 1948 nyarán elindította az F.K.T. felszámolását, amelyet az országgyűlés 1948. november 17-én hivatalosan is törvénybe iktatott. Az F.K.T. vagyonát a főváros örökölte, általános rendezési terv megállapítására vonatkozó hatásköre a Budapesti Építés- és Közmunkaügyi Főigazgatóságra, a részletes rendezési terv megállapítására vonatkozó hatásköre pedig a székesfővárosra és az egyes községekre szállt.

1945 márciusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, Dálnoki Miklós Béla újjáépítési kormánybiztossá nevezte ki Fischer Józsefet. Rögtön felmerült a kérdés, hogy kik, milyen formában, és milyen forrásból végezzék a háborús károk helyreállítását. Fischer a racionális szervezést és a hatékonyságot preferálta, míg a kommunisták a „szovjet módszereket”. „Az első dolgom volt megoldani, hogy munkaerő álljon a rendelkezésemre, fizetett munkaerő. Hogy ne az utcáról, a házból rendeljük le az embereket romeltakarításra, minden eszköz nélkül, ami számtalanszor előfordult abban az időben. Annyira például, hogy Budáról menekültek át az emberek. Mert ott olyan romhalmaz volt, hogy azzal nem tudott volna a lakosság megbirkózni. Átjöttek Pestre, ahol kevésbé lehetett őket effajta munkára igénybe venni. De én emlékszem, hogy egy szekeret – mert lovak nem álltak rendelkezésre – legalább húsz ember tolt, vontatott és rajta volt valami kis rakás. Hát ezzel a módszerrel nem lehetett sokáig, legalábbis megfelelő módon megoldani ezt a kérdést. Az ötös bizottságnak felvettem a tervet, hogy vezessék be az úgynevezett közmunkaváltás rendeletét és a lakosság, minden dolgozó a fizetésének bizonyos hányadát (pontosan kiszámítva) fizesse be, ezzel az összeggel pedig egy munkásgárdát szervezzünk, mellyel megindítjuk a megfelelő helyreállítást, romeltakarítást.” Ebben az ügyben Fischer nyomban összeütközésbe került a nemrég Budapest polgármesterévé kinevezett Vas Zoltánnal, aki kifejtette neki, hogy „fizessenek az eszpresszózók, a valutázók, a feketézők stb., az utolsó szó pedig az volt, hogy fizessenek a gazdagok”.

A romeltakarítás és az újjáépítés körüli nézeteltérésnél súlyosabb konfliktust vetített előre a Rákosi Mátyással a Köztársasági téri pártházban folytatott beszélgetés. Erre azután került sor, hogy Fischer lemondott, miután a közmunkaváltás behajtását a kormány a kommunisták utasításait követő belügyminiszter, Erdei Ferenc hatáskörébe utalta, ugyanakkor pedig magát a rendeletet Kossa István, a szakszervezetek főtitkára egy tömeggyűlésen azzal támadta, hogy „...megint a dolgozó néppel akarják megfizettetni az urak okozta károkat”. A demagóg beszédet első oldalon közölte az akkor megjelenő egyetlen napilap, a *Szabadság*.

Fischer nemcsak Rákossal és Vas Zoltánnal, de Révai Józseffel is összeütközésbe került. „A Kommunista Pártnak az első pillanattól az volt a nézete, hogy a Közmunkatanácsot meg fogják szüntetni: azt hiszem, ennek oka az is volt, hogy ez egy tanács. És a tanács, az mégiscsak más, mintha valaki egy személyben intézkedik. Az valahogy egyszerűbb dolog. Mert egy tanácsnál különböző vélemények alakulnak ki, vita folyik, és szavaznak bizonyos kérdésekben. Ez pedig nem olyan expeditív. Úgyhogy még a Tisza Kálmán téren egyszer a Révaival való beszélgetésben, ahol jelen volt Kállai Gyula is, azt mondta Révai József, hogy legyek inkább az Építésiügyi Minisztériumban államtitkár. Mondom, nem leszek. Azt kérdezi, miért? Egy elnök, az senki, egy államtitkár, az úr. Mondom, akkor sem leszek. De meg fogjuk szüntetni a Közmunkatanácsot – így Révai. Nem baj, tudok én várni, eddig is vártam 25 évet, legföljebb várok még 25 évet. Ez volt az első beszélgetésem Révaival, 1945. február végén.”

Az F.K.T. elnökeként Fischernek kellett tárgyalnia az utcanévek megváltoztatásáról Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökével, Szviridov altábornaggyal arról is, melyik közterületet nevezzék el Sztálinról. Ő ellenezte, hogy az Andrassy utat kereszteljék át, helyette az Erzsébet teret ajánlotta, azzal a feltétellel, ha Rooseveltné elnök és Montgomery tábornagy is közterületet kap Budapesten. Ez a megoldás sem nyerte el az MKP tetszését, csak ideiglenesen fogadta el, és a sugárút 1949-ben már Sztálin nevét viselte.

Juszuf híresen szabad szájú volt, nem tett lakatot a nyelvére. Felidézett egy emlékezetes jelenetet, melyre 1945 májusában került sor az MKP főtitkárával, akinek informális hatalma már akkor is érezhetően meghaladta a többi pártvezetőét. „A déli órákban Rákosi kéretett. Érdeklődött a folyamatban lévő ügyekről... Ezek után a következővel fordult hozzám; ő csak nemrég jött vissza, nem ismeri az összes munkatársait, tudja, hogy én ismerem sokat közülük, szeretné hallani a véleményem, például Péter Gáborról. 'Vörös patkány', válaszoltam röviden. Rákosi hátra dőlt a székeben, megsimogatta a fejét és csak ennyit mondott: 'na azért', és nem kérdezett tovább. Szívélyesen elkisért az ajtóig.”

A patinás múltú F.K.T.-t, mely már 1945-ben szálka volt az MKP szemében, 1948-ban megszüntették. Fischer Józsefet azonban Rákosiék már előzőleg, 1947 őszén rá akarták venni, hogy egy másik, nagyobb tisztség kedvéért mondjon le az elnökségről. „Hivatott Szakasits, és előadta, hogy én leszek az iparügyi miniszter. Amire az egyenes válaszom az volt, hogy mi az, tönkre akartok tenni? Én nem értek az iparügyhöz. Mire azt válaszolta, az nem baj, jól tudsz szervezni. Igen, válaszoltam, mindenkire azt mondjátok, aki nem ért semmihez, hogy jól tud szervezni. Megmaradtam az elhatározásom mellett, hogy nem vállalom az iparügyi miniszterséget. Hogy mi játszott közre az elhatározásomban? Elsősorban az, hogy én eddig a '45 utáni átalakulásban csak mint építész szerepeltem elsősorban.”

Ha elvállalta volna az iparügyi miniszterséget, Juszufot egészen biztosan belekeverték volna a Nitrokémia-perbe, melynek másodrendű vádlottjává Kelemen Gyulát, az Iparügyi Minisztérium szociáldemokrata államtitkárát tették meg Rákosiék és

Miként a mennyben, úgy a földön is

1948 januárjában tartóztattak le. Fischer József már ebben az ügyben sem értett egyet a Szociáldemokrata Párt kapituláns politikájával, és ebből nem csinált titkot. Ezek után nem meglepő, hogy a Rajk-per koncepciójait is felismerte: „Meg voltam győződve, éppen úgy, mint ahogy arról, hogy Rajk története teljesen légből kapott, a vallomása ellenére. Volt emberismeretem, meg józan eszem, hogy levonjam a következtetéseket. Különben is akkorra már meglehetősen sok átlátszó ügy történt, ami a belügyi hatóságnak a megbízhatóságában a kételkedést jogossá tette.”

Ezek után meglepőnek tűnhet, hogy Juszufot, aki 1946 júliusában az MSZDP képviselője volt a Nemzetgyűlésben, és támogatta a „Peyer-csoport” 1945. december 8-án kelt memorandumát, mely sürgette az MSZDP összefogását a kisgazdakkal az MKP ellen.

Hogyan tudta „Juszuf” átvészelni a Rákosi-korszakot, úgy, hogy nem keverték bele egy koncepció perbe, és nem tartóztatták le? Ezzel kapcsolatban érdemes kisebb kitérőt tennünk, felidézve egy másik, későbbi beszélgetését Rákosival. 1949 tavaszán, már a F.K.T. feloszlata után Fischer azért kereste fel a korlátlan hatalmú pártvezetőt, hogy útlevelet kérjen tőle, mellyel nyugatra mehet, ahol szakmáját, az építészeti gyakorlatot gyakorolja. Rákosi megkérdezte tőle: „Hogy állsz a párttal?” Mire én azt mondtam, nem tudom, hogy mi az a párt. És csak személyekkel tudok tárgyalni. Én a szociáldemokrata párttal ilyen vonatkozásba soha nem kerültem, hogy párt. „Hát te hogy kerültél ilyen messzire tőlünk?” Amire azt válaszoltam, hogy azt hiszem, nem én vagyok ennek az oka. Mire ő azt mondta: „Talán én?” Mire az volt a válaszem, hogy „Inkább te, mint én!”

Ez a rövid, sok tekintetben abszurd párbeszéd rávilágít arra, hogy az MKP – amit 1949 tavaszán, a „fúzió” után már Magyar Dolgozók Pártjának hívtak – mint politikai szervezet addig ismeretlen jelenség volt a korabeli magyar társadalom túlnyomó többsége, így „Juszuf” számára is. A bolsevik típusú tömegpárt, amivé ekkorra az MDP vált, olyan ideologikus képződmény volt, melynek már nem volt szüksége a választások útján megszerzett legitimációra, és teljes mértékben magába olvasztotta tagjait, felszámolta egyéni autonómiájukat. Erre mondta akkoriban a neves szociáldemokrata vezető és későbbi szociológus, Szalai Sándor – aki egyébként támogatta a két párt egyesülését – hogy a szociáldemokrata párt „kupleráj”, a kommunista párt pedig „kaszárnya”, és ő az előbbiben jobban érzi magát. Persze a többi koalíciós párt is „kupleráj” volt, ahova azonban a kommunisták – szovjet pártfogóikkal egyeztetve – még idejében beépültek, és a vezetés minden szintjén megvoltak a maguk emberei. Ugyanakkor az MKP titkolni tudta a szándékait, megtartotta konspiratív módszereit.

„Juszuf” ezt kezdettől fogva érezte, és nem bízott azokban az emberekben, akik 1944 nyarán a házában rendezkedtek be. Nemcsak Rákosi Mátyástól és Péter Gábertól – akit még Eisenberg Béniként ismert meg – tartott távolságot, de a kommunisták emberének számító egykori szaktársától, Szakasits Árpádtól is. A későbbi köztársasági elnök, anélkül, hogy tudott volna a kommunisták mögöttes szándékáról, csábító ajánlatot közvetített Fischer Józsefnek.

Kelemen Gyula letartóztatását követően került sor a „fúzióra”, az MKP és a Szociáldemokrata Párt egyesülésére. Ennek előkészítéseként 1948. február 18-án Kéthly Annát és több társát, a „jobboldali szociáldemokratákat” eltávolították az Szociáldemokrata Párt vezetőségéből. „Meghívót kaptam az ún. sportcsarnoki beszédre, ahol Marosán volt a fő szónok. Előzőleg megszólított a szakadárók egyike, hogy jöjjenek el valami megbeszélésre. Oda nem mentem el. De a sportcsarnoki gyűlésre elmentem. A plafon is tele volt emberrel. Az utolsó pillanatban érkeztem, egy ideig egymás mellett ment a kocsink a Gerőével. Bementem és valahol az 5-8. sor táján volt egy üres hely, leültem. Marosán bejelentette, hogy különböző személyeket kizárnak a pártból. De ezt már nem vártam végig. Csak az első két-három mondatát hallgattam meg a Marosánnak, ami annyira felháborított, hogy felálltam és a beszéde közben kimentem a teremből, és a kint állóknak odavetettem, hogy ezt a demagógot nem hallgatom tovább. A pártból való kizárást, vagyis a párt kettészakítását Marosánon kívül Szalai Sándor, Révész Ferenc, Justus és még néhányan készítették elő, de aztán ők is sorra kerültek.”

Három nappal később, 1948. február 21-én felszámolták az F.K.T.-t is, melynek Fischer addig az elnöke volt. „Az F.K.T. 1948-as megszüntetése nagyon érdekes körülmények között történt. Ugyanis a kormány bizonyos kérdések rendezése érdekében Moszkvába utazott. Szakasits, Rákosi és a többi, azok a személyek, akik a tanácskozáson részt vettek. Akkoriban már meglehetősen bomlóban volt a Szociáldemokrata Párt, ...és ezt az alkalmat, amikor nem voltak itt ezek a személyek, használta fel Vas Zoltán. ... az ő hatáskörébe tartozott bizonyos hivatalok megszüntetése, s ő nekem négy szemközt meg is mondta, hogy ez lesz az első hivatal, amit meg fog szüntetni. Nem tudta, hogy ezzel nekem szívességet tesz, én akkor már ebből ki akartam lépni, már olyan bonyolult volt a helyzet, hogy én politikai szempontból nem akartam részt venni semmiben. Én mindig hangsúlyoztam akkor és később is, hogy én mint építész szerepelek, és nem mint politikus.”

Jellemző módon, ahogy ez Fischer József 1948. évi február hó 21-én kelt feljegyzéséből kitűnik, az F.K.T. felszámolását csak telefonon közölték vele. „Folyó hó 21-én reggel Vas Zoltán miniszter, a Gazdasági Főtanács titkára távbeszélőn felhívott a lakásomon, és velem az alábbiakat közölte: a Közmunkák Tanácsát 24 órán belül megszüntetem. A tisztviselőket átrendelem a minisztériumba, aki nem megy át, azt kirúgom. Az ügyeket adjam át Győri László főigazgatónak. Vas Zoltán közölte továbbá, hogy ez a Kommunisták Pártja határozata.” A kommunista pártcsoporthoz tartozó tisztviselők nyilatkozatot adtak ki, melyben kérték az Építés- és Közmunkaügyi Minisztériumba való azonnali átengedésüket. Hasonló sorsra jutottak az F.K.T. pártján kívüli alkalmazottai is. A szociáldemokrata munkatársakat a pártfőtitkárság és káderosztály hasonló nyilatkozat aláírására kötelezte. „Érintkezésbe léptem Ries, Marosán és Justus elvtársakkal és közöltem a fentieket. A Szociáldemokrata Párthoz tartozó tisztviselőket nem állíthattam az elé az alternatíva elé, hogy amennyiben nem kérik az átrendelésüket – rendelkezési állományba kerülnek. Én azonban a hivatal megszüntetésével egyértelmű átengedésüket nem írhattam alá. Fent történtek alapján

arra az elhatározásra jutottam, hogy a Tanács felügyeleti jogkörét gyakorló építés- és közmunkaügyi miniszter úrhoz levelet intézek, amelyben bejelentem, hogy három havi rendkívüli szabadságra távozom.”

Végül Darvas József – ő volt ekkor az építés- és közmunkaügyi miniszter – 1948. december 24-én értesítette hivatalosan Fischert az K.M.T. és a kezelésében álló Fővárosi Pénzalap felszámolásáról, elnöki állása megszűnéséről és arról, hogy intézkedett „illetményeinek 1949. évi január 31-vel történő beszüntetése iránt”.

Az ÁVH nem tartóztatta le Juszufot, nem ítélték el, még csak nem is internálták. Igaz, Rákosi Fischert emigrálni sem engedte. 1949 tavaszán kért útlevelet a nagyhatalmú pártvezetőtől. „A végén Rákosi azt mondta, hogy nem adhat nekem utazási engedélyt, miután engem az amerikaiak megvásárolnának”, idézte fel Juszuf utolsó beszélgetésüket.

A politikust megvédte építési hírneve, nemzetközi kapcsolatrendszere. Igaz, az ötvenes évek elején csak szakoktatóként dolgozhatott egy kőművesképző iparitanuló-intézetben. Ugyanez a megfontolás tartotta vissza Kádárékat is attól, hogy börtönbe zárják, pedig lett volna rá okuk.

Juszuf, amikor értesült arról, hogy 1956. július 25-én elrendelt részleges amnesztia keretében az 1950-ben életfogytiglanra ítélt Kéthly Annát kiengedték a házi őrizetből, ahol 1954 novembere óta tartották, nyomban felkereste őt Pozsonyi úti lakásán és virágot vitt neki. Révész Andrással együtt az elsők között volt a régi szociáldemokraták között, akik felvették a kapcsolatot Kéthlyvel. Bizonyára értesült arról az informális megbeszélésről is, ami 1956. augusztus végén zajlott le Nagy Imre és Kéthly között, az előbbi kezdeményezésére. Erre így emlékezett Révész András: „Nagy Imre már akkor ajánlatot tett; azt mondta, hogy a szociáldemokratáknak nem kell a kiszáradni 1946-ban tett ajánlatát fenntartania, nevezetesen, hogy a kommunistákkal szemben ez a két párt próbálja megteremteni az európai életbe való beilleszkedés módját, hanem most a szociáldemokrácia fogjon össze azzal a megújított kommunista irányzattal, amelyet ő reprezentál. Erre az ajánlatra nem tehetünk mást, mint hogy vártunk. Meg kell érteni várakozó álláspontunkat, hiszen velünk szemben a kommunisták 1945 óta egyetlen megállapodást sem tartottak be. Nem bízunk a kommunistákban, bár Nagy Imre Saulusból Paulussá lett. Róla mondta Kéthly az egyik alkalommal: „tényleg jó magyar ember kezd lenni ez a Nagy Imre”. Ezt idézőjelben mondom, mert Kéthlytől minden távolabb volt, mint a nacionalizmus. Tehát ezt nem abban az értelemben mondta, hogy ő, mint jó magyar asszony egy jó magyar emberrel találkozott, hanem hogy Nagy Imre európai módon próbált viselkedni és gondolkodni, és valóban megpróbálta kézbe venni a korábban nagyon elrontott politikát. De Kéthly ebben a vonatkozásban is fontolva haladó volt, és úgy gondolkodott, hogy lássuk előbb a medvét: mi az, amit Nagy Imre valóban akar?”

Kéthlynek ezt az érthetően óvatos álláspontját osztotta Fischer József is. Ez a magyarázata annak, hogy a forradalom alatt az Szociáldemokrata Párt csak a harmadik Nagy Imre-kormányba lépett be, addig nem vállalt politikai szerepet. Fel lehet tenni a kérdést: nem hibáztak a szociáldemokraták, amikor csak viszonylag későn,

1956 novemberének első napjaiban álltak a „reformkommunizmus” oldalára, és addig csak fenntartásokkal szemlélték a forradalmat? Ide kívánczik a második kérdés is: a Szociáldemokrata Párt a november negyedik szovjet intervenció után miért tartotta magát távol a forradalom „utóvédharcaitól”?

A válasz mindkét kérdésre a Szociáldemokrata Párt polgári párt jellegében keresendő, vagyis hogy csak a választóktól szerzett legitim felhatalmazás alapján tudták vállalni a kormányzati felelősséget. A kommunisták utópikus messianizmusukra, a munkásosztály történelmi szerepére hivatkozva „túltették” magukat a demokratikus választások kikerülhetetlen követelményén, és 1947 augusztusában, a választások eredményeinek manipulálásakor megpróbálták üzelmekbe bevonni a szociáldemokratákat is. Kéthly Anna, a Szociáldemokrata Párt legnagyobb tekintélyű vezetője akkor ebben nem volt partner. Miért lett volna az 1956 őszén, amikor nyilvánvaló volt, hogy demokratikus választásokat tartanának, a végletekig kompromittálódott MDP, de utódja, az MSZMP is, törpe párttá zsugorodna?

„56. október 27-én a Conti utcában megalakult az ideiglenes pártvezetőség. Révész Mihály, a fia, Kelemen Gyula természetesen, Fischer József, Kéthly Anna, Zentai Vilmos és hát Büchler persze. Nekem nagy lakásom volt, kényelmesen elférünk. Egyértelmű volt, hogy vissza kell állítani valahogy az ún. koalíciós kormányt, rendszert. De nevek még nincsenek, nem tudják, ki képviselje a szociáldemokratákat a kommunistákkal való tárgyaláson, elevenen élt az 1945-48-as időszak emléke.

1956. október 28-án megalakult egy új kormány, amelyben szociáldemokratákról nem esett szó, de a kormánynak már tagja volt a Tildy Zoltán és Kovács Béla. Ez volt október 28-án, utána két-három nap múlva bejelentették a koalíciós pártok vezetői a többpártrendszer visszaállítását, nevezetesen Nagy Imre, Tildy, Erdei Ferenc és Kádár. De a szociáldemokrata párt még nem lépett a politikai színtérre. Egy-két, vagy három napig tartott az átmenet, amikor volt már valami koalíció-féle, de a szociáldemokraták várakoztak.

A késedelem oka az volt, azért nem akartak egyelőre a szociáldemokraták koalíciót, mert Kéthly vitát folytatott Nagy Imrével. „Mi azon az állásponton voltunk, hogy akkor a varsói paktumból ki kell lépni és az oroszoknak ki kell menni. Ezen húzódott a dolog. Ez kétségtelen. Két nap este járt fenn a Kéthly Nagy Imrénél, és jött vissza éjfél után. Ekkor álltak rá a szociáldemokraták arra, hogy november harmadikán belépjének a kormányba. Vas Zoltán Kéthly nyakába borult.”

Ezek szerint Nagy Imre november elsején, 19 óra 53 perckor elhangzott rádióbeszédét, mely a másnapi *Népszabadság*ban volt olvasható, a szociáldemokraták kényszerítették ki, feltételül szabták a kormányba való belépésükhöz. Kéthlyék nyilvánvalóan tudták, hogy a semlegesség kinyilvánítása szakítást jelent a szovjetekkel, ezt a visszavonhatatlan döntést elvárták az újonnan alakult MSZMP-től. Enélkül nem bíztak meg a kommunistákban. Emlékeztetőül a beszéd szövege: „Magyarország népe! A magyar nemzeti kormány a magyar nép és a történelem előtti mély felelősségérzettől áthatva, a magyar nép millióinak osztatlan akarátát kifejezve kinyilvánítja a Magyar Népköztársaság semlegességét. A magyar nép, a függetlenség és egyenjo-

gúság alapján az ENSZ alapokmánya szellemének megfelelően igaz barátságban kíván élni szomszédaival, a Szovjetunióval és a világ valamennyi népével. Nemzeti forradalma vívmányainak megszilárdítását és továbbfejlesztését óhajtja anélkül, hogy bármelyik hatalmi csoportosuláshoz csatlakoznék. A magyar nép évszázados álma valósul meg ezzel. A forradalmi harc, melyet a magyar múlt és a jelen hősei vívtak, végre győzelemre vitte a szabadság, a függetlenség ügyét! Ez a hősi küzdelem tette lehetővé, hogy népünk államközi kapcsolataiban érvényesítse alapvető nemzeti érdekét, a semlegességet. Felhívással fordulunk szomszédainkhoz, a közeli és távoli országokhoz, hogy tartsák tiszteletben népünk megmásíthatatlan elhatározását. Most valóban igaz az a szó, hogy népünk olyan egységes ebben az elhatározásban, mint történelme során még talán soha. Magyarország dolgozó milliói! Védjétek és erősítétek forradalmi elszántsággal, önfeláldozó munkával, a rend megszilárdításával hazánkat, a szabad, független, demokratikus és semleges Magyarországot!”

A november elsején este elhangzott Nagy Imre-beszéd megítélése vitatott. Igaz, a semlegességről rendelkező osztrák államszerződés 1955. október 26-án életbe lépett, és 1956 folyamán a Szovjetunió „normalizálta” kapcsolatait Jugoszláviával is. Mégsem volt esélye annak, hogy a szovjet csapatokat mindenféle ellentételezés és külső kényszer nélkül kivonják Magyarországról és Moszkva elfogadja a semlegesség egyoldalú bejelentését, illetve a Varsói Szerződés felmondását. Másrészt az is tény, hogy aznap már egyre több nyugtalanító hír érkezett a Parlamentbe a szovjet csapatok mozgásáról, és ebben a helyzetben Nagy Imre úgy érezte, jobb a kockázatot vállalva „előre menekülni”, mint tétlenül beletörödni a készülődő intervencióba. A miniszterelnök öt napi határozatlanság és sodródás után szánta rá magát a semlegesség bejelentésére, azután, hogy október 31-én az eddigi állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja feloszlott, és bejelentették az egyelőre még csak virtuálisan létező új kommunista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulását. Ilyen kaotikus viszonyok között, a többpártrendszer visszaállítása után a Szociáldemokrata Párt támogatása létfontosságú volt Nagy Imre számára.

Mielőtt megalakult a koalíciós alapon felálló harmadik Nagy Imre-kormány, november másodikán fontos tárgyalásokra került sor. Ezen az államminiszterré kinevezett Kéthly Anna már nem vett részt, ugyanis előző nap Bécsbe utazott a Szocialista Internacionálé ülésére. A koalíciós tárgyalásokon a szociáldemokratáknak fontos szerepük, és olyan súlyuk volt, hogy meghatározhatták, hogy más pártok kivel képviseltesék magukat. „Nagy Imrének fölvettem kérdéseket. Először is, hogy ki van ott a Parasztpárt részéről. És megnevezett egy nevet, most már nem jut eszembe, de az lehetetlen lett volna, az egy kommunista volt tulajdonképpen, csak ezen a címen volt. Ez nem volt megfelelő ember. Azt mondja, hát ki van más a Parasztpártban? Mondom: Illyés. – Nem vállalta. – Keresztury. – Nem vállalta. – Bibó. – Ki az a Bibó? – Ott szemben ült velem két vagy három kisgazda és az én partnerem is. Senki se ismerte a Bibót. Nem tudták, ki az a Bibó. Aztán elmagyaráztam, a szegedi egyetemnek a professzora, ez, az, amaz, szóval beajánlottam.”

Fischer november másodikán, a Parlamentben találkozott a nyolc évi raboskodás után a Szovjetunióból visszatért Kovács Bélával. „November 2-án a Parlamentben, abban a nagy teremben, ahová bekísért az ottani őrség parancsnoka, kijött élém Tildy és odavezetett egy társasághoz. Három angol lapnak a szerkesztője és egy fotóriporter volt, és ott volt még valaki, aki egy olyan emelt részen ült. Kezet fogtunk és bemutatkoztunk. Mire azt mondta, hogy hát mi ismerjük egymást. Ránézek, mondom, Béla, te vagy az? Azt mondja: látod, nem ismersz meg! Mit gondolsz, hány éves vagyok? Nem akartam sokat mondani, azt mondtam, 58. Mire azt mondta: 48! Szóval látod, mi történt velem, 8 évig voltam olyan helyzetben, hogy egy gödörben álltam, hogy a fejem se látszott ki. És volt egy meglepetésem is: Szviridov, az altábornagy, aki elvitetett, aki az ellenőrző bizottságnak volt az elnöke, egyszer leszólított, mert ő volt az egyik rab. Szviridov! Lebukott valami brillekkel, meg ilyenekkel seftelt Bécsben. Szóval ez a mulatságos jelenet lezajlott, ezt mesélte. Ez volt a találkozásunk Kovács Bélával.”

Bibó Istvánt, mint parasztpárti politikust, a Nagy Imre kormány potenciális államminiszterét Fischer József „fedezte fel”. Még 1945 és 1948 között, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökeként ismerte meg. Kettőjük sorsa sajátos módon, rendkívül kritikus időszakban kapcsolódott össze, majd nyomban el is vált egymástól. „A téren laktunk, a Szent István parknál, és a Pozsonyi úton dübörögtek be a tankok. Igen, de a szegény Bibó bennmaradt a Parlamentben, és onnan felhívta a követségeket. És ez volt a baj, ezért ült ott öt és fél évet. Te jó Isten! Szegény! Én meg szépen otthon maradtam és kész volt. Bementem ugyan az angol követségre, mert értem jött valaki, egy soldier, és azzal bementünk az angol nagykövetségre és ott a követtel beszéltem erről a kérdésről, hogy hát ez ez ez történik... Persze a követ nagyon udvariasan fogadott, és elkísért egész a lépcsőig. Aztán hazamentem. És nem történt semmi bajom.”

Azért persze többről volt szó, minthogy Bibó István telefonálgatott a Parlamentből, és bennmaradt irodájában a szovjet intervenció után, egészen november 6-ig, viszont Fischer már 3-án este, a brit követségen tett látogatása után hazatért a lakásába. Bibó november negyedikétől a jugoszláv nagykövetségre menekült. Nagy Imre kormányának képviselőjeként lépett fel, készített memorandumot a politikai kibontakozásról, és felvette a kapcsolatot külföldi diplomatákkal.

Bibónak a szovjet intervenció után azon nyomban kiadott nyilatkozata két lényeges, későbbi tevékenységét meghatározó megállapítást tartalmaz: 1. A Kádár-kormány törvénytelen, „bábkormány”, vele szemben jogos a passzív ellenállás. 2. Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Ugyanakkor Kéthly, bár 1956. november negyedikét követően még hónapokig kapcsolatban maradt a Szociáldemokrata Párt vezetőivel, köztük a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztereivel, Fischer Józseffel és Kelemen Gyulával is, nem buzdította őket arra, hogy szervezzenek politikai ellenállást a szovjet intervencióval és a Kádár-kormánnyal szemben. Az újjáalakult Szociáldemokrata Párt vezetői súlyos

csapásként élték át, hogy a második intervenció során bevonuló szovjet csapatok szétverték a *Népszava* szerkesztőségét, és lerombolták a nyomdáját, ezzel lehetetlenné téve az újság megjelenését. November végén, a harcok elcsitulása után, és azután, hogy a Kádár-kormány a többpártrendszert elismerő nyilatkozatot tett, a hazai szociáldemokrata politikusok kissé felbátorodtak. Megkísérelték a *Népszavát* kiadni, sikertelenül. Főként tanácsadó jelleggel részt vettek a munkástanácsok tevékenységében, közreműködtek az ún. „memorandum-akcióban”. Ezt az indiai követség inspirálta és kezdeményezte, így született a „Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról”. A december 8-án elkészült nyilatkozatot a demokratikus pártok és a forradalmi szervezetek nevében Kelemen Gyula főtitkár is aláírta, egy másik példányát, külön lapon, ugyancsak a párt nevében, Kunszery Gyula egyetértő nyilatkozattal látta el. Amikor december közepén a Kádár-kormány helyzete jelentősen megerősödött, bevezették a statáriumot, szétverték a budapesti munkástanácsot, így a Nyilatkozat aktualitását veszítette.”

Fischer 1956. december elején találkozott Bibóval, lehet, hogy ekkor ő is kapcsolatban állt az indiai követséggel. Az, hogy miről volt szó közöttük, nem ismeretes. Tény ugyanakkor, hogy eljutott hozzá a november hatodika után készített *Kibontakozási terv*, melynek tételei megjelennek a Független Kisgazdapárt november 16-i *Tervezet a politikai kibontakozás biztosítására* című iratban is. De erről a Szociáldemokrata Párt vezetői nem foglaltak állást. A dokumentumokat sem a szovjetek, sem pedig a Kádár János nem vették komolyan, ahogy a *Nyilatkozatot* sem. Ezek a dokumentumok olyan, számukra teljesen elfogadhatatlan követeléseket támasztottak, mint a szovjet csapatok kivonása és a szabad választások.

A Magyarországon maradt szociáldemokrata vezetők egyeztettek az álláspontjukat Kéthly Annával, aki a nemzetközi szintéren, így az ENSZ-ben is bátran kiállt a magyar forradalom ügye mellett, elvállalta az 1957 januárjában, Strasbourg-ban megalakult Magyar Forradalmi Tanács elnöki tisztségét is. Ugyanakkor mind Fischer József, mind Kelemen Gyula, Révész Andrásához hasonlóan, távol tartotta magát mind a Munkástanácsok ellenállási mozgalmától, mind pedig az értelmiségi szervezkedésektől, melyeknek Bibó, a Budapestre akkreditált, illetve ide látogató és „közvetítésre” felkért diplomatákon keresztül egy ideig külföldi nyilvánosságot biztosított. A szociáldemokraták passzivitását a Kádár-kormány azzal ismerte el, hogy a forradalom alatti tevékenységükért nem vonták őket felelősségre.

„Egyszer beidéztek a Gyorskocsi utcába. De ez is hogy’ történt? Följött a házmesternővel egy valaki. A házmesternő egy bécsi nő volt, és jó kapcsolatban voltam vele – hát én udvarias ember vagyok végeredményben – és az előszobajutóban csöngettek, kinyitom az ajtót, ott van a házmesterné és valaki. Beengedem. A házmesterné már csak úgy intett a szemével. Tessék helyet foglalni, mondtam. Ez a tábla volt a kanapén: „*A szabadság titka a bátorság. Periklés.*” Ez a kanapén volt, ha bejött az előszobából, a kanapén, ott szemben. Hát: tessék helyet foglalni. Azt mondja: hát kérem, én azért jöttem, hogy megkérdezzem, hogy ha kap egy meghívót, akkor

bemegy a Gyorskocsi utcába? Mondom: hát természetesen, bemegyek. Hát itt van a meghívó – azt mondja. Elment... (...) Másnap reggel kilenckor, vagy tízkor, már nem tudom, bemegyek a Gyorskocsi utcába. Hárman is álltak a kapuban. Oda bemenni lehetett, de kimenni nem! Akkor a Bibó szegény, már ott volt tartva (...). A Gyorskocsi utcában: ott volt egy csomó papír egy fiatalember előtt, aki ott szemben ült velem. És egy kérdőív, amin volt vagy 12 pont. Különböző kérdésekre feleltem, azokat feljegyezte, aztán otthagya az egész paksamétát ott előttem és elment. Kiment valahova. Biztos messziről figyeltek, hogy én hozzányúlok-e a papírokhoz, de én a viláért sem nyúltam semmihez, szépen ültem ott. Aztán visszajött. Aztán megkérdeztem tőle, mondja, maga mit csinált '45-ben? Azt mondja, kőműves voltam. Na, mondom, akkor szaktársak vagyunk, én építész vagyok. Ez így végződött ottan. És aztán szépen, emelt fővel kimentem a kapun. Még emlékszem, hogy a házmesterné mondta: el tetszik menni arra a meghívóra? Mondtam, hát persze, hogy elmegyek. Azt hitte, majd bujkálni fogok. De én sose bujkáltam.” – emlékezett vissza Fischer arra, hogy egyszer mégiscsak kihallgatták.

„Az illegális Szociáldemokrata Párt vezetősége 1957 tavaszáig rendszeresen üléseket tartott Révész András lakásán, amelyeket a represszió növekedése miatt április tájáig kénytelenek voltak megszüntetni. Egyes információk szerint folytak előkészületek egy szociáldemokrata per megrendezésére – egy házkutatás során a rendőrség kezére került a Szociáldemokrata Párt 1956-57-es iratanyagának jelentős része, de – valószínűleg külpolitikai megfontolások miatt – letettek erről a hatóságok. A letartóztatott második vonalbeli szociáldemokratákat, mint Erdei Istvánt, Guba Dezsőt és másokat elkülönített perben ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre. Országos vezetőkkel szembeni eljárásról nincs tudomásunk.”

Az 1956. novemberi szovjet intervenciót követően kialakított szociáldemokrata álláspont lényege az volt, hogy elfogadták a nemzetközi realitásokat, melynek keretei között nem volt lehetőség a legális Szociáldemokrata Párt működésére. Az illegális politikai szervezkedést, az értelmiségi ellenállás szervezését a szociáldemokraták elutasították, hogy megkíméljék vezetőiket és tagjaikat az újabb megtorlástól. Ez rövid távon ésszerű döntés volt, hosszabb távon azonban kényszerű, rossz kompromisszumnak bizonyult. Lehetetlenné tette, hogy a hagyományos szociáldemokrácia a nyolcvanas években magára találjon és szervezett erőként, parlamenti pártként vegyen részt az 1989–90-es rendszerváltás után megszerveződő magyar politikai életben. Ebben ugyanis a munkavállalói érdekvédelem jelentősége a minimumra csökkent, és a munkásosztály, abban a formájában, ahogy még 1956-ban létezett, teljesen átalakult. A szakszervezeti mozgalmat a kommunisták „bekebelezték”, majd fogyatkozó tagságuk megbékélt a piacgazdaság felé fokozatosan nyitó Kádár-rendszerrel.

(A forrás megjelölése nélkül közölt idézetek kivétel nélkül a Soros Alapítvány Oral History Archivuma részére Szabóné Dér Ilona által készített Fischer József életút-interjúból származnak. Az interjú 1986. március 14-e és 1987. január 16. között készült A történelem második vonalában program keretében, a Művelődéskutató Intézet közreműködésével. Közel 389 oldal terjedelmű, 11 db 90 perces kazettán rögzített, szerkesztetlen, gépelt szöveg, melyben rengeteg az ismétlés, és a politikai epizódok keverednek az építési pályafutás felidézésével és magánéleti emlékekkel.)

Szűzanya a Covid idején